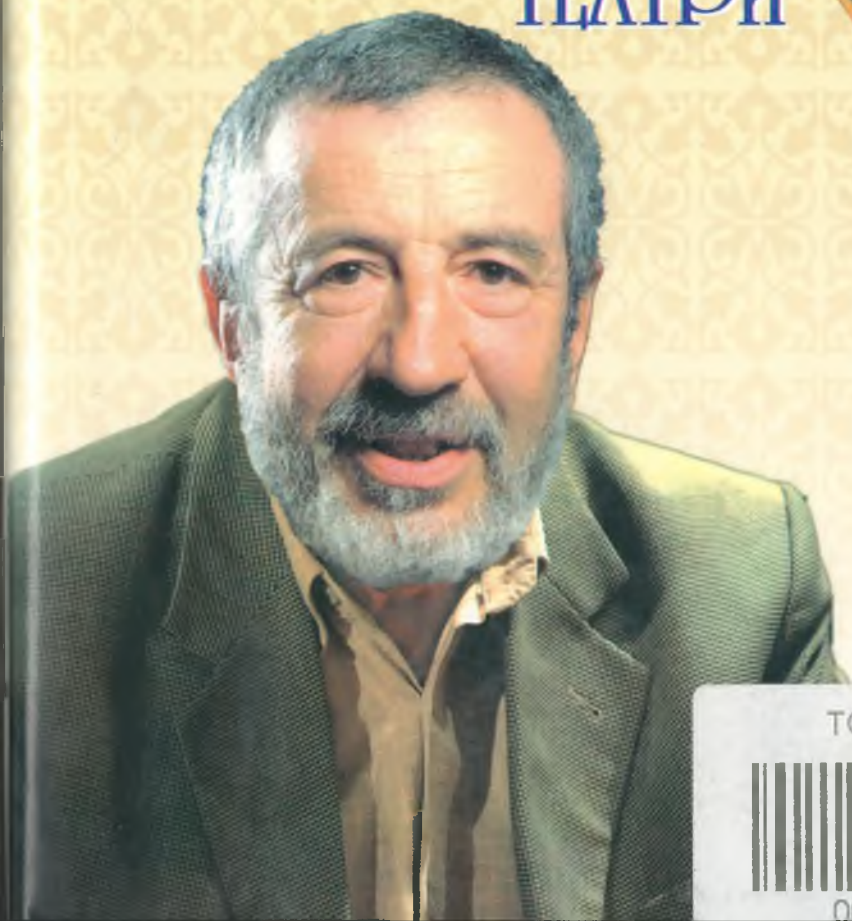
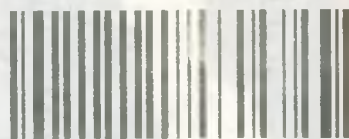

Шухрат РИЗАЕВ

БАХОДИР
ЙУЛДОШЕВ
ТЕАТРИ

TOSHDO'TAU

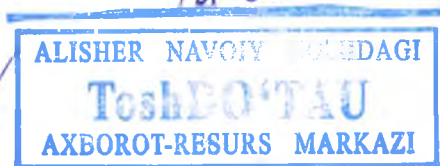

0000000374

Шухрат РИЗАЕВ

БАХОДИР
ЙУЛДОШЕВ
ТЕАТРИ

(Мақолалар, бадиалар, қайдлар)

Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи

Тошкент – 2015

УЎК 821.512.133-1

КБК 85.33(5Ў)

P51

Ризаев, Шухрат

Баходир Йўлдошев театри: мақолалар, бадиалар, қайдлар / Ш.Ризаев. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. 124 б.

Янги сахна шакллари топиш, давр мавзуси, ғоялари, характер, ўзбек театри анъаналарини унутмаган ҳолда жаҳон театри жараёни кенгликларига чиқишга интилиш, бугунги кун учун долзарб бўлган мавзуларни ҳозиржавоблик билан сахнага олиб чиқиш режиссёр Баходир Йўлдошев ижодига хосдир.

Ушбу ижод йўлини ўзининг ҳаёти, тақдирини деб билган, ўзбек театр санъатининг ривожига беҳисоб ҳисса қўшган, ҳар бир сахналаштирган спектакли воқеага айланган беназир ижодкор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, Ўзбекистон халқ артисти Баходир Йўлдошевнинг ҳаёти ва ижоди билан боғлиқ мақолалар, бадиалар ва қайдлардан тартиб тошган мазкур китоб Сиз азиз ўқувчиларга манзур бўлади, деган умиддамиз.

УЎК 821.512.133-1

КБК 85.33(5Ў)

© Шухрат Ризаев

© Фафур Гулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2015

ISBN 978-9943-03-649-9

“ОДАМ – ТЕАТР”

(“Изоҳнома”га изоҳ)

Ўтган аср 80-йиллар бошларида французларнинг буюк актёри Луи де Фюнес бош ролни ўйнаган “Одам – оркестр” (“Человек – оркестр”) номли машҳур фильм бўларди. Унда қаҳрамон бир пайтнинг ўзида битта мусиқани ижро этадиган ўнлаб турли хил созлардан иборат оркестрга ўхшаб бир неча ишни бир вақтда бажарар, бу билан ўша даврлардан бошлаб айрича шитоб олган глобаллашув жараёнларининг сурати ва сийратини намоён этар эди. Шу-шу “Одам – оркестр” деган тушунча учирма иборага айланиб, замонавий тил бойлигига сингиб кетди.

Нима учундир ўзбекнинг бизга замондош етук режиссёри Баҳодир Йўлдошев ҳақида ўйласам ўша ибора хаёлга келаверади. Билхосия бу иборани бироз таҳрирлаб “Одам – театр” деб қўлласак мақсад-муддао яққол аёнлашади. Ҳа, Баҳодир Йўлдошев бу “Одам – театр”, фақат театр оламида яшайдиган, театрдан ўзга нарсани билмайдиган, аниқроғи, билишни

истамайдиган ва айни чоғда ҳамма нарсани биладиган, билиб жой-жойида қўллай биладиган ноёб шахс, фавқулодда одам. Шунинг учун ҳам етук, беназир, бетакрор ва хоказо... Ана шу инсон бу йил кўп эмас, оз ҳам эмас, 70 ёшга кирди. Кўпгина тенгқурларидан фарқли у аллазоиладардаёқ соқол қўйган, сўзлаш манераси ҳам ўша-ўша ўктам, дадил. Асли бу фикрлашнинг ўктамлиги, тезкорлиги, тахлилий-қиёсий тафаккурнинг тийраклигидан, албатта. Соқол-мўй ҳам нуруний қариянинг оқ соқоли эмас, балки ўша ўттиз йиллар нари-берисидан келаётган мош-гуруч соқол. Аммо энди бироз гуручи кўп, ҳамиша кузалган, қиёфага ўша-ўша аҳли санъат ёрлиғини бағишлаган белги. Таассуфки, бизнинг ўтган аср 90-йилларидан муштарак кечган йўлларимиз сўнгги ўн-ўн беш йилда айро келди. Йўқ, муносабатларимиз бузилгани, қарашларимиз ўзгаргани йўқ. Билъакс, улар шундайлигича турибди, муомила-манзират баҳарнав, дилдорликлар ҳам баҳарҳол... Аммо ҳаёт, тирикчилик деганлари биз, балки айнан мен ўйлагандан кўра мураккаброқ, мушкулроқ, сирлироқ экан...

Бундан роппа-роса ўн беш йил муқаддам “Саҳна маънавияти” номли китоб чоп эттирган эдим. Унга кириш – “Изоҳнома...” битиб, муҳтарам ўқувчига ўз андишаларимни айтгандим ҳам. Шунга кўра келгусида бир китоб тартиб этмоқни ва уни “Баҳодир” номи билаи чоп этмоқликни ният қилгандим... Ният ниятлигича

турибди... Хануз бу китоб ёзилгани йўқ. Бирок орада яна нималардир қилинди. Баҳодир ака номи билан боғлиқ жамоа-жамият ҳаётида, қанча ихлосманд санъатсеварлар ҳаётида нималардир кечди ва, албатта, каминанинг кейинги турмуш-кечирмишларида ҳам бу зот номи тилда ва дилда бўлди, ўзи билан маълум муносабат-мавозаларга киришилди. Айниқса, “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивали, мамлакат миқёсидаги тамоша тадбирлар, “Дийдор” театр-студияси фаолияти... Шуларга доир не бир мулоҳазалар ҳам айтилди, ёзилди, эълон қилинди. Ва, албатта, камина учун энг муҳими Баҳодир Йўлдошев феноменини ўзимча англашга уринган “Қисмат” номли ижодий портрет-рисола қоғозга тушди, “Тафаккур” (2007) журнали ва “Маънавият манзиллари” (2008) китобимда чоп этилди.

Рисолада Баҳодир аканинг ҳаёт ва ижод йўли кузатилиб, унинг театр санъатимиздаги ўрни, бадиий кашфиётлари борасида сўз юритилиб, пировардида шароит ва вазият тақозосига кўра майдон томошалари ва таълим жараёнларига берилгани бироз ўқинчу армон билан қайд этилган эди. Чунки ўзбек театр санъатида Баҳодир Йўлдошев даври ҳали яқунига етмаган, бинобарин, ниҳояланмай, аро йўлдан тўхтаб қолаётгандек эди. Шу боис, гўё хаддим сиғадигандек, озроқ гинахонлик ҳам қилган жойларим бор. Чунки уни маънавий оғам деб билиб, устоз мақомида суй-

ганим, хурматлаганим, эъзозлаганларим сир эмас. Хаётимнинг жуда кўп хуш дамлари, тафаккуримнинг хайратларга чулганган неча-неча соҳир онлари шу инсон билан боғлиқ. У ҳам буни сезгандек, бирор жиддий нарса тайёрласа каминага илиниб туради. Келиб кўришимни истайди. Айниқса, “Дийдор” театр-студиясида қилаётган экспериментлари, ўқув усул-услуглари, кашф этишга уринаётган истеъдодли қиз-йигитлари воситасида Баҳодир Йўлдошев номи ва санъати яшаётганини эслатмоқчи бўлади, назаримда...

Камина ўша рисола ёзилгандан бери саккиз йилча ўтган даврни яна ўрганиб, мушоҳада этиб, битикларни бир неча янги саҳифалар билан тўлдирдим. Аканинг етмиш йиллигига гўё сарҳисоб қилгандек бўлдим. Аввалгидек бадиа қилиб, таассурот ва ҳиссиётларимни жиловламай, тўкилиб ёздим. Ва илк бор энди шу баҳона ўқувчи ҳукмига ҳавола этмоқчиман.

Дарвоқе, барибир, мўъжазроқ бўлса-да, китоб қилиш истаги мудом хаёлдан кетмаяпти. Ҳа-да, сўнгги ярим аср театр санъатимизнинг, балки бори замонавий томоша санъатимизнинг тўла эътироф этилган дарғаси етмишга кирадия, чоғроқ бўлса-да, китоб чиқармаслик биз мухлису муҳибларига густоҳлиғ, бесубутлик, оқибатсизлик бўлмайдами?! Мазкур андишаларда Баҳодир ака билан боғлиқ битикларим, аксарият “Саҳна маънавияти”га мувофиқ барча мақола ва тақризларни тўлдириб, бойитилган рисола

билан қўшиб китобча тартиб этмоқни ихтиёр айладим. Шояд, Акага ҳурматим, эҳтиромим рамзи ўлароқ мавлуди шарифига ожизона тортиқ бўла олса...

P.S.: Азиз китобхон, қайд этмак жоизки, аввалу ҳозирда ёзилган ва эълон этилган барча битикларимизни жузвий таҳрирлар билан асл ҳолича қолдирдик.

2015 йил

ИЗОҲНОМА

*(“Саҳна маънавияти” тўпламидан,
2000 йил)*

Мухтарам ўқувчим!

Аслида, “Баҳодир” деб номланган бир китоб чоп эттиришни ният қилгандим. Афсуски, ҳамisha етишмайдиган фурсат, иш, кундалик майда-чуйда юмушлар сабаб, ният амалга ошмай турибди. Қарийб ўн беш йил ораси турли муносабатлар билан ёзилган, асосан, саҳна санъати билан боғлиқ мақолаларимни жамлаб кўрсам, бинойи бир тўплам чиқадигандек туюлди. Тўғри, мақолалар турли йилларда турлича кайфият, ҳолат ва турлича эҳтиросларда қоғозга тушган. Уларда ёзилган давр ходисалари, руҳияти, тушунчалари акс этиши табиий ҳол. Бироқ бир-бир назардан ўтказсам, айрим жузъий таҳрир ва мазкур “Изоҳнома” билан мақолаларни тўплам шаклида бугунги ўқувчига тақдим этиш мумкиндек туюлди. Нокамтарлик бўлса-да, айтай: сабаби саҳна санъатимиз тарихи, бугунги ва эртанги ривожини, мезону ўлчамларини тўғри белгилаш учун аскотиб

қолар деган ўйга бордим. Нафсиламрини айтганда, бизда 80–90-йиллар сахна адабиёти ва унинг талқинлари, талқинчи режиссёр ва актёрлари, хусусан, Ўзбек Давлат драма театрида кечган жараёнлар ҳақида дурустроқ, яхлитроқ бир тадқиқот хайуз яратилгани йўқ. Унда-бунда айрим спектакллар таҳлилини ҳам қамраган диссертациялар ёқланаётгани қулоққа чалинади-ю, афсус, диссертация ниҳоятда тор давра назаридан нарига ўтмайди. Хуллас, келгуси ўзбек театр ва драматургия солномалари учун яраб қолар деган андишада, битикларимни жамлаб, ҳукмингизга (буғуиги ҳукмингизга) ҳавола этмоқдаман, шояд уларнинг бугун ва келгусида ҳам яраб қолишини, ўзим каби, Сизлар ҳам эътироф этсангиз.

Шу мулоҳазаларда “Изоҳнома”ни қоғозга тушираман дея, мақолаларини яна бир-бир варақладим... Қизиқ, ниятимга эш ғалати бир мутаносиблик кашф этгандек бўлдим. Мушоҳада этиб кўрсам, сахна санъатига оид барча мақолаларим ё бевосита, ё билвосита Баҳодир Йўлдошев билан боғлиқ экаи. Биринчи туркум битикларни изоҳлашга ҳожат йўқ. Ё Баҳодир ҳақида ва ё у қўйган спектакллар хусусида. Иккинчи ва учинчи туркум мақолалар эса билвосита Баҳодир Йўлдошев сабоқлари маҳсули. Йўқ, сира муболаға йўқ. Дарҳақиқат, шундай, худди шу туфайли ҳам мақолаларнинг хронологик тартиби одатдагидек тадрижда эмас. Бошлаб, айтгаимдек, Баҳодир ва у Ўзбек

Давлат драма театрида сўнгги ўн йил ораси сахналаштирган спектаклларни бир ном остида жамлаш маъқул кўринди. Кейинги бўлим 1983 йилдан – энди-энди қаламни дадилроқ ушлай бошлаганимдан то бугунгача сахна ва, умуман, санъатдан туйган завқу шавқим, бу сирли дунёнинг синоатларидан огоҳ бўлмоққа суйиб интилишларим ва қадри тушиб борганини кўрганимда, куйиб-ёнишларим самаралари. Учинчи бўлим асосан тарих.

Мен театр дунёсининг турфа синоатлари билан яқинроқ танишганим сари, унинг кечмишларини, хусусан, Оврўпоча турдаги миллий театримиз туғилиши, сахна адабиётининг сарчашмаларини билиш эҳтиёжи шу қадар зўрайиб борди. Чунки росмана профессионал театримиз инқилобдан кейин шаклланган ва унинг асосчиси фақат Ҳамза Ҳакимзода дейилавериб, шунчалар маҳобатли “Хитой девори” тикланган эканки, инқилобнинг ўзи бир тўда манфаатпараст сиёсий қаллобларнинг нафс илинжидаги тўнтариш ва хунрезлиги экани ошкор бўла бошлагач, бу “Хитой девори”да ҳам ёриқлар кўришиб, унинг ортида жади́дчилик деб ном олган (айтмоқчи, Ҳамза Ҳакимзоданинг ўзи ҳам мансуб бўлган) бир буюк ҳаракатдан туғилган ниҳоятда рангин ва ўта салмоқли театр ҳам драматургия дунёси борлиги аёнлашди. Шуни билмоқ илинжида давр матбуоти ва бошқа бирламчи манбаларни топиб ўрганганим сари, жади́д театри ва драматургияси деган илмий-тарихий бир истилоҳ борлигига ва

у, назаримда, кейинги етмиш йиллик шўро даври ўзбек драматургиясига нисбатан бойроқ ва бадий қимматлироқ эканига, ўн беш йилча кечган қисқагина вақтида шўролаштирилган театрчиликка нисбатан анчагина қизгин, эҳтиросли ва оммавий тус ола билганига амин бўлдим. Ва яна энг қизиғи – санъат нуқтаи назаридан ўша йиллар драматургиясидаги жуда етук ҳодиса Ҳамза Ҳакимзода эканлиги ҳайратга солди. Дарвоқе, бу эътирофга ҳам сабаб Баҳодир бўлди.

У саксонинчи йилларнинг ўрталарида Ҳамзанинг “Майсаранинг иши” комедиясини ҳам сахна, ҳам майдон томошаси шаклида постановка қилди. Ўша йиллар театр ҳаёти-мизда воқеа бўлган, халқона руҳдаги, импровизацияга бой, шўх, шовқинли, завқли бир томоша яратилди. Гарчи расмий доиралар анча қаршилик қилган бўлса-да, спектакль ўзбек ва кейинроқ “Наврўз” театр фестивали сабаб, хориж томошабинларида катта қизиқиш уйғотди.

Бу спектакль Баҳодир Йўлдошев томонидан Ҳамза асарларини замонавий талқинда сахналаштиришнинг иккинчи бир босқичи эди. Аввалроқ у “Бой ила хизматчи”ни Ҳамза номидаги академик театрда жуда ўзига хос янгича бир шаклда сахналаштирган эди. Мутахассислар эътирофи ҳамда ўзининг айтишича (мен спектаклни кўролган эмасман), у “Бой ила хизматчи”нинг дастлабки Ҳамза вариантыдаги

гоявий-бадий ечимини, яъни кейинроқ қатъий сингдирилган синфийлик, инқилоб руҳини эмас, балки, аксинча, мухаббатнинг софлиги, қалб гўзаллиги ғоясини, ишқий-романтик услубдаги талқинни сахнага олиб чиққан. “Майсара...”, қайд этганимиздек, Ҳамза драматургиясига замонавий тушунча ва мушоҳадаларга кўра ёндошишнинг кейинги бир кўриниши эди. Шундан сўнг яна бир неча йил ўтиб, Баҳодир Йўлдошев Ҳамза ижодига учинчи бор мурожаат этди, драматургнинг анчагина мураккаб ва ўз номи билан сирли “Паранжи сирлари” (Ҳолисхон) асарини сахналаштирди. Бу сафар ҳам аввалгиларга нисбатан янада теранроқ ва бадий мукамалроқ йўсиндаги янгича талқинни таклиф қилди. Ниҳоятда гўзал, юксак бадииятли спектакль яратилди. Мен Баҳодир аканинг аввалги қатор спектакллари каби, бу асаридан ҳам юксак ҳайрат ҳиссини туйдим. Ва ана шу туйғуни яширмай ўзига айтганимда, у менга: “Ҳозир ҳам ўзбек театрини Ҳамза қутқаряпти. У жуда замонавий драматург. Ҳали унга яна кўп марта қайтамиз”, деди. Шу тариқа Ҳамзани янгитдан ўқиш боис, асл моҳиятга интилиб, жаҳид театри ва драматургияси деган улкан дунёни ўзим учун кашф этдим. Бунинг натижаси қисман ушбу тўпламда ҳам ўз аксини топди.

Хотира аталмиш маънавий бисотни титаверса, не-не тарихлар жонланмайди. Ўйлаб қарасам, жамланган барча мақолаларнинг ўз

кичик тарихчалари, кечмишлари бор. Лекин гап бу ҳақда эмас. Қолаверса, ҳозирдан хотиралар жозибасига маҳлиё бўлиш навқирон ёшимизга ярашмас. Бироқ андиша шулки, баъзи мақолалардаги айрим тафсилотлар ўзгачароқ интиҳо топди. Баъзи “башоратлар” ҳақроғ шундай бўлиб чиқди. Номларини ё у, ё бу муносабат билан зикр этганим Сора Эшонтўраева, Наби Раҳимов, Ўлмас Умарбеков, Георгий Брим, Махмуд Дўсмагов, Бердиали Имомов ва яна аллакимлар бу фоний дунёдан кўз юмиб кетишди. Айримлар ё ижодий, ё маиший ва ё умуман мен билиб-билмаган сабабларга кўра театрдан кетишди, бошқа театрларга ўтиб кетишди ва ҳоказо. Нима ҳам дея олардик... ҳаёт шундай экан. Лекин энг муҳими, ҳадик аралаш айтиб, орзулаган ниятларнинг баъзилари амалга ошди, армонлар ушалди – юртимиз мустақил бўлди, тилимиз давлат тили мақомини олди...

Очиғи, “Роман ва драма” номли мақолам 1987 йил “Ёшлик” журналида эълон қилинганда, тарихимизни фақат зулмат ичра кўра-вермай, унга холисроқ қараш лозимлиги, она тилимизнинг софлиги, ўзбек тили ва адабиёти фанини ўқитишни буткул ўзгартириш ҳақидаги фикрлар, қолаверса, ҳали ҳеч ким билмайдиган бир йигитча отахон театр ҳаёти, актёрлари ва спектакли хусусида танқидий мақола эълон қилишга журъат этгани учун, анчагина “қахрамон” бўлиб юрганим ёдимдан

сира кўтарилмаса керак. Дарвоқе, кейинрок бу журъат учун жабр кўрганим ҳам сир эмас. Ёки “Шахслар фожиаси” 1988 йили яна ўша “Ёшлик” журналида чоп этилганда, “босмачи” аталиб келинган шахсларнинг ўз аждодларимиз эканини, Шукур ака (Холмирзаев) Баходир ака билан биргаликда бутун киноя, рамз ва таг матнда спектакль яратганларини ёзганимда, “ҳаракат тарихи ортида шахслар тақдири, кечмишлари тургани”ни спектакль воситасида исботлашга уринганимда, беш-ўн йил ўтиб “босмачи” деганлари миллий озодлик курашчилари дея оқланишини орзулаган эдим, холос. Афсуски, эндиликда илмий-тарихий адабиётларда озодлик учун кураш сифатида қатъий эътироф этилган бу мавзу “Қора камар” спектаклидан кейин на театр ва на бошқа санъат турида миқёсли, теран бадиий ифодасини топмади. Ваҳоланки, илм аҳлига ҳам ҳақ гапни холис айтиш учун, бошлаб мазкур спектакль журъат бағишлаган эди. Айтганимдек, бугун барчаси тарих – хотира. Бу ёнига ҳам айтаверсам, адоғи йўқдек...

Аммо бир тарихни сира айтмасам бўлмас, чунки у умримдаги энг ёрқин саҳифалардан, ниҳоятда эъзозли ва фараҳли хотиротдир. Қолаверса, ҳайратларимни ҳаддан оширган гўзал кечмиш. Бу Баходир ака билан ҳамкорлик қилиб, йўқ, аниқроғи, унга маҳлиё бўлиб, “Искандар” спектакли устида ишлаган кунларимиз. Бу ҳақда қисман “Қумдаги

режиссёр” кутлов мақоламда тафсилотларни келтирган эдим. Мен шу тафсилотларнинг давоми сифатида француз актёри Франсуа Шато билан бўлган ҳамкорлик ҳақида озрок тўхталмоқчиман. Зеро, бу ҳақда “Фаранг “Малика”си ва ўзбек Баҳодири” номли мақоламда бир илмоқ ташлаб кетган эдим...

Мазкур китоб (Саҳна маънавияти) муқовасида Баҳодин ака ва унинг ортида ҳазрат Алишер Навоий гримида турган, виқорли нигоҳлари бағоят маъноли, фариштали сиймо сурати бор. Уни ҳеч ким фаранг актёри деган ҳаёлга бормаса керак. Франсуа Шатога Алишер Навоий сиймоси таассуротини уйғотиши учун пардоз нечовли салобат бағишлаган бўлса, ҳазрат каломи унинг нафасида фаранг тилида шу қадар жозиба ва табиийлик билан жарангладики, бу мутаносибликдан фақат ва фақат ҳайрат туйиш мумкин эди. Франсуа ўзи табиатан фалсафий фикрлашга мойил, унинг тушунча ва қарашларида ҳам Шарқ донишмандлигига яқинлик бор эди. Аммо юксак маърифатли одам сифатида, бу Шарқ, бу Ғарб деб ажратмас, дунё ва инсониятни бир бутунликда олиб қарайдиган самимий ва хокисор йигит экан у. Унинг учун ҳазрат Навоий ва “Хамса” дунёси ҳайратомуз бир кашфиёт бўлди. “Искандар” матнини ўзлаштиргани сари, такрор-батакрор “Шекспир... Шекспир...” дея ҳайқириб юборарди. Унга Алишер Навоий ҳақидаги билганларимизни айтиб бердик, адабиёт музейи ва

буюк шоир ҳаёти ва ижоди билан боғлиқ бошқа жойларни кўрсатдик. Хуллас, Баҳодир ака тавсиясига кўра, Франсуани “Искандар” спектаклида Алишер Навоий образида ўзбек актёрлари билан биргаликда ўйнашга хар жихатдан тайёрладик. Баҳодир ака ўз табиатига хос яна бир ҳайратомуз тажриба қилиб кўраётган эди. Франсуа Навоий на Арасту сиймосида француз тилида, Искандар – Элёр Носиров ва қолган ўзбек актёрлари ўзбек тилида спектаклни ўйнашлари керак эди. Очиги, кўпчилигимиз бошида “ҳа энди француз – ўзбек маданий дўстлиги” кабилида бироз истехзо билан қараган эдик. Бироқ... бироқ ўзгаларни билмадим-у, аммо мен учун яна кашфиёт бўлди. Франсуа шундай баланд бир мақомда, образ ва спектакль моҳиятини ич-ичидан ҳис этиб ўйнадики, сахнада на икки тил, на икки актёрлик ижро мактаблари мавжудлиги асло сезилмади. Ҳазрат руҳи ва юксак интеллектуал ижро ҳукмрон эди, холос. Мен анчадан бери аниқ бир спектакль мисолида, ролидан қатъи назар, актёр-етакчини кўрмаётган эдим. Том маънода бу Шукур Бурҳонларга хос фазилат эди. Одатда, Баҳодир каби закий режиссёрлар ана шундай актёр-етакчи тополмаганда, соф режиссёрлик спектаклларига берилиб кетишади. Актёрлар унинг рамзий топилма ва мизансахналари фониди иккинчи даражага тушиб қоладилар. Ваҳоланки, бу актёрни ўстирмайди, аксинча,

уни иккиламчи вазиятда турғун қолдириб юборади. Бу гоҳида кучли актёрлари бўлмаган труппаларда чорасизликдан юз беради. Гоҳида эса кучли актёрлари бор бўлган жамоаларда ҳам режиссёрлик спектаклларига берилиб кетиш ижодий жамоани таназзулга, ички низо ва бўлинишларга олиб келади. Шу маънода буюк режиссёр Георгий Товстоногов тажриба ва ибратлари бизнинг театр арбобларимиз учун мактаб бўлиши керак. Унинг ҳар бир спектаклида актёр-етакчи бўларди. У буни ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан тўла асослаган эди. Ва у режиссёр сифатида ўзини, ўз гоё ва кўримларини, аввало, ўша актёр-етакчига сингдириб юборар эди. Натижада у узок йиллар раҳбарлик қилган ва вафотидан сўнг унинг номини олган Санкт-Петербург Катта драматик театрида жаҳоний мезонлардаги бир қатор буюк актёрлар етишиб чиқди...

Хуллас, Франсуа Шато “Искандар” спектаклида ўзини актёр-етакчи сифатида намоён эта олган эди. Умуман, фарангу ўзбекча спектакль ўзбек театри тарихида сезиларли бир из қолдирди, десам муболаға бўлмас.

Юқорироқда иқтибосни Г. Товстоноговдан олганим бежиз эмас. Йўқ, мен Баҳодир акани Товстоногов билан бир қаторга қўймоқчи эмасман. Бундай хулоса қилишга ҳали бироз бор. Аммо уларнинг театрга, актёрга муносабатлари, иш услубларида ўхшаш жиҳатлар, назаримда, кам эмас. Билишимча, Товстоногов том маънода

театр диктатори эди. Унинг ўз театрида раҳбарлик қилган 35 йиллик ҳаётининг ҳар бир куни, ҳар соати бутун жамоа учун азоб эди, десам муболаға эмасдир. Бирок бу азоб лаззатли азоб эди, хузурбахш азоб эди, янаям аниқроғи, образли айтганда, маънавий банг эди. Назаримда, Товстоногов билан узоқ йил бирга ишлаган бирор актёр на руҳан ва на жисмонан соғ эмасдек туюлади. Ҳаммасида бир ғалатлик бор (Лебедев, Доронина, Юрский, Борисов...)

Қаттиққўллик, айниқса, репетициялар жараёнида актёрларнинг, сахна ишчилари ва хоказо барчанинг сахналаштирувчи режиссёрга том маънода тўлиқ тобе бўлиши Баҳодир ака учун қатъий амал қилинадиган дахлсиз принципдир. Репетиция энг муқаддас жараён, бу пайтда ҳеч ким унга бошқа бир юмуш билан яқинлаша олмайди. Буни у театр учун норма (меъёр-мезон) ҳисоблайди. Мен унинг репетиция пайтида айрим актёрларни ҳақоратлаб, ҳатто уриб юборганини кўрганман. Аммо бу ҳақиқий актёрлар, спектакль учун куйинаётган бирор хизматчи учун малол келганини ҳам билмайман. Ва шундан хулоса қиламанки, худди шундай бўлиши керак! Сўзларимни Баҳодир ака билан ишлаган кўнчилик тасдиқласа керак... Обид Юнусов, янглишмасам, “Паранжи сирлари”нинг репетицияси пайтида сахна ортида туриб менга бўғилиб “шикоят” қилганди: “Бу “аб-

лах” (яъни режиссёр Баходир Йўлдошев – Ш. Р.) ўлган-қолганингга қарамай эзаверади, қийнайди, қонингни ичади... Лекин айтганидай қилдинг, тамом, ўзинг ҳам бошқачароқ бўлиб қоласан. Бутун берган азоби бирдан хузурга айланади, ўзингни буткул унутасан...” Қизик, худди шундай фикрни кейинчалик Жумадилла Раметовдан ҳам эшитдим. Фредрик Дюрренматнинг “Бир эшак хангомаси” асари саҳналаштирилаётганда етакчи персонажлардан – эшакфурушни ўйнаётган Жумадилла финал саҳнасида шу қадар қийналдики, очиги, раҳмим келиб кетди. Энг фожеий саҳна – актёрдан ниҳоятда кучли ички жараённи, изтиробни талаб қиладиган, охир-оқибат фарёдга айланадиган бир ҳолат. Зоҳиран арзимасдек туюладиган бир деталь ё сўз, ҳолат учун Баходир ака қайта-қайта такрорга мажбур этади. Жумадилланинг такрорлайвериби тили осилиб қолади, ҳатто, назаримда, қаҳрамоннинг фарёду нолаларига қўшилиб ўз азобларидан ҳам ёзғириб йиғлаётгандек туюлиб кетади. Бироқ репетиция тугаб, тарқалаётган пайтимизда, Жумадиллага “қалай?” деб савол ташласам, “мазза” деган жавоб олдим. Яна бош бармоғини кўрсатиб, фикрини тасдиқлаб ҳам қўяди. Ҳозир гоҳи кўришиб қолсак, Жумадилла ўша хузурбахш “азоб”ларни жуда соғинганини айтиб гинахонлик қилади.

Ха, дархақиқат, ўзим бир мақолада ёзганимдек, актёрлик, умуман, санъаткорлик ўзини сарфлашдир. Меҳнату машаққатлар оша руҳий ҳаловат кашф этишдир... Худди сўфийлар каби... Бу ниҳоятда оддий китобий фалсафа эканини ҳис этиб турсанг-да, унинг кундалик ҳаёт, жараён эканини тасаввур этиш, инчунун, бошдан кечириш ғоятда мушкул, мураккаб эканини ҳам яхши тасаввур этаман. Мезони битта – фидойи бўла олмоқ керак... Ҳамма гаи шунда!

Шуларни ёзпман-у, ўзимга қайта-қайта савол бераман – бу гаплар бари Баҳодир Йўлдошев ҳақидами?! Агар шундай бўлса, демак, у фидойи, ўзини сарфлаётган одам – Шахс... Бироқ бу улуғлаш, идеаллаштириш эмас. Бу шунчаки фактларни қайд этиш. Идеаллаштириш эса Баҳодир Йўлдошевни ичдан кузатиб юрган одам учун тафаккурида гоҳи чакнаб, гоҳи сўниб турадиган тушунча. Унинг бутун моҳиятини раҳматлик Георгий Брим жуда аниқ ифодалаган эди. Яъни, Брим Баҳодир портретини бир суратда икки хил – Раҳмоний ва Шайтоний ҳолатда тасвирлаган эди...

Бизнинг ниҳоятда дилбар, музайян даврамиз бор. Абдулаҳад ака (Абдуллаев), Наим ака (Каримов), Анвар ака (Мақсудов), Фарход ака (композитор Олимов), камина ва албатта, Баҳодир ака (Йўлдошев). Бу давра вақти-вақти билан Ўзбек Давлат драма театрида,

Б.Йўлдошев хузурида йиғилиб туради. Йиғилишларимиз ҳар турли мавзунинг қамрайди. Бу ерда Абдулла Қаҳхору Шайхзода ҳам, Комил Яшинлардан тортиб, Жўрахон Султонову Шукур Бурҳонгача, Комил Ёрматовдан Собир Муҳамедовгача, Ботир Зокировдан Тошхўжа Хўжаевгача санъатнинг турли соҳаларидаги улўф инсонлар ҳақидаги хотиралардан, хангоманамо қизиқ-қизиқ кечмишлардан гурунги қилинади. Ва бу хотиралар замирида ҳамиша санъатга ошуфталик ва унинг сохир дунёси, ақидаларига мутлақ садоқат ҳисси ётади. Хотиралардан бугунга кўчилади. Сабоқлар, ҳозирги санъатимиз учун ибрат олса, бўладиган жиҳатлар ҳақида хулосалар ўртага тушади. Ва охир-пировардида давра мумтоз кўшиқ ҳам унинг минг турфа мазмунларини нуқтадонлик ила талқин этиш билан поёнига етади. Сўнги ойларидаги ана шу давралардан бирида Баҳодир ака кўнглини ёриб қолди – у театрдан кетмоқчи... Очиғи, бу гап даврадошлар учун кутилмаган гап бўлди. Ёши элликдан ўтиб, бор онгли умрини театрда ўтказган ва умуман борлиғи театр бўлган Баҳодирнинг театрдан кетиши ақл бовар қилмайдиган ҳодиса эди. Барчамиз ҳайрон... Аммо ҳеч ким бу гапни, назаримда, енгилтакликка йўймади. Аниқроғи, мен уни ўзимча тушунгандай бўлдим... ва яна бир карра ҳайратга тушдим – журъат учун, қатъият ва ирода учун. Шоир айтмоқчи, шахс ҳамиша бўронларда ҳаловат излайди.

Театр дунёсида фуқаро бўлиб юрганлар биледи – театрдан кетиш бу шунчаки бир ишдан бўшаб, бошқасига ўтиш дегани эмас. Театрдан кетиш бу изтироб, бу бутун бир маънавий жараён... Албатта, бу санъаткор учун шундай. Баҳодир ака “кетиш” ҳақидаги андишасини бизга айтганида, руҳониятида нечоғли талотўп бўлганини, қанча зиддиятли мушоҳадалардан кейин шу фикрга келганини тасаввур этдим. У ўз андишасини бизга илк бор айтиш учун қанча тайёргарлик кўрганидан ҳам буни сезиш мумкин эди...

Хуллас, Баҳодир Йўлдошев театрдан кетмоқчи...

* * *

Азиз ўқувчим! “Изоҳнома”га шу ерда нуқта қўймоқчиман. Йўқ, ҳали яна бироз айтадиган гапларим бордек эди. Хусусан, китобни нега “Саҳна маънавияти” деб номлаганимга изоҳ бермоқчи эдим. Назаримда, закий китобхон учун бунга эҳтиёж йўқдек туюляпти. Чунки китоб билан танишгач, бу сўроққа жавоб топилар. Бироқ, “Изоҳнома”ни ҳам газетбоп бир йўсинда тугатаётганимдан ҳайрон бўлманг. Зеро, мен на Баҳодир Йўлдошев ҳақидаги, на театримиз синоатлари ва тарихи ҳақидаги изланишларим, ўйлариму изтиробларимга нуқта қўяётганим йўқ. Қолаверса, бутун

борлиғи, ҳаёти театр бўлган Баходир Йўлдошевнинг кейинги ижодий ва инсоний қисмати қандай бўларкан? Бу сўроққа ҳам жавобни бор тафсилотлари билан ўқувчига маълум қилиш мажбурияти каминанинг зиммасида эканини эътироф этаман. Аллоҳ умр ила сабру бардош берса, асосий китоб олдинда. Муҳими – ҳайрат ҳисси ҳеч биримизни тарк этмасин!

I

САХНА ҲАЙРАТЛАРИ ЁХУД БАҲОДИР

ҚУМДАГИ РЕЖИССЁР

Ҳаммаслақлар тасодифан йиғилиб қолиб, хаёт, ижод ва май музайян бўлган одатдаги дилкаш бир даврада Баҳодир ака иттифоқо: “Мен қумдаги режиссёрман. Уйни босиб қолмасин деб, қумни курайвераман, курайвераман. Қум эса оқиб, сурилиб тушаверади, тушаверади”, – деб қолди. Даврада япон ёзувчиси Кобо Абэнинг “Қумдаги аёл” романини сахналаштирган туркман режиссёри Авлиёкули ўтиргани ва бир кун аввал японларнинг шу роман асосидаги фильми телевизорда намойиш этилиб, таассуротлар ўртоқлашилаётгани учунми, шуурида йилт этган бу фикр, назаримда, Баҳодир аканинг ўз умрини бир сония хотирдан ўтказиб, жуда жўяли топган қиёси эди. Йўқ, у қумдан уй кураётгани йўқ. У уйни қумдан асрапти. Агар осмоний мажоздан ерга тушиб айтадиган бўлсак, жимжимадор, хавойи томошалар томошабинни

ҳаётдан, меҳнатдан чалғитиб, кўнглини рўёлар билан бир неча дақиқа алдаб турса (яъни, қумдан уй қурса), Баҳодир ака ўз санъати – спектакллари билан инсон қалбида йиллар давомида маънавият уйининг бунёд бўлиши ва унинг чангу тўзонлардан омон сақланиши, қурум босиб, едирилмаслиги учун хизмат қилиб келади. Хизмат қилгандаям, садоқат билан, қаноат билан ҳалол хизмат қиляпти. Унинг ҳисоби бўйича энг сўнги сахналаштирган асари “Қитмир” деб номланади. Спектакль ҳақида зиддиятли мулоҳазалар кўп. Аммо бу бошқа мавзу. Мазкур асарда Баҳодир ака бош ғоя деб белгилаган ақида шундай: “Гўзаллик дунёни қутқаради”. Маънавияти сўқир кимсалар наздида “болаларча содда”, “гўл” қанча нафосат ва фасоҳат аҳли шу ақидага ишониб яшади, шу ақида билан нималардир яратди. Бироқ дунё ўзгардими? Ўзгарган бўлса, кимлар нималарга суяниб ўзгартирди? Бу саволларнинг жавоби ҳар кўнгилда ҳар хил. Нажот шеърда деб билган нозиктаб қалб дунёнинг ўзгаришини тимсол ва оҳанглар тадрижида кўради. Бахт пулда деб билган кас эса олтину зарнинг қудратига қараб, ўтмишию бугунини белгилайди, келажагини тасаввур этади.

Баҳодир ака ўзининг жуссаси кичкинагина, аммо юраги катта қаҳрамонига қўшилиб, буюк салафлари ишонган ўша ақидага суянади. Суяниб, сахнавий мўъжизалар яратади. Томошабинга ўша танқис ҳайрат туйғусини юқтиради.

Хайрат уйғотиб, гўзалликнинг қудратига ишон-
тирмоқчи бўлади.

Бундан чамаси тўрт йиллар муқаддам,
Наврўз арафаларида, “Искандар” спектакли
репетицияларида хайратнинг туғилишини, гўзал-
ликнинг яралишини ўз кўзим билан кўрдим.
Кўрдим-у, ҳамон кўз ўнгимда...

39-40 даражали иситма билан Баҳодир ака
репетицияга келади. Асар мураккаб, спектакль
янада мураккаброқ. Чунки муаллиф – ҳазрат
Алишер Навоий. Навоий эса дунё, башар
дегани. Ана шу дунёю башарни мўъжазгина
маконга, яна бир ярим соатга сиғдириб кўринг-
чи?! Баҳодир ака 39-40 даража иситма билан
шунинг чорасини изларди. Ким билсин,
улуғларга илҳом саодатли онларда келади,
дейишади... Баҳодир ака шуурига, назаримда,
мўъжиза нури иситма аралаш ёғилар эди.
Шундандирки, у бу жараёнда сира беҳоллик
сезмасди. Саҳна билан томоша зали ўртасидаги
етти-саккиз қарич баландликка ёш боладай
сакраб, аниқроғи, учиб чиқиб, худди шундай
тушар эди. Қувват дорилари – кўк чойу
сигарет... ва энг асосийси ҳазрат каломи...

Ана, Муножот Тешабоевнинг “Кўчабоғи”си
чиқмаяпти. Керак самара, таъсир, қувват йўқ.
Баҳодир ака такрор-такрор айтишга мажбур
қилади. Барибир чиқмайди. Шунда ғазаб
билан учиб саҳнага чиқади-ю, гўё ҳозир
уқувсиз актёрни уриб-тепкилаб хуморидан
чиқадигандек таҳдид билан бостириб боради

ва ҳеч кутилмаганда бирданига мулоҳим тортиб, ижрочининг қўлларини кафтига олади. “Биласанми, Мунож...” дея босиқлик билан актрисани четга тортиб, икки-уч дақиқа бир нималарни тушунтиради. Орадан яна бир-икки сония ўтиб, томоша залидан Баҳодирнинг “Начали...” деган серзарда овози янграйди. Ва... ва қулоқларингиз остида “Кўчабоғи” оҳангларидаги Навоий сўзлари шу қадар соҳир ва фожеий майин тараладики, оҳангдан ҳушингизни йўқотиб, илоҳий туйғулар оғушига фарқ бўласиз... Қўшиқ тингач, кимнингдир ўзини тутолмай ҳўнграб, ўкириб юборгани эшитилади, кимнингдир кўзларидан унсиз ёш филтиллагани сезилади. Ҳайрат туғилади, мўъжиза рўй беради. Бир неча дақиқа аввалги уқувсиз, таъсирсиз хониш самовий садолар билан алмашинади. Режиссёр актрисага нималар деди, қандай тушунтирди, хануз хайронман. Репетициядан чиқа солиб берган саволимга Баҳодир ака оддийгина, мийиғида кулиб “режиссура сири” деб қўя қолди. Яхшиямки, “режиссура сири” бор. Шу сир бизни мўъжизага гувоҳ қилади, ҳайрат билан чулғаб, гўзалликка ошно этади. Баҳодир аканинг шу сўзлари хотиримга келганда, нима учун бизда режиссура санъати бу қадар тақчил, танқис деган саволга жавоб топгандай бўламан. Йиллар оша режиссёрлик нонини туя қилиб юрганларнинг сонда бору санокда йўқлиги, улар ўша “режиссура сири”ни билмаслигидадир. Бу “сир”ни билмоқ,

аввало, Худодан, сўнг тинимсиз мутолаа ва тажрибадан. Айримларида илму тажриба бор-у, “худододлик” (Баҳодирнинг отаси айтмоқчи) йўқ. Қолганида ҳар иккиси ҳам йўқ.

Бўлмаслиги-да табиий. Сабаб – назару нафас Аллоҳдан. Қай биримизни суюклироқ билади, ҳаками холис Халлоқнинг ўзи. Биз-да ҳайратларига шукрона, мўъжизаларига имон келтиргувчилармиз... Ё Арҳамар роҳимийн!

1995 йил

ШАХСЛАР ФОЖИАСИ

Ки, мунглар ўлди ададсиз
мунинг навосинда.

Алишер Навоий

Жамиятимиз кишиларининг бугун истеъмолдаги тил бойлигига “ошкоралик”, “демократия” сўзлари чуқур сингиб кетди. Бу тушунчаларни гоҳо шунчаки сўз билиб, турли минбарлардан масъулиятсиз қўллаётганлар ҳам, гоҳо буқаламун мисол, қиёфасини шу сўзлар ҳисобига ниқоблаб олаётганлар ҳам кам эмас. Мана шундай “ваъзхонлар” туфайли ошкоралик, демократия каби ўнлаб йиллардан бери интиқ кутилган, алқанган, орзуланган тушунчаларнинг моҳиятидан айри ифода шакли гоҳо шу жараённи яқинлаштирган ҳалол кимсалар қулоғига ёқимсиз товушдек қуюлиб қолаётган бўлса ҳам ажаб эмас. Бугунги кунда табиат экологияси деган тушунча қаторига жамият, маданият ва инсон экологияси каби тушунчалар ҳам бор жиддияти билан қўйилаётган пайтда, “муқаддас сўз ва атамалар экологияси” деган тушунчани ҳам қўллаш зарурати туғилмоқда. Аммо мазкур

мақоладан кўзда тутилаётган мақсад сўз кадрияти муҳофазаси эмас, балки ўша умидбахш тушунчалар моҳиятини ҳақиқатан ҳам ўзида жо эта билган бир мумтоз санъат асари ҳақида мулоҳазаларни ўртоқлашиш истагидир. Бу асар ҳозирги Ўзбек Давлат драма театри сахнасида намоиш этилган “Қора камар” спектаклидир.

Турли адабий муҳофазаларда санъат ва адабиётда қайта қуриш бўлиши мумкин эмас, чунки шу жараённинг ўзини, аввало, санъат ва адабиёт тайёрлайди, деган мулоҳазалар юрибди. Ҳақиқатан ҳам шундай. Бироқ ўша ҳалол ва ҳаққоний адабиёт, санъат намуналари бутун халққа тўла етиб бора олдими? Оммавий эътироф этилдими? Ёки бўлмаса, бадиий асарларда кўтарилган муаммолар давлат, ҳуқуқ миқёсидаги кафолатларни ола билдими? Афсуски, йўқ! Демак, бадиият воситасида айтилган, ўртага ташланган ҳақиқатлар қоғозу сахналарда қолаверди. Ижтимоий, моддий муносабатларда амалий ижросини топа олмади. Демакки, улар қадрсизланди ва пировардида умумомма, жамият учун қумга тушган томчи сув каби сингиб, чўкиб кетди. Мана энди юксак бадииятда акс этган ҳаёт ҳақиқатлари давлат томонидан ҳам эътироф этилиб, чоралар изланаётган бир пайтда, моддий ва маънавий қадриятлар қонуний муҳофазасини топаётган паллада, санъат ва адабиётдан ҳақиқатлар ярим ёки чала эмас, тўла ҳам ошқора айтилмоғи, бутун ҳақиқатлар билан халқ, омма онгини

қайта қуриш талаб этилмоқда. “Қора камар” спектакли эса яқин ўтмишимиз ҳақидаги ҳақиқатни, рост гапни айтишга бир жиддий уриниш бўлгани билан эътиборга лойиқдир.

Биз ўз ўтмишимиз ҳақида нималарни биламиз? Узоқ ўтмишимизни қўя турайлик, ҳеч бўлмаса, шўролар даври Ўзбекистон тарихини, маданиятини, халқ кечмишларини биламизми? Бунга фақат қўи нуқталар билангина жавоб беришимиз мумкин. Назаримда, биз то шу кунларгача, умуман, совет халқи тарихинигина ўрганиб келдик. Бир драматик асарнинг моҳиятан ёвуз персонажи айтмоқчи “социализмда шахс бўлмайди... Социализмда оммавий омма ва “урре-е” садолари бўлади” деганидек, биз фақат доимий “ғалабалар” билан йўғрилган омманинг оммавий тарихинигина ўқиб келдик. Аммо халқ, омма дегани аниқ инсонлар уюшмаси эканлигини, ҳеч бўлмаса, шу уюшмага мансуб бўлган ўзимиз ва ўз атрофимиздагилар мисолида англари эдик-ку! Наҳотки ўзимизгача бўлган халқнинг тарихи ҳам айни чоғда якка-якка инсонлар, балки шахсларнинг тарихи – тақдири бўлганини тушунмаган бўлсак?! Ёки билиб-билмасликка олиб келдикми?! Умуман синфийлик, синфий позиция ёки синфий ҳушёрлик билан бу синф ёки табақа дўст, буниси эса душман, ижобий-салбий, душман синфга қарши кураш, ёппасига қирғин тушунчалари ортида равшан, ўз турмуш тарзи, ўз ҳаётий қарашлари, ақидалари, эътиқоди,

хиссиётлар олами, ожизлиги, хатолари ва ўз эзгу-интилишлари билан якка-якка инсонлар туришини англаш учун оддий фикрловчи одам бўлишнинг ўзи кифоя-ку! Афсус, халқ тарихи ортида, аввало, қалблар тарихи англанишини, тарихнинг хиссий миқёсларини то хануз чуқурроқ тушуна олмаяпмиз. “Қора камар” спектакли, назаримда, шу ниятдаги илк бадий тажрибалардан бири.

Шукур Холмирзаевнинг “Қора камар” асари гўёки Абдулла Набиев ҳақида. Аслида эса пьеса ҳам, спектакль ҳам Набиевларга қарши турган кучлар ҳақида. Аниқроғи, уларнинг маслағу интилишлари ва таназули ҳақида. Бу кучнинг тимсоли сифатида сахнада икки шахс – Хуррамбек ва Қорахўжа эшон образлари ҳаракат қилади. Илмий-тарихий соҳада Ўрта Осиё, хусусан, Ўзбекистонда босмачилик ҳаракати борасида саноксиз асарлар ёзилган. Гўёки босмачилик фақатгина талон-торожга, ўз мол-мулки, мавқеини сақлаб қолишга интилган бир гуруҳ онгсиз бойваччалар ва мутаассиб руҳонийлар бошчилигидаги босқинчиликлардангина иборат бўлган шунчаки ҳаракат. Бундай қарашлар бадий адабиётимизда ҳам ўзининг ўнлаб “бадий” ижросини топди. Ҳақиқатда эса бир неча йиллаб бутун вилоят ва ўлкаларни ҳаракатга солиб турган ва оддий қора халқнинг муайян қисмини ўзига жалб эта олган оммавий ҳаракат фақат ўшандай майда манфаатлар заминига қурилган бўлганида, бу қадар

салмоқ ва жиддият касб этмаган бўлар эди. Мазкур мулоҳазани шундай бир тарихий ҳужжат мисолида ҳам исботлаш мумкин.

Фарғонадаги миллий озодлик ҳаракатининг энг йирик вакили Мадамминбек ҳақида анчагина “адабиётлар” бор. Бироқ уларнинг барчасида тарихий ҳақиқат бузилган ёки чала ҳолда тақдим этилган. Бу фикр, аввало, Мадамминбекнинг беҳуда, қон тўкилмаслик учун большевиклар билан битим тузиб, таслим бўлиши тафсилотларига тегишли.

Халқнинг ўз тарихини билиши ўзлигини англашга уриниши, демакдир. Марксча-лекинча методологиянинг тарихийлик принципи эса ленинизмга мувофиқ келган ҳодисаларгагина тааллуқли, холос. Қотиб қолган таълимотнинг “илмий даражали” гумашталари, унвонли маддоҳлари шу тахлит “босмачи”ни босмачидан олиб қонхўрга солди. Бу ҳаракатнинг ичида эса миллатнинг ватанпарвар фуқаросидан тортиб сара зиёлисигача бор эди. Шу ҳақиқатни “Қора камар” спектакли биринчилардан бўлиб бадий йўсинда яққол намоёиш эта олган.

Кўрбоши Хуррамбек эски шону шавкати, молу мулкани қайтариш учун курашаётган манфаатпараст, оддий кимса эмас. Унинг асосий мақсади Туркистонни озод кўриш. Қадим ота-боболари тупроғида адолат ва хурриятни тиклаш.

“...Ватан деганда мен илгари фақат Бойсунни, Сурхонни тушунар эдим. Миллат деганда...

йўқ, миллат бу – ўзбек ҳам эмас экан. У туркий халқларнинг бирлиги экан! ...Абдулла, сен шу юртга озодлик бера оласанми?”. Мана Хуррамбекнинг энг олий ҳаётий маслаги. У миллат озодлиги ва мустақиллиги йўлида ҳеч нарсадан, ҳатто ўз зурриёти, келажак умиду ишончи бўлган фарзандидан ҳам воз кечади. Матбуотда асар ҳақида эълон қилинган адабиётшунос Х. Абдусаматов тақризида бу ҳол шундай изоҳланади: “Босқинчилик сиёсатини амалга ошириш учун муккасидан кетган қонхўрда меҳр ва оталик муҳаббати нима қилсин?” Асар муаллифи ҳам, режиссёр ҳам Х. Абдусаматов тушунчасидаги эски, жонсиз стереотипни мутлақо инкор этадилар ва билъакс ота ҳам бола учрашуви сахнасида Хуррамбекнинг айнан ота сифатидаги инсоний изтиробларига алоҳида урғу берадилар. Унинг ўз фарзанди оғзидан ёт, бегона сўзлар чиқаётгандаги қалб изтироблари, оҳли нидолари ва ниҳоят кўзларида ялтираган надомат ёшлари оталик туйғуларининг гоё, бурч ҳисси билан шафқатсиз тўқнашувидан, замонанинг болага отани душман қилган норасоликларига нисбатан кўнгил фарёдларидан далолат эмасми?! Хуррамбек образи ижрочиси Фарҳод Аминов худди шу кўринишда режиссёр талқинининг энг таъсирчан ифодасини бера билади. Саҳна ортидан қўйилаётган мунгли “Гиря” оҳанглари эса Хуррамбекнинг айни вазиятда ички зиддиятлар пўртанасидаги ҳолатини янада бўрттириб кўрсатади. Натижада

Ҳ. Абдусаматов айтмоқчи, “қонхўр, тошбағир, ёвуз” кимса эмас, балки бурч ва оталик ҳиссининг тўқнашувида бемисл ўртанаётган жонли инсон гавдаланади. Айни чоғда спектакль муаллифлари Хуррамбекнинг шунчаки босмачи эмас ёки бўлмаса, босмачилар раҳбарлари ҳақидаги мавжуд илмий-бадиий схемалардаги каби, тубан манфаатларни юксак ғоялар билан ниқобловчи пасткаш одам эмас, балки, аксинча, йирик бир ижтимоий ҳаракатга етакчилик қилишга қодир, собит эътиқодли шахс эканини мантиқан асословчи ечим топадилар. Хуррамбек ўз тушунчасидаги озодлик маслагидан чекинмайди. Унинг қўйидаги сўзларига диққат қилайлик: “Э-э, дунёи кўтир! Менга бола ширин эмасми? Мен ҳам отаман, ахир... Аммо боладан ҳам азиз нарсалар ҳам бор-ку оламда? Ватан, миллат... эътиқод!” Мана асосий гап қаерда?! (Хуррамбекнинг шу вазиятдаги ҳақ ёки ноҳақлиги эса томошабинга, унинг онги, савиясига ҳавола!) У худди шу ниятда икки қадам наридаги Афғон юртига ҳам қочмай, энг сўнгги илинжда совуқ, рутубатли бир ғорда макон қурган. Хуррамбек тўдаси шўролар томонидан парчаланиб ташланаётган занжирнинг энг сўнгги ҳалқаси эди. У шуни била туриб, охирги умидларидан ҳам воз кечмайди. Курашни давом эттиради, ўз ақидаларига телбаларча ишонади. Хуррамбек, таъкидланганидек, оддий манфаатпараст кимса эмас. У ғоя кишиси, фидойи шахс. Афсуски, у пуч, рўёга айланиб

бораётган ғоя курашчиси. Хуррамбек фожиаси, айтиш мумкинки, бу инқилоб арафаларидаги нисбатан илғор қарашлар билан тарих майдониға чиққан бутун бир табаканинг фожиаси эди. Улар таназзулининг бош сабаби халқ билан бирга эмаслигида, халқнинг айни чоғдаги реал кундалик турмуш талабларини, рўзғор, тирикчилик ташвишларини тушуниб етмагани, балки тушунса ҳам, кескин инкор этганида эди. Бу ҳол Хуррамбекнинг асар сўнгидаги деҳқонлар билан мулоқотида яққол акс этади. Хуррамбек ҳар қанча миллат, миллий озодлик ҳақида жон куйдириб гапирмасин, деҳқонлар энг оддий хоҳиш-истаклари билан унинг таназзул сабабларини исбот этиб қўядилар. Яъни, узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўйқа яхши, деганларидек, “биз экин экишимиз, бола-чақаларимизни боқишимиз керак. Шўро бизларга ер-сув берди, фуқаропарварлик қилди”, дейдилар, Хуррамбек ҳали ижтимоий-сиёсий онгсиз, мақсадлари фақат кундалик тирикчилигини тебратишдангина иборат бўлган деҳқонларга миллият ғояларидан ҳар қанча нутқ ирод этмасин, буларнинг бари беҳуда гаи. Унинг ўзи ҳам буни билади. Шунинг учун ҳам чуқур надомат билан: “Мени куйдирган нарса халқимизнинг авомлиги, холос”, – дейди. Авомнинг кўзини очиш ўрнига уни пода деб билади. Ундан нафратланади, Хуррамбек ва у кабилар шу боис ҳам халқнинг қўллаб-қувватлашига умидвор бўлолмас эдилар.

Улар шуни тушунмаганлари ёки тушунишни истамаганлари учун ҳам бора-бора курашнинг шафқатсиз усулларига мурожаат этдилар.

Хуррамбек оддий ижрочи эмас, аксинча, фикрловчи шахс. Асарда кўрсатилган Хуррамбек ҳаракатининг Абдулла Набиев исми билан боғланган бир-икки кунлик лавҳасидан англашилишича, Хуррамбек Набиевни жохилларча ўлдириш, ундан ўч олишни назарда тутмайди. У, аввало, ўзининг ечимини топа олмаётган азобли ўйларини мушоҳада, мубохаса этишга арзигулик ҳамсуҳбатга муҳтож. Нега шундай шароит юзага келди? Нега юртда имон-эътиқод сўниб бораяпти? Нега эндигина истибдоддан қутулгандек кўринган халқ, ёшу яланг яна жilовини бегонага тутқазмоқчи? Мана, унинг мантиқан англашиладиган оғрик саволлари. Хуррамбек қароргоҳида у билан фикрий мулоқотга қодир шахс бор. Аммо у, яъни босмачилик ҳаракатининг ғоявий-маънавий раҳнамоси Қорахўжа эшон кўрбоши билан аллақачонлар ихтилофга киришган. Унинг нафақат хатти-ҳаракатларини, айни чоғда шу тобдаги фикру ўйларини қабул қила олмайди, хатто инкор этади. Эшон Хуррамнинг курашда ёлғизланиб қолгани, қон тўкиш билан маслакка интилаётгани учун келиша олмайди. Бошқа тўдалар билан бирлашишга ундайди. Курашнинг адолатли усулларига бошламоқчи бўлади. Хуррамнинг хатто ўз ақидалари йўлида норасида болаларни ўлимга буюргани

учун чидай олмай, ўз жонига қасд қилади ва бу билан ҳар қандай олий мақсадлар учун кураш адолатсиз, шафқатсиз усуллар билан амалга оширилар экан, у пировард натижада таназзулга юз тутмоғи муқаррар, деган ўз ақидасини яна бир карра таъкидлайди. Эшон образи инқилоб йиллари Туркистондаги пок ниятли, ҳалол, бироқ мустамлака зулмига қарши ислом ғояларинигина ягона чора деб ўйлаган муайян миллий зиёлиларнинг типик образидир. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Обид Юнусов бу образни айти шундай ижро этади. Бироқ мазкур образнинг ички, рухий динамикаси актёр томонидан етарлича ифодасини топа олмаган. Эшон образи замирида актёрнинг ижодий ишлаши учун яна талайгина имкониятлар ва майдон бор. Обид Юнусов эса бу имкониятларни мукамал юзага чиқариш учун зарур саҳна тажрибаси ва нозик ижодий таъбга ҳам эга.

Демак, Хуррамбек эшон қиёфасида ўз саволларига жавоб бера олувчи шахсни топа олмас эди. Чунки улар курашнинг турли усулларини, ҳатто тамомила бир-бирига зид усулларни ёқласалар ҳам, моҳиятда ягона маслак учун интилар эдилар. Бинобарин, Хуррамбекнинг саволлари Ҳазратни ҳам қийнаётган ўйлар эди. Қолаверса, эшон биринчи парда сўнгида ҳалок бўлгач, Хуррамнинг фикр алмашинуви учун қароргоҳида унга бас келарли бирор тушунчали одам қолмаган эди ҳам.

Бир чеккаси шулар боис, у Абдуллани олиб келишларини орзиқиб кутади.

Юқорида айтиб ўтилган тақризда спектаклнинг энг фожеий, кульминацион бу сахнаси ҳақида ҳам бир ёқлама фикр-талкин ҳукм суради. Ҳ. Абдусаматов фикрича, мафкуравий душманлар юзма-юз келар экан, Хуррамбекда Абдулла билан учрашувдан кўрқув ҳисси устун туради. Ҳолбуки, бундай эмас! Хуррамбек Абдулла ҳақида кўп гаплар эшитади. Ҳатто ўз фарзанди ҳам унинг таъсирида эканини кўргач, Набиев қиёфасида росмана мафкуравий мухолифини тасаввур этади. Шу боис, кўрққанидан эмас, балки рақибига муносиб алфозда кўринмоқ учун бир дам тараддудланиб қолади.

Спектаклдаги сўнгги икки ғоявий ғаним учрашуви сахнаси ғоят оригинал ва жуда характерли. Хуррамбекнинг орзиқиб кутгани барбод бўлади: Абдуллани тили кесилган, пажмурда, аянч бир ахволда олиб келадилар. Хуррамбек ўз қарашларининг инқироzi сабабларини англаши учун балки кўмак бериши мумкин бўлган сўнгги воситадан ҳам маҳрум бўлади. Спектакль муаллифлари масаланинг бундай бадий ечимини махсус қўллайдилар. Чунки Абдулла айтиши мумкин бўлган гаплар бутун спектакль давомида у ё бу тарзда турли персонажлар тилидан айтилиб туради. Айниқса, Хуррамнинг бозорчилар билан диалогда бу яққол анг-

лашилади. Шунинг учун ҳам Абдуллани гапиртириш, демак, моҳиятан такрорларга йўл қўйиш бўлар эди.

Қолаверса, Хуррамбекнинг ўйу саволлари (муайян маънода жавоблари билан), аввало ва асосан томошабинга йўналтирилган ўйлар. Уни фаол мушоҳадага, мавжуд масалалар, тарихий воқелик, вазият моҳиятини англашга ундовчи саволлар ва мулоҳазалар. Ахир, наҳотки Хуррамбек бутун борлиғини, жону жаҳонини ўз миллати озодлиги йўлида тикса-ю, бироқ бутун ниятлари саробга айланса?! Наҳотки Абдулла ва Абдулла кабилар озодликни ҳар бир мустамлака миллатнинг ўзи ўз кучи, жипслиги, бирдамлиги ва фидойи кураши билан қўлга киритиши мумкинлигини тушунмасалар?! Наҳотки бир халқни бошқа бир халқ озод этиши мумкин, деб ўйласалар?! Йўқ! “Босиб олган мамлакатингнинг бошини силамайсан! Силасанг, алдаш учун силайсан...” Мана, Хуррамбекнинг мантиқан тасаввур этилган ўй-кечмишлари, юрагиниғижимлаган саволлари ва жавоблари.

У Абдулла билан шулар ҳақида суҳбатлашмоқчи, баҳслашмоқчи, балки ёшлиги боис узоқни кўра билмаётгандир, дея кўзини очмоқчи, ўз йўлига бошламоқчи эди. Аммо, абдуллалар, аллақачон, Хуррамбекнинг тили билан айтганда, “йўргаклаб” қўйилганини, “сэциалистик инқилоб” ғоялари қон-қонига сингдирилиб, шўролар ҳокимияти учун эътиқодли курашчига айланиб

кетганини билмас, билса-да тушуна олмас эди. Чунки Хуррамбекнинг тарбия, яшаш ва фикрлаш тарзи мутлақо бошқача эди. У, таъкидлаганимиздек, халқни бир тўда онгсиз одамларнинг уюшмаси – пода деб билгани учун ҳам курашларда галабага умид кила олмас эди. Чунки инқилобий йиллар кураши, аввало, халқ онги учун ҳам кураш эди. У шуни англамагани учун таназзулга, ҳам ғоявий, ҳам рухий, ҳам жисмоний инқирозга юз тутди. Ҳаётий идеаллари рўёга айланди.

Спектаклда режиссёр муаллифнинг Хуррамбек образидан кўзда тутган ғоявий ниятини имкон қадар сақлашга интилган ва образ юкини пьесадагига мутаносиб ифода этишга асосан эришган ҳам. Аммо режиссёр пьесадаги Хуррамбек ғоялари ва характерининг кирраларини мукамалроқ намоён этишга хизмат қилувчи баъзи монологларни қисқартирган ёки таҳрир этганки, бу ҳақда қуйироқда батафсил тўхталармиз. Лекин шу ўринда диққатни тортган масала Хуррамбек образининг ижроси масаласи. Фарход Аминовнинг мазкур роли театр сахнасидаги узок йиллик танаффусдан кейинги биринчи жиддий, катта иши. Шу боис актёр масъулиятни ҳис этиб ролга ёндашган. У ўз образининг табиатини теранроқ англашга имкон берадиган ижро топа билган, яъни Шахс салмоғини сақлаш эвазига фожеавийликни кучайтирган. Босиқлик, мушоҳадакорлик, ирода, қатъият, айни пайтда ғурур, бўйинсунмаслик,

Ўз мавқеини ҳис этиш каби хислатлар – мазкур образнинг табиий хусусиятлари. Ф.Аминов мана шу хислатларни тўғри иллаган. Ўринли, маъноли пауза, партнёрни хис этиш, айтаётган сўзларини чуқур тушуниш, сахна ҳаракатининг мутаносиблиги актёр маҳоратига янада ижобий баҳони таъмин этади. Бироқ актёр тилда сакталикка йўл қўяди. Сурхон шеvasи хусусиятлари ёки ҳеч бўлмаса адабий тил нормаларидан баъзан беихтиёр Тошкент лаҳжасига тортиб кетади. Бундан ташқари, Ф. Аминов, айниқса, спектаклнинг кейинги намоёишларида образ салмоғига путур етказиши мумкин бўлган нуқсонларга, хусусан, муаллиф матнига ножоиз эркин ёндошишга, меъёридан ортиқ истехзога йўл қўйган. Назаримда, истеъдодли, жиддий актёрларга ҳар бир спектакль премьераси эканини, Шукур Бурҳон мактаби сабоқларини эслатиб туришга эҳтиёж бўлмаса керак.

Таъбир жоиз бўлса, мен “Қора камар”ни, аввало, миллатимизнинг яқин кечмиши ва қисмати ҳақидаги безовта, беҳаловат ўйлар билан йўғрилган, шу билан бирга шахслар фожиаси ҳақидаги асар ҳам деб атаган бўлар эдим. Ҳа, ҳақиқатан ҳам юқорида айрим қирраларинигина кўриб ўтганимиз Хуррамбек ёки Ҳазрат образларигина фожиавий шахслар эмас. Асарда кўплик қўшимчасини ишлатишга арзигулик фожиавий образлар яна бор. Булар Остон ва Бобобеков образлари.

Остон ҳамиятли, диёнатли ва ўз она юртига садоқатли инсон образи. У ҳам маслак йўлида босмачиларга қўшилган. Аммо бора-бора ҳаракат ичида бўлиниш содир бўлгани ва айрим қўрбошилларда худбин мақсадлар, хунрезлик зўрайгани, натижада, ўз интилишларига путур ета бошлагани туфайли, шундай бир аччиқ ҳақиқатни, яъни ҳар қандай олий тилак йўлидаги курашлар қон тўкиш эвазига бўлар экан, пировардида, у таназзулга юз тутмоғи муқаррар эканини англаб етади. Шу маънода унинг пьесадаги мазкур сўзлари ғоят эътиборли: “Мен номард эмасман. Мен фақат... қон тўкмайман деб онт ичиб эдим. Лекин бу тупроқда ё қон тўкишинг керак, ё қонинг тўкилиши керак экан! Шунинг учун Аффонга ўтиб эдим. Аммо юрт тортди мени. У Тангриқашқа (отнинг лақаби – Ш.Р.) бўлиб кишнади менга!”

Афсуски, Остон образини тушуниш учун жуда характерли бўлган бу монолог спектаклда тўла сақланмаган. Холбуки, Остон унда ўз фожиасини ифодаламоқда эди. Унинг фожиаси, аввало, ўз юрти, она тупроғининг пок ниятли ҳалол ва холис фидойиси бўлгани ҳолда, шу заминга не-не кулфатлар келтиргани, мағлубиятини англагач эса, бу юртга бегона бўлиб қолганини ҳис қилганида эди. Ватангадолик эса бундай инсонлар учун руҳий ҳалокат демак эди. Шу боис у от баҳона Ватанига қайтади. Аммо бу ерда ўз ҳаётининг табиий интиҳоси – жисмонан

ўлим топади. Остон образи асар муаллифи билан режиссёр талқинида муштараклик касб этган. Бироқ айрим нотўғри тахрирлар, қисқартишлар ҳисобига спектакль бироз ютқазган. Шу образ ижрочиси М.Тешабоев эса ўз қахрамони моҳиятини англагани ҳолда, уни томошабинга бор салмоғи билан етказишга эришолмаган. Буни, аввало, актёр маҳорати, роль устидаги муттасил ижодий ишнинг сезилмаётгани билан изоҳлаш мумкин. Ҳолбуки, шу нисбатан кичик ролни пьеса муаллифи ва режиссёри кўзлаганидек, фожиавий характер даражасига кўтариш мумкин эди.

Спектаклдаги Бобобеков образи хусусида ҳам режиссёр баъзи ноаниқликларга йўл қўйганини айтмоқ зарур. Спектаклда Бобобеков образининг ўзига хос фожиавий характер эканига штрихлар бўлгани ҳолда, тугалланган инсоний тақдир сифатида талқин этилмаган. Пьесада эса Бобобеков ўз ўтмиши, бугуни ва табиий интиҳоси билан маромига етказилган том маънодаги фожиавий шахс. У ўтмишда Анвар пошонинг (пьесада спектаклдан фарқли ўлароқ Анвар пошо ҳақида Хуррамбек тилидан қисман объектив маълумот берилади. Аммо бутун Туркистон босмачилари, жумладан, Хуррамбек учун ҳам ғоявий-маънавий раҳбар бўлиб ҳисобланган Анвар пошо шахси бизнинг 70 йиллик илмий ҳам бадиий адабиётимизда ҳар қанча қора лойга булғаланмасин, то хануз сирлилигича қолмоқда) тадбиркор офицер-

ларидан бўлган. Кейинчалик эса Хуррамбек талаби билан шўролар ичига кириб, улар ишончини қозонган. Шеробод музофотининг милиция нозири даражасига кўтарилган. Бирок шўролар ичида юриб, у ҳам “курашнинг бой берилганини” англаб етади. Бекни кучларни бирлаштиришга, катта муҳораба учун жиддий тайёргарлик кўришга ундайди. Аммо уринишлари беҳудалигини тушунади. У ҳам ўз-ўзини ўлдиради. Мана шу хатти-ҳаракатнинг ўзи ҳам Бобобековнинг шунчаки жўн, пасткаш одам эмаслигини билдиради. Табиатан пасткаш кишилар кўрқоқ бўлади. Улар ҳар қандай шароитга мослашиш эвини қилади. Улар бутун умр икки дил, икки тил билан яшаши мумкин, аммо ҳеч қачон ўз-ўзидан нафратланиб, ўз жонига суиқасд қилишга қодир эмаслар. Фақат хамиятли шахсларгина ишонч-эътиқоди рўёга айланса, ўз-ўзига қасд эта олиши мумкин. Бобобеков шундай шахс. Агар у пасткаш, сотқин одам бўлса, ўзининг шўролар ичидаги мавқеидан фойдаланиб, уддасини топиб бемалол тинчгина яшайвериши мумкин эди.

Зеро, бундай одамлар, ҳозир матбуотимизда ошкор этилаётган фактлардан маълум бўлишича, ўша машъум инқилоб йиллари, ҳатто кейинги даврларда ҳам мавжуд эди. Баланд мартабаларга, ҳатто давлат раҳбарлик лавозимларигача кўтарилган олган эдилар. Бобобеков, қайд этилганидек, шундай ҳаёт кечиравериши мумкин эди. Спектаклда режиссёр Бобобеков

такдирини очик қолдириб, мантиқан шундай фикрга йўналтирувчи талқин ҳавола қилган ҳам. Бирок, Ш. Холмирзаев пьесада Бобобековни мураккаб шахс сифатида гавдалантиради. Уни виждон азобига дучор этиб, тубанлашишдан асраб қолади. Уни қиёфасиз қолдирмайди. Айни чоғда унинг тубанлашишдан кўра ўлимни афзал кўргани билан ўқувчининг ачиниш ва ҳамдардлигига сазовор этади. Ўқувчи Бобобековнинг инсон бўлиб ўла билганини кўриб, демакки, унинг инсон бўлиб яшаганига ишонади. Гарчи режиссёр Бобобеков образи талқинида драматург талқинидан узоқлашган бўлса-да, образдаги инсоний мураккабликдан тамомила воз кечмайди. Бобобеков ролини ижро этган Ўзбекистон халқ артисти Тўйчи Орипов худди ўша инсоний мураккабликни кўрсатишга интилади, томошабинни бир ёқлама қатъий хулоса чиқаришдан асраб қолиб, мулоҳаза юритишга ундайди. Шунини ҳам таъкидлаш лозимки, Тўйчи Орипов ўз роли ижросида спектаклдан спектаклга ўтиш жараёнида ижодий ўсишга, характернинг янги қирраларини очишга интилади.

Мазкур мақолани биз ҳам анъанага кўра, унча ёқимли бўлмаса-да, ҳар қалай, “Қора камар” спектакли ҳақидаги баъзи мулоҳазалар билан яқунлашни истар эдик.

Пьеса билан спектакль матни ўртасида жузъий деб бўлмайдиган фарқлар мавжуд. Бу фарқлар, албатта, пьесадаги мазмунни

режиссёр талқинида бузган ёки ўзгартирган дейиш учун жиддий асос бермайди. Мазмун, ғоявий йўналиш сақланган, бироқ айрим вазиятлар, баъзи персонажларнинг муайян кўринишлардаги хатти-ҳаракати, монолог ва диалоглар спектаклда мантиқий асосини, табиий йўналишини бирмунча йўқотган. Хусусан, Хуррамбек бир неча ўринда Қуръонни ўртага қўйиб, онт ичишни талаб этади-ю, бироқ спектаклнинг бирор кўринишида муқаддас китобнинг ўзи кўринмайди. Бу билан халқда мавжуд урф бутун қоидасига кўра ижро қилинмайди. Ҳолбуки, пьесада Ҳазрат зарур ўринда қўйнидан духоба жилдли китобни чиқариб, тавоф учун тутиб туради. Ёки пьесада ўз фожиаси билан намоён бўладиган чўлок ошпаз образи спектаклда шунчаки хизматкор сифатида эътиборсиз ўтади. Ёки яна Бобобеков образи, аввал қайд этганимиздек, спектаклда анчагина таҳрирга учраган. Шу образга бориб боғланадиган баъзи принципиал жиҳатлар, масалан, болаларнинг босмачилар қароргоҳида дабдурустдан эмас, балки Бобобеков туфайли йўлни билиб, “Яша, шўро!” ни айтиб келишлари қисқаргани учун, болалар сахнаси табиий ҳаётий эмас, балки шартли усулда талқин этилган. Булардан ташқари айрим персонажлар, айниқса, Хуррамбекнинг изтиробли фикрлари, мурожаатлари, башоратлари жиддий таҳрир қилинган.

Албатта, режиссёр цензура талабларини ҳам, шубҳасиз, инobatга олган, чунки бусиз бўлиши мумкин эмас. Ҳар қалай, демократия, ошкоралик ҳамма нарса мумкин, дегани эмас. Бироқ, назаримизда, режиссёрнинг ўз ички цензори ҳам журъат жиловини тортган бўлса ажаб эмас. Аммо яна бир карра эслатиш жоизки, ҳозир 30- ёки 50- ва ҳатто 70-йиллар ҳам эмас. Матбуотда эълон қилинаётган асарлар, мақолалар, айтилаётган мулоҳазалар биздан – умумжамиятдан, шу жумладан, адабиёт ва санъатдан ҳам, таъкидланганидек, катта ҳақиқатларни чала ёки ярим эмас, балки бор овоз билан бутунисича, тўла ҳам рўйирост айтишни талаб этмоқда.

Шу ўринда ғоят журъатли, нуктадон адибимиз Абдулла Қодирий ва унинг “Ўткан кунлар” романи билан боғлиқ қайғули бир факт ёдга келади. А.Қодирийни ўтмишни идеаллаштириш ва синфий позициянинг йўқлигидан ташқари, “Ўткан кунлар” романидаги Юсуфбек ҳожининг Туркистон чегараларига келиб қолган руслар таҳдиди ҳақидаги сўзлари учун бемаъни айблар ясаб, жувонмарг қилган эдилар. Аммо А.Қодирий қайси даврларни қаламга оляпти, ўша сўзларни ким айтаяпти, нима учун айтаяпти, тарихий ва реалистик принциплар, тарихий ва бадиий ҳаққоният, характер мантиқи сақланыптими, мутаносибми деган асосий

масала хусусида мушоҳада юритилмаган ва балки, бундан махсус кўз юмилган эди. “Қора камар”да ҳам шунга яқин ҳолатлар мавжуд. Бугун ижтимоий тараққиётнинг тўла демократик сарҳадларига етишган бир пайтимизда, 30-йиллар оқоваси 80-йиллар журъат ҳавосидан нафас олаётганларга кўланка солиши жоиз эмас.

Сўзимизнинг аввалида биз гапни демократия тушунчасининг муқаддаслигидан бошлаган эдик. Бу тушунчага муносиб бўларлик мукамал бадиият намуналари бугунги ўзбек адабиётида ҳам, ўзбек санъатида ҳам ҳозирча орзу. Не тонгки, “Қора камар” асари шу орзу амалиётининг дебочаси, бурилиш нуқтаси бўлса! Гарчанд, пьеса муаллифи Шукур Холмирзаев, саҳналаштирувчи режиссёри Баҳодир Йўлдошев ҳамда театр жамоасининг спектакль талқини ва ижроси ҳақида муваффақиятларини таъкидлаб, айрим эътирозлар ҳам билдирган бўлсак-да, чўнг бир ҳақиқатни тан олмоғимиз шарт. Шубҳасиз, пьеса ўзбек драматургиясида, спектакль эса ўзбек театр санъатида янги саҳифа очди. Биз санъат асари орқали ўз тарихимизга янгича, объектив, ҳаққоний ёндошмоғимиз лозимлигини ҳис эта бошладик. Халқ тарихи ортида инсонлар-шахслар тарихи ётганини, демакки, инсонпарварлик ақидаларимиз ҳаққи ўтмиш аждодимизнинг ҳар бир вакили қисматиға, тақдирига алоҳида эътибор

қилмоғимиз зарурлигини англай бошладик. Бу йўлда ҳали кўп баланд-пастликларга, жаҳолат тўсиқларига дуч келмоғимиз тайин. “Қора камар” каби асарлар миллий хотирамизни тиклаш ва барқарор этиш йўлларида худбин ғаразларни барбод этувчи журъат ва яна журъат бахш этмоғи аниқ.

1988 йил

ФАРАНГ “МАЛИКА”СИ ВА ЎЗБЕК БАХОДИРИ

Ҳаммаси “Малика”дан бошланди. Бўлмаса фаранг театри ва драматургияси Ўзбекистонга кириб келгани қачонлар эди. Мольердан Жан Коктогача, Гюго ва Дюмадан Пуарэгача бўлган фаранг мумтоз драматургияси ўзбек саҳнасида қўйилган, қўйилмоқда. Фаранг миллий жиҳатлари, руҳияти бизга бир қадар яқин экан. Айтмоқчиманки, фаранглар миллий психологиясидаги сентименталликка мойиллик, қизиққонлик, эҳтирос кабилар бизнинг рухий дунёмизга ғоят муштарак экан. Балки шундандир, Баҳодир Йўлдошев театрига ўтгандан бери француз драматургиясига қайта-қайта мурожаат этиб келади. Мольернинг “Лақма куёв”, Жорж Сарааннинг “Маъмура кампир”, Пуарэнинг “Алдагани хотин яхши” комедиялари бунинг далили. Аммо булар ҳам биз сўз юритаётган ҳодисада бирламчи ўрин тутмайди. Гап шундаки, Фарангистоннинг Ўзбекистондаги элчихонасига маданият ишлари бўйича маслаҳатчи бўлиб келган Шанталь Контењ хоним ўзбек театрига, хусусан, театри

спектаклларига алоҳида эътибор кўрсатди. Контень хоним Ўзбекистоннинг бугунги саҳна санъатида, уни жонлироқ, мунтазам изланишдаги театр жамоаси деб топди, шекилли, 1993 йилнинг бошларида француз драматурги Фотима Галернинг “Малика” номли асарини рус тилига таржима қилдириб, Б.Йўлдошевга тавсия этди.

Пьеса муаллифи асли жазоирлик муслима. Аммо тақдир тақозоси билан ғайридин фарангига турмушга чиқиб, эрининг юртида муқим яшаб қолган. Асарда акс этган воқеа муаллифнинг қисман ўз бошидан кечган саргузаштлар... Отаси вафотидан уч ой ўтгач, Фарангистондан Жазоирга келган Малика вайронага айланган, ташландиқ қишлоғи ва унинг аламзада, юпун одамлари билан рўбарў бўлади. Йигирма йил аввал тарк этгани қадрдон гўша аллақачонлар унинг учун бегонага айланган эди. Ғайридин билан турмуш қургани учун отаси ягона меросхўрини оқ қилган, умри сўнгига қадар қизининг номини ҳам эшитишни истамаган. Унинг бор бойлиги қишлоқда тақводорлиги билан ном чиқарган бир тўда мутаассиб аёллар измида, уларнинг кори аъмоли, тирикчилиги шу билан. Улар наздида гўё Малика мерос учун юртига қайтгандек. Аслида у ота-онаси қабрини зиёрат қилиб, қадрдонларини кўришни, янаям аниқроғи, ўз болалиги билан учрашиб видолашишни, умрининг ошиб ўтган бир довони учун ўзича сархисобини истаб келган эди. Денгиз

ортидаги юртда у бехатар, ҳаловатда бола-чақа орттириб, ёзувчилик билан машғул, туриш-турмушидан мамнун ҳаёт кечиради. Фақат ўша болалик хотиралари уни қадрдон гўшага даъват қилган. Малика болалиги билан учрашади ҳам. Афсуски, болалиги бойқушлар макон қурган хонадон, умр ниҳояси илинжида яшаётган кўҳна энага ва йўқчилик, жаҳолат, маҳаллий урф-одат, тартиблар тирик мурдаларга айлантириб қўйган забун дугоналари мисолида намоён бўлади. У бир нафас бўлса-да, дугоналари билан беташвиш, беғубор кунларига қайтади. Қизлик шўхликлари, хаёлига қуйилиб келаётган эсдаликлар билан шўх-шаён кулиб, рақсга тушади, дугоналарини таъна-маломатлардан, турмуш аччиқларидан чалғитмоққа уринади. Бироқ у теварак-атрофида қандайдир таҳлика таҳдид солаётганини ҳам ҳис этар, қари энага ва хизматкорнинг қайтиб кетишга даъватларидан ғашлик туярди...

Иккинчи пардада энди Маликанинг ўтмиши ва тақдири учунгина, ҳасад ва ҳавас қилиб ўтирган дугоналари қора хижоблардаги аёлларга айланиб уни суд қиладилар. Аслида суд эмас, аллақачонлар тайёрлаб қўйилган ўлим ҳукмини ижро этиш учун восита излайдилар. Маҳкуманинг ғайридинга турмушга чиқиб, исломий тартибларни поймол этгани – “жинояти” учун сўроққа тутадилар. Пьесадаги инсон эрки ҳамма нарсадан улугроқ деган ғоя спектаклда исломий ақидалар ва уларни

жоҳилона тушуниш, мусулмонлик моҳиятини англамай, мутаассибликка берилиш оқибатлари ҳақидаги ғоят ҳаётий, долзарб, жиддий муҳо-
хасага айланади.

Режиссёр асар ғоясини талқин этишда муаллифдан теранроқ фикр юритади, ундан бирмунча фарқли ўлароқ айрим исломий қараш-
ларни инкор этмайди, балки мусулмон ақидалари моҳият эътибори билан энг демократик, энг илғор ақидалар эканини, исломни олимона тушуниш зарурлигини, хидоят туфайли инсон ҳурликка эришиши мумкинлигини кўрсатмоқчи бўлади. Инсон қандай жамиятда яшамасин, ўзлигини англашдан, ҳақни ва инсонийликни маслак деб танишдан, эзгуликка хизмат қилишдан маҳрум эмас экан, у имонлидир деган ғоя спектаклнинг бош ғоясига айланади. Шу фикрни тасдиқ этгандек Малика (спектакль талқинича) сўнгги дақиқаларида имон келтириб ўлимни қабул қилади. Ундан гўё мусулмон тартибларига амал қилишни талаб этаётганлар эса қора қузғунга айланиб, марҳума бошида чарх урадилар. Бу билан режиссёр уларнинг мақсадини янаям ойдинлаштиради, яъни емиш – мерос илинжида муқаддас ақидаларни ниқоб қилганларини рамзий тарзда ифодалайди.

Хуллас, ана шунақа бир фожеий, гўзал саҳна асари Ўзбек Давлат драма театрида юзага келди. Спектакль премьерасига муаллиф Фотима Галернинг ўзи ҳам ташриф буюрди. Ва ҳатто шарқона табиатга хос ҳаяжонини

яшира олмай, эътироф этдики, пьеса Америка, Англия ва Франциянинг саккизта театрида сахналаштирилиб, Тошкентдагичалик муваффақиятли талқин топмаган экан. Шу эътироф ва энг муҳими бадий юксак спектакль баҳона бўлиб, бироз ўтгач, спектакль постановкачи режиссёри Б.Йўлдошев, асосий роллар ижрочилари А.Рафиқов, С.Раметова ва Н.Абдувоҳидовалар Фарангистонга таклиф этилдилар. Айтмоқчи, Ўзбек Давлат драма театрида спектаклнинг ТошДУ хорижий тиллар филологияси факультетининг француз тили бўлими талабалари томонидан ихчамлаштирилган фарангча муқобили ҳам кўшимча сахналаштирилди. Ана шу талабалардан ҳам уч нафари актёрлар билан бирга Францияга бориб, у ердаги гоят эътиборли ҳисобланган Авенъён фестивалида бўлиб қайтдилар. Б.Йўлдошев хориж сафарига бироз кейинроқ бошқа ижодий мақсадларни ҳам кўзлаб таклиф этилди. Марсель шаҳридаги йирик театрлардан бири Б.Йўлдошевни режиссёр сифатида ижодий ҳамкорликка даъват этди. Б.Йўлдошев энди Фарангистонда ҳам спектакллар сахналаштиради. Энг қизиғи шундаки, Баҳодир ака у ерда фақат ўзбек драматургияси намуналарини фаранги актёрлар билан фаранг томошабинлари учун қўйишни режалаштирган. Демакки, келгусида Европанинг энг тараққий этган маданият марказларидан бирида ўзбек асарлари ўйналади. Тан олиб айтмоқ жоизки,

санъат айрим иқтисодчи ё сиёсатдонлардан кўра икки халқ, икки маданиятни яқинлаштириш учун анчагина кўпроқ иш қилиши мумкин.

Бунинг илк тасдиғини кўриш учун кўп вақт керак бўлмади. 1993 йил октябрь ойининг сўнгги ўн кунлигида фаранг фоторассоми Клод Гафнернинг фаранг театрига бағишланган фото кўргазмаси тантана ва самимият билан Ўзбек Давлат драма театрида намойиш қилинди. Яна бир қувончли янгилик, фаранг актёрларидан бир гуруҳи келиб, Тошкентда Ўзбек Давлат драма театрининг “Искандар” спектаклида ўзбек актёрлари билан бирга иштирок этмоқчилар. Буюк бобомиз ҳазрат Алишер Навоийнинг табаррук каломи фаранг тилида саҳнадан ҳам жаранглади. Шоядки, дунё бизни таниётгани рост бўлсин. Зеро, улуғ бобомиз айтганларидек:

Жудолиққа шод ўлма асҳобдин,
Жафо етса айрилма аҳбобдин.

1993 йил

ЁҚИМТОЙ ҚИТМИРЛИК

*(ёхуд Ўзбек Давлат драма театрининг
“Қитмир” спектакли ва яна баъзи
масалалар ҳақида андак қитмир
мулоҳазалар)*

Одамларнинг тинчини бузиб, ҳаловатини ўғирлайдиган кимсаларни халқимиз одатда “қитмир” дейди. Қитмрдан ҳамма қочади. Чунки “ёмоннинг бир қилиғи ортиқ”. Аммо “қитмир”нинг яхшиси, ёқимтойи ҳам бўлади. Тўғри, у ҳам одамларнинг тинчи, ҳаловатини бузади, турли ваз-баҳоналар топиб, қутку солади, асабларни ўйнатади. Бироқ кимнинг, қандай одамларнинг – гап ана шунда. Ёқимтой қитмирнинг классик намунасини ўзбек адабиётида бир вақтлар буюк Ғафур Ғулом яратган эди. Хали-ҳануз уни завқланиб ўқиймиз, унга қиёсан бир хил тоифа болаларни суюб “шум бола” деймиз. Бир кун қуюлиб қолар деб қўямиз, енгилгина кулиб. Хуллас, бола шумлигини жиддий қабул қилмаймиз. Аммо вақти келиб, қуюлмаган “шум бола”дан қитмир йигит ё киши етишиб чиқса-чи?! Уни беғараз қабул

кила оламизми?! Ё, аксинча, пайини қирқишга, самимий шўхликларини, шубҳага бориб, ҳасад-адоватга йўйишга берилиб кетмаймизми?! Ҳа, шуниси ҳақиқатга яқинроқ. Боланинг шумлиги бир бошқа-ю, унинг улғайгандан кейинги қитмирликлари бир бошқа. Шумтакани юмшоқ жойларига шапатилаб-шапатилаб ташлайсан-у, хумордан чиқасан. Қитмирнинг каттасини-чи? Ё жисман, ё руҳан эзиб, маҳв этиб. Чамаси йигирма йилча аввал, ёзувчи Эркин Аъзам “Отойининг туғилган йили” қиссасида. “Шум бола”нинг 70-йиллардаги замонавий ўспирин киёфасини чизган эди. Хануз кўз олдимда... Талабалик йилларимиз. Курсдошимиз Мақсуда (Абдувахобова) “Гулистон” журналининг янги сонини кўтариб келиб, бутун аудиторияга: “Шаҳоб (қитмирроқ курсдошимиз), сизни ёзишибди”, – дея эълон қилган эди. Кўпчилигимиз кўлма-кўл, ютоқиб “Отойининг туғилган йили”ни ўқиган ва журналнинг қисса давоми босиладиган кейинги сонларини орзиқиб кутган эдик. Агар қиссага шу тахлит қизиқиш ҳамма талабалар, балки ҳамма ёшлар орасида бор эди десам, муболағадай бўлар. Балки... бўлмас. Ҳар қалай, бир неча ой аудитория ва ётоқхоналарда шу асар муҳокамаси бўлганига ўзим шохид. Сабаби – қиссанинг ўйноқи, енгил услуби, сохта ва сунъий соцреализм андозаларига мослаштирилган юзлаб намуналардан тамом йироқлиги эди... ва энг асосийси, унда адабиётимизда 30–40-йиллар ичи кўрилмаган жуда

оригинал, айна чорда ҳаётда ҳар бир жамоа, аудиторияда учратиш мумкин бўлган қаҳрамон бор эди.

Орадан йиллар ўтиб, гўё айнан шу қаҳрамон (гарчи пьеса буткул бошқа муаллифлар – Баҳодир Йўлдошев ва Ботир Муҳаммадхўжаев ҳамкорликлари маҳсули бўлса ҳам) энди Ўзбек Давлат драма театр сахнасида жонланди. Энди у болалик шумликлари, ўспирин даври саркашликларидан ўсиб, бола-чақалик, оиларўзғори бор, маънан безовта қитмир кишига айланган. Энди у ичади. Чунки шумлик ва саркашликларини тушунмаган одамлар орасида юриб, кўнгил яраларига бошқа бир малҳам топа олгани йўқ. Дунёни поклай олмай, аламу изтиробларини ичига юта-юта жуссаси ҳам кичрайиб кетган. На ишда, на уйда ороми йўқ. Йўқ, хотиндан толеи бор. Умрида бир бахти чопган бўлса, у ҳам шу аёлга уйланганидан. Хотини рўзгорнинг бутун овирини зиммасига ортмоғлаган. Бола-чақа, кир-чир, ош-овқатдан то кўни-кўшнининг темир-терсагини созлашгача унинг қўлидан келади. Эрини ҳурматлайди, ардоқлайди. Шу маънода орзулангандек хотин. Аммо уйда оромини ўғирлаган – кўшнилари, аниқроғи, бебилиска тўқликдан шишиб, ҳаммага хўжайинлик, қозилик қилиб ўтирадиган сатанг кўшни аёл. Шу аёлни кўрса, кўнгли бузилади, асаби қўзиб, қитмирлиги тутади. Беижозат барчанинг турмушига бурнини суқадиган бу аёл унинг орзулари, кўнгил тилаklarини сўн-

дирмоқчи, у интиқ эътиқод қилган ақидани ўлдирмоқчи бўлади. Бу ақида эса гўзаллик салтанатига эътиқоддан туғилган, яъни “гўзаллик дунёни қутқаради” деган ақида. Даҳо адиб Ф.Достоевский шу шаклда ифода этган бу ақида не-не нафосат аҳллариининг ҳаёт мазмунига айланмади, не-не ҳайратомуз асарларни майдонга келтирмади?! “Қитмир” ҳам эсини таниганидан бери шу эътиқод билан яшайди. Шунини тушунмаганларни бахтсиз деб билади. Ҳаёт, яшаш моҳияти гўзалликда, инсонлик аъмоли эса маънан пок ва ҳалол турмуш кечиришда деб ўйлайди. Унинг учун гийбатчи қўшни хотин ва чаламулла тентак “шоирча”дан руҳан бой, маънан бутун бечораҳол рус қўшнисини Лёлик минг карра афзал. Чунки инсон шаънинини мол-мулк, сохта мулозаматлар эмас, балки меҳр-оқибат, самимий туйғулар белгилайди...

Балки бу мулоҳазалар Ўзбек Давлат драма театрининг “Қитмир” ҳазил спектакли ҳақида жуда ҳаволаниб айтилган гаплардек туюлиши мумкин. Чунки кулги, ҳазил томошалар ҳақида, одатда, ўша усулда фикр айтиш жоизроқдир. Аммо гоё салмоғи ифода тарзидан бироз чекиниб муносабат билдиришга мажбур этмоқда. Қолаверса, спектаклни фақат ҳазил сифатида қабул қилиш ҳам мумкин эмас. Жанрини аниқлайдиган бўлсак, уни, аввало, фожеий ҳазил ёки трагикомедия дейиш ўринлироқ. Спектакль сўнгига бориб томошабин қаҳрамоннинг дардли

ўтинчи, илтижоларини эшитади, аламли кўз ёшларини кўради. Ҳамдардлик туяди. Демак, бу шунчаки ҳазил эмас. Энди бевосита ижро ва айрим бошқа масалалар ҳақида бир неча оғиз сўз.

“Қитмир” спектакли, менимча, Ўзбек Давлат драма театри саҳнасида кўйилган спектакллар қаторида унча катта салмоққа эга эмас. Назаримда, бу баҳони анча-мунча томошабинлар ҳам қувватласалар керак. Бироқ бу ижодий жамоанинг муваффақиятсизлиги ҳам эмас. Аксинча республикамиз театрлари ичида энг изланаётган, хамиша эксперимент ва янги ғоялар билан нафас оладган театрнинг изланиш йўлларидаги яна бир тажрибаси, саъй-ҳаракати. Хўш, изланиш, тажриба нимада? Бу изланиш жамоа ҳаёти ва театр санъатимиз дунёсида из қолдирдими? Менимча, ҳеч шубҳасиз, из қолдирди. Биринчидан, 90-йиллар ўзбек санъатидаги икки жиддий ҳодиса – спектакль режиссёри, улкан санъаткор Баҳодир Йўлдошев ва иккинчидан, Ботир Муҳаммадхўжаевнинг имкон қадар драматургик изланишлари билан. Учинчидан, Азиза Бегматова, Равшан Солихов, Элёр Носиров, Матёқуб Матчонов, Мадина Усмонова каби санъаткорларнинг ижодий таржимаи ҳоли янги мазмун ва изланишлар билан бойигани нуқтаи назаридан.

Баҳодир Йўлдошев ҳақида сўз айтиш уни яқинроқдан билган ва ижодини кузатиб юрган одам учун ниҳоятда оғир. Сабаби –

уни ҳеч бир андоза билан ўлчаб бўлмайди. Андозаларга сирмагани учун ҳаётда қанча жафолар кўрди. У дўст деб билгани душман, ишонганлари бебурд кишилар бўлиб чиқди. Шунданми, у анча эҳтиёткор бўлиб қолган. Актёрларини болаларидек кўради, театрни уйи, катта рўзғори деб билади. Аммо худди ота-оналардек болаларининг катта бўлиб қолаётгани, ташвишлари ҳам шунга яраша бўлиб бораётгани билан ҳеч чиқиша олмайди. “Оғиз берган ризқини ҳам беради, қаноат лозим”, деган шарқона азалий фалсафа билан яшайди. Тўғри, унинг ўзи гоҳи ўз талаблари даражасида бўлолмайди. Катта-катта ижодий режалари хаёлда, оғиздагина қолиб кетаверади... Баъзида беихтиёр ожизлик қилиб қўяди. Гарчи ожизлик “Баҳодир” деган ҳодиса ёнига яқинлаштириб бўлмайдиган тушунча эса-да! Балки яна ким билсин, ҳукмга ҳакам Холиқнинг ўзи. Ўзимизда ожиз бўлганимиз ҳолда, ўзганинг заифидан сўз очмоқ нодонликдан эмасмикан?! Масъул бўлмасак-да, нодонлик бўлса-да, айтаяпмиз. Ўтиқодимизда тебраниш, шубҳага ўрин бўлмаслигини истаймиз... Балки яна ким билсин, Баҳодир акадаги озгина ўзгариш ўтаётган йилларнинг яраси, яғмосидир. Ахир умр элликнинг эшигини очиб турибди... Барибир, ҳар нима деганимизда ҳам, бу ўткинчи гаплар. Ўзимизнинг оний заифлигимиз. Баҳодирнинг баҳодирлигини ҳеч ким инкор этолмайди. Аксинча, аслида биз ҳамиша билган Баҳодир Йўлдошев, бу

йил таваллудининг ярим асрига етган катта санъаткор, дунёда санъат ва театрдан бошқа бир дунё, бошқа бир муқаддасроқ машғулот бўлиши мумкинлигини тасаввур ҳам қилолмайди. Театр билан яшайди, санъат билан куни чиқиб, туни ботади. Шунинг учун ҳам у “дунёни гўзаллик қутқаради” деса ишонасиз, ишонтиради. Чунки гўзаллик унинг ҳаёти, ҳар сония, ҳар дақиқаси гўзалликка йўналтирилган. Гўзалликдан баҳра олиб, қувватланиб, ўзида гўзаллик яратади.

“Қитмир”ни қўлга олганида (айтмоқчи, асар илк вариантыда бошқача аталарди), кўнглига ўзга ғаразлар-да кўлка ташлаганди. Ўзи ҳам ёқимли қитмирлик қилмоқчи бўлди. “Номи халқ ўртасида танилган театрдан ташқаридаги санъаткорларни жалб этиб, оддий томошабинни ҳам театрга яна қайтара оламанми?” – деган ўй хаёлининг бир четида ёлқинланган эди. Бироқ ҳар галгидек бирор мақсад-андиша билан бошланган иш охирига бориб, ҳамини Баҳодир Йўлдошевнинг.... йўқ, аниқроғи, санъатнинг азалий ва абадий масалалари билан алмашилиб ёки узвийлашиб кетади.

Бу гал ҳам шундай бўлди. Асар қаҳрамони ортда қолиб, жуссаси кичик, аммо юраги дунё қадар катта ШАХС ҳақида қайғули томоша дунёга келди. Аслида санъатнинг табиати шу эмасми? Чумолининг безовта умрида дунё ва башариятнинг тинимсиз ҳаёт фалсафасини тасаввур этадиган мўъжиза – санъат эмасми? Баҳодир Йўлдошев учун бош мезон, балки

ягона мезон шу. Кулгидан ҳам, қайғудан ҳам мақсад – санъат. У ана шуни ўз актёрларига сингдириб келади. Натижада “Қитмир” спектаклига фақат ва фақат ичакузди кулги истаб келган томошабин ҳеч кутилмаганда театрдан маъюс бўлиб чиқиб кетди. Нафақат маъюс бўлиб, айни чоғда маънавиятига бир оз қайтиб, ўйга толиб чиқиб кетди.

Йўқ, спектакль на фикрий ва на композицион яхлитликка, мукамалликка даъво қилолмайди. Барча ижролар, сахналар бир текис эмас. Диалоглар пишиқ, пухта, мизансахналар бош вояга изчил йўналтирилган дейиш ҳам қийин. Аммо фикр теранлиги ва айрим олинган ижро маданияти бефарқ қолдирмайди. Биринчи пардада қизиқчининг турфа хангомалари билан кўшилишиб, енгил кайфият уйғотадиган кўринишлар иккинчи пардада хотинининг арслонга айланиб қолиши ҳақидаги шартли уйдирма асносида ҳаракатлар қилаётгани қаҳрамоннинг изтиробли ўйлари, ўтинчлари акс этадиган кўринишлар билан алмашинади. Жуда муваффақиятли бир шаклий топилма билан кичкинагина қаҳрамон масхарабоз (арлекино) кийимида бошқа бир қиёфага киради. Шекспирона файласуф-масхарабозлар (шутлар) каби теран руҳий ҳолатдаги, изтиробли кичкина одам – Шахс намоён бўлади. У энди томошабин кўз ўнгида атрофидаги маънан сўқир кимсалардан салобатлироқ, тоза ва покроқ бўлиб кўринади. Унинг самимий ўтинчи, кўз

Оила

Устозлар, дўстлар

Спектакллар, майдон томошалари

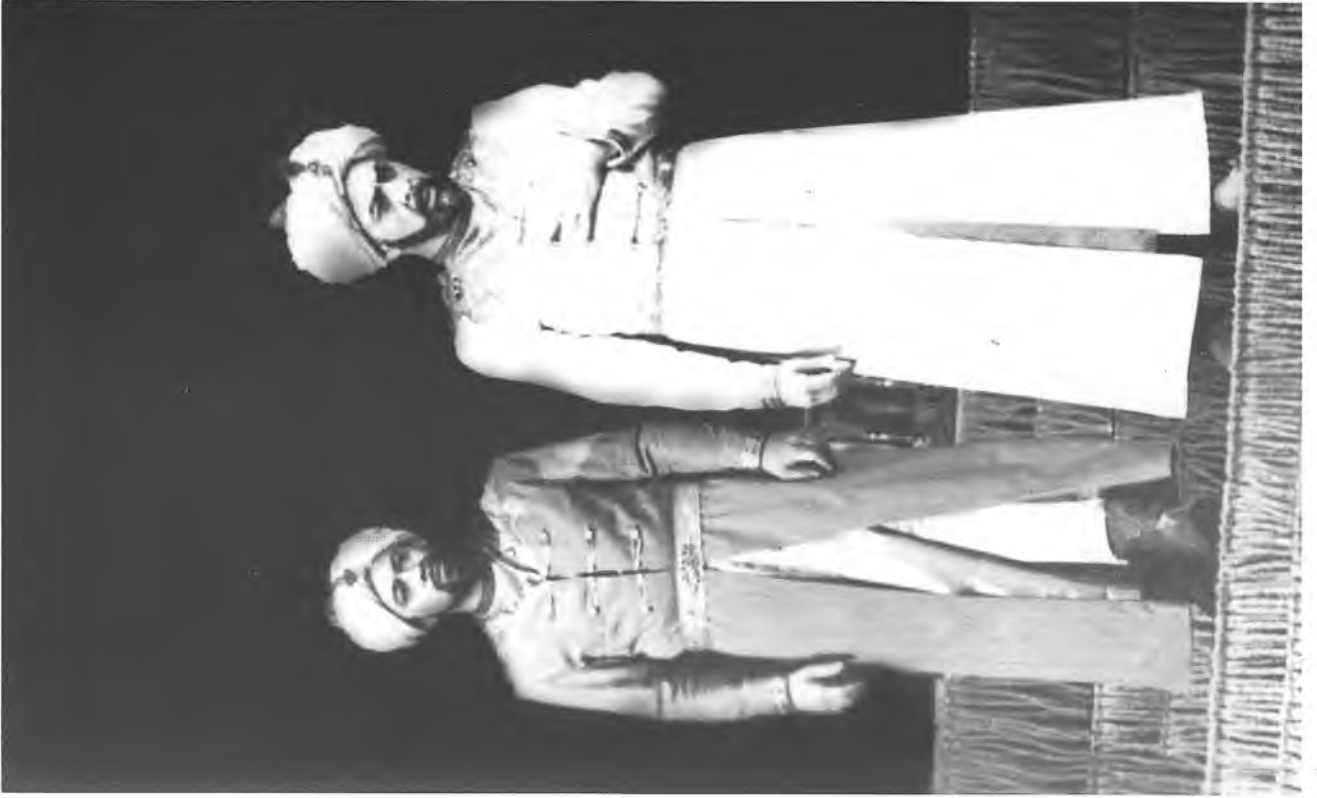

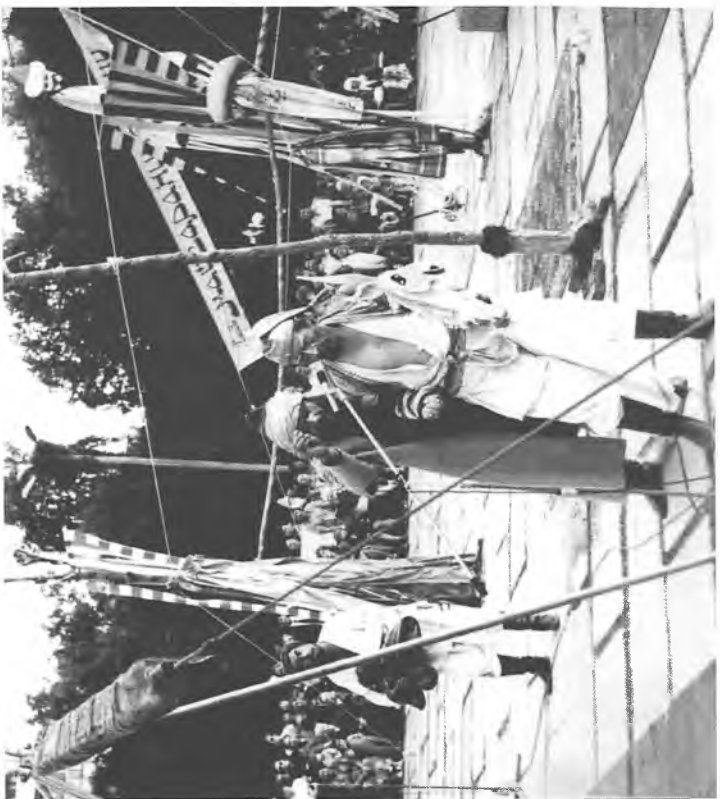

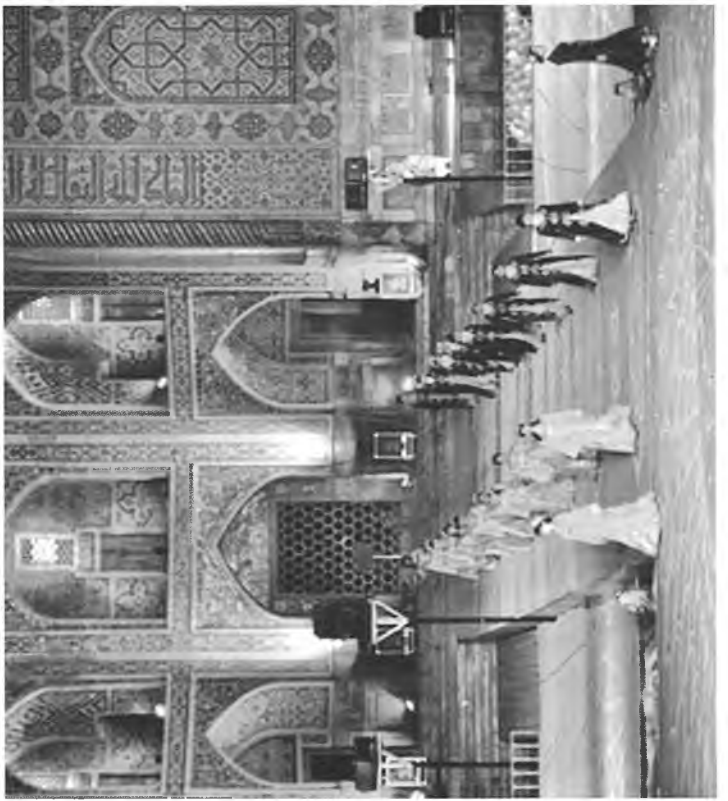
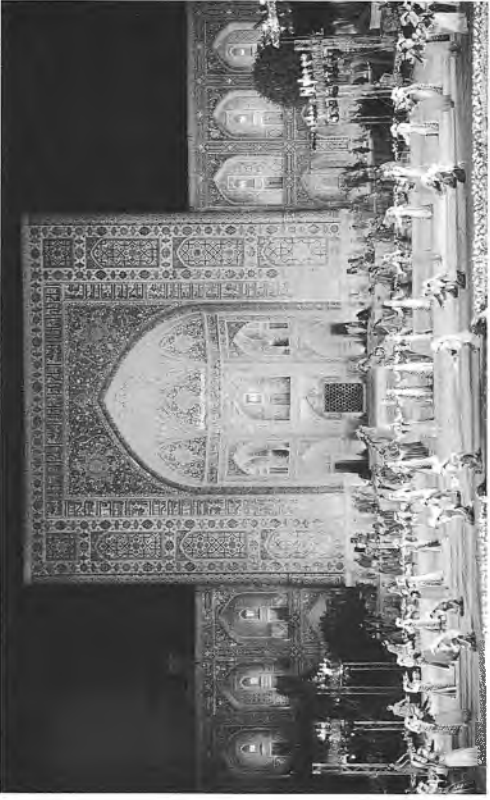
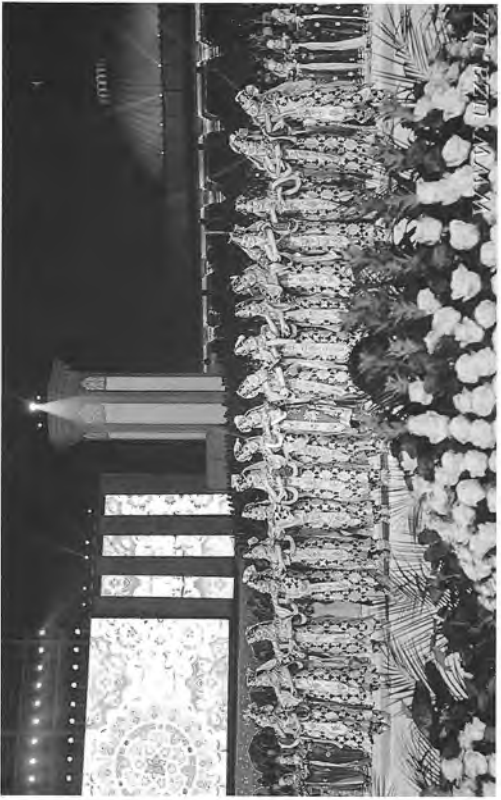

ёшлари ҳамдардликка, хайрихоҳликка чақиради. Кишиларни ўз атрофидагиларга тикилиброк қарашга, тушунишга ва мурувватлироқ бўлишга даъват этади. Шу тариқа кулги истагида келган томошабин юзига маъюслик юқади, кўзларига ўйчанлик, мушоҳада чўқади. Бошқаларни билмадим-у, спектакль менга шуниси билан кадрлироқ туюлди.

Бизда сўнги етти-саккиз йил ичи ўз услуби, ўз репертуари ва ўз ижодий тамойилларига эга бир неча қизиқчилар, муқаллидлар етишди. Тўғри, бири-бирини туссиз такрорлаётган кўчирмачи ва қитиқлашга мойил кулгифурушлар ҳам бениҳоя урчиб кетди. Лекин юмор ва сатирани санъат даражасига кўтариб, унга ижтимоий салмоқ ва таъсир бахш этаётган қизиқчиларимиз борки, уларга холис, жиддий муносабат зарур. Бу санъаткорлар, ўзлари ташаббус кўрсатиб, турли ижодий гуруҳлар ёки театр студиялари ташкил этмоқда. Уларнинг ижодий, маъмурий-ташкилий муаммолари ҳал бўлмай, кўпинча иарокандаликка юз тутиб кетмоқдалар. Ваҳоланки, ҳар қандай саъй-ҳаракат атрофида мувофиқ маънавий муҳит, фаол хайрихоҳлик яратилмоғи лозим. Танилган ёзувчи мағрурлиги тутиб, ёзганини ижрочига яккаш таклиф этолмайди. Санъаткор ҳам номи кўриниб қолган бўлса, бўйин эгишга тоқати йўқ. Бирининг гуруридан гуррак ғовласа, иккинчисининг димоғидан қурт ёғилади. Ўртада шаклланмаган тақдир, омадсиз толе

қурбон. Нега ҳамкорлик қилиши мумкин ва зарур ижодкорлар бир-бирлари билан самимий топишолмайдилар?! Яна биз хоксорликни, тупрокдай хоксорликни умр аъмоли деб белгилаган аждодлар авлодимиз...

Яна бир мулоҳаза: шуҳратли қизиқчиларимиз янги дастурлар тайёрлаб, уни минглаб томошабинни бир кечада қабул қила оладиган мухташам санъат саройларида 3-4 кун намоиш этиб, қисқа муддатда асосий аудиториясини жалб этиб бўлади. Янги дастур намоишининг эртасигаёқ кўча-кўйда унинг магнит ва видео ленталари сотила бошлади. Ва оқибат натижада томошалар қадр-қиммати тушиб боради. Ваҳоланки, ноёб нарса ҳамиша танқис бўлади. Бинобарин, юксак санъат ардоқли, қадрли, камёб бўлмоғи лозим. Шундай экан, нега энди янги дастурларни уч юз-тўрт юз кишилик театр сахналарида, қоидаси билан ҳафта оша ойлаб кўрсатиш мумкин эмас. Албатта, бунинг учун махсус ва мунтазам миниатюра ё сатира театри керак.

Спектакль мавзусидан чалғиган бўлсак-да, асосий мавзудан четга чиқмадик. Спектакль муносабати билан унинг асосан икки ижодкори баҳона, баъзи азобли ўйларни ҳам айтдик. Қолган ғоявий, бадий, ташкилий унсурлар ҳамда ижролар, хусусан, Азиза Бегматова, Матёқуб Матчонов, Равшан Солиҳовлар сахнага олиб чиққан образлар ҳақида ҳам, Ботир Муҳаммадхўжаевнинг ижодкор ва иж-

рочи сифатидаги хиссаси ҳақида ҳам айрим фикрлар билдириш мумкин эди. Уларда ҳам илиқ муносабатга, ҳам эътирозга асос берадиган нуқталар кам эмас. Айниқса, А.Бегматованинг кейинги олти-етти йил давомида театрда кечаётган умри ҳар жиҳатдан самарали бўлиб бораётгани қувонарли ҳол. Умуман, Ўзбек Давлат драма театрида бир гуруҳ ўрта ёшдаги ғоят талантили актрисалар бор. Улар ўзбек театри тарихида муносиб ўринга эга санъаткорлар. Бироқ уларнинг саҳна умри фақат тарихга айланиб бораётгани ғоят ачинарли. Турмуш ўз икки-чикирлари билан барчамизни гирдобга тортаётгани – ҳақиқат. Аммо навқирон ёшлигини ана шу театрга бахшида этган бу актрисаларни йиллар оша “сўнаётган юлдузлар” қиёфасида тасаввур этиш нақадар ёқимсиз туйғу. Шу маънода улар жумласидаги А.Бегматованинг сўнгги йиллар ижодий тақдири бир оз умид уйғотади.

Хуллас, “Қитмир” спектакли баҳонасида баъзи қитмир хаёлларга берилдик. Ҳамма нарсанинг меъёри бор. Меъёрдаги қитмирлик ёқимтой бўларку-я, меъёрдан ўтса, қинғирликка кетиб қолиши ҳеч гап эмас. Худо асрасин!

1995 йил

II

ҚИСМАТ

БАҲОДИР ЙЎЛДОШЕВНИНГ ИНСОНИЙ ВА ИЖОДИЙ ПОРТРЕТИГА ЧИЗГИЛАР

1

Қирра бурун, жингалак соч йигирма сак-киз ёшли навқирон йигит Ўзбекистоннинг бош театри – Хамза номидаги Ўзбек Давлат академик драма театрига бош режиссёр этиб тайинланганида, кўпчилик бу ҳодисани анчайин истехзо билан қабул қилган эди. Маннон Уйғур, Етим Бобожонов, Аброр Ҳидоятлов, Обид Жалилов, Лутфулла Нарзуллаев, Тошхўжа Хўжаевлар ишлаган театрга, Шукур Бурҳонов, Олим Хўжаев, Сора Эшонтўраева, Наби Раҳимов, Сайфикори Олимов, Аминжон Турдиев, Қудрат Хўжаев, Зайнаб Садриева, Тошхон Султонова, Замира Ҳидоятлова, Холида Хўжаева, Александр Гинзбурглар ишлаб турган театрга ёш йигитчанинг бош режиссёр бўлиб етакчилик қилиши бу ўзбек театр оламида

фавкулудда бир ҳодиса эди. Аммо бу ҳол ҳар қанча истехзо ва ҳайрат уйғотмасин, барибир рўй берган, реал ҳолат эди. Тақдирнинг тасо-дифини кўрингки, ўша жингалак соч нав-кирон йигитчанинг номи бежиз Баҳодир деб қўйилмаган экан...

Иккинчи жаҳон уруши адоғига етмасдан бир неча ой бурун яраланиб, демобилизация қилинган Турсунбой Йўлдошев Каттақўрғонга – оиласи бағрига қайтди. Самарқандда туғилиб, тақдир тақозоси билан Бухорога бориб қолган йигит, шу ерда Абдурауф Фитрат, Файзулла Хўжаевлар асос солган мусиқа билим юртида ўқиб, яхши созанда бўлиб етишди, театрда ишлади. 20–30-йиллари республикамизда театр-чилик ҳаракатлари ниҳоятда қизғин паллада эди. Ҳатто чекка туман ва маҳаллаларда ҳаваскорлик труппалари тузилар, ҳавасманд ёш йигит-қизларнинг иштиёқи баланд, истеъ-додлилари халқ театрларидан профессионал труппаларга қўшилиб кетар эдилар. Самарқанд вилоятининг Иштихон туманида туғилиб-ўсиб, ҳаваскорлик труппасида кичик роллар ўйнаб юрган Ширинхон Мелиева билан Турсунбой Йўлдошевни тақдир театрда топиштирди. Улар турмуш қургач, биргалашиб Абдулҳамид Ма-жидий асос солган Каттақўрғон давлат театрида ишлай бошладилар. Ширинхон катта-кичик ролларда ўйнаб, Турсунбой эса асосан труппа созандаларига етакчилик қилиб, аста-секин ўз рўзғорларини йўлга қўйдилар.

Худойим ўғил фарзанд бериб, ёш оиланинг бахтини зиёда қилган бир паллада машъум уруш бошланди. Турсунбой ҳам “кўпга келган тўй экан” деб, эл қатори урушга отланди. Урушга кузатар чоғи Ширинхон қўлидаги гўдак касалга чалиниб, кўп ўтмай нобуд бўлди. Эрини урушга, фарзандини қаро ерга берган Ширинхон аламу андуҳини иш билан енгди. Уруш даври талабига кўра бадий ташвиқот бригадасига айлантирилган труппа билан ҳар ерда спектакллар ўйнаб, концертлар қўйиб, атроф-аҳолига руҳий мадад бериб юрди. Ғуллом Зафарийнинг “Ҳалима”, Ҳамзанинг “Майсаранинг иши”, “Холисхон”, Зиннат Фатхуллиннинг “Ғунчалар”, И.Ақромовнинг “Адолат” каби пьесалари асосидаги спектаклларда бош ролларни ўйнади, айримларига режиссёрлик ҳам қилди. Урушнинг энг оғир йиллари ортда қолиб, умид ва ишонч ниш ура бошлаган бир паллада Турсунбой урушдан қайтиб, оила бутун бўлди. Вақти-соати етиб, кузнинг дастлабки кунларида худойим бу оиллага яна ўғил фарзанд ато этди. Бу кун 1945 йилнинг 7 сентябри эди. Урушнинг бор даҳшатларини ўз танасида хис қилиб, қон кечиб келган Турсунбой ака ғалаба нашидасидан ғурурланиб, ўғлига Баҳодир дея исм қўйди...

Бирор адабиёт ёки санъат арбобининг, илм-фан фидоёисининг юбилей санаси нишонланса, туғилганига фалон йил, ижоди ёки бошқа фаолиятига, йигирма йил олиб ташланиб, фалон

йил тўлиши муносабати билан дея таъкидлаш одат тусига кирган. Чунки чиндан ҳам росмана ижодий ёки илмий фаолият инсоннинг балоғат палласи – йигирма ёшлардан бошланади. Баҳодир Йўлдошевга эса бундай таъриф бериб бўлмайди. У бу ёруғ дунёда неча йил яшаётган бўлса, шунча йилдан бери ҳаёти театр билан боғлиқ. Туғилибдики, театрда кўкрак эмиб, театрда тетапоя бўлиб, театрда улғайди. Айниқса, уч ёшга тўлар-тўлмас онаси Ширин Мелиева Каттакўрғон театрига директор этиб тайинлангач, ётари ҳам, турари ҳам театр бўлиб қолди. Секин-аста ёш болалар образи бўлган спектаклларда роллар ижро эта бошлади.

Ўша кезлар Зиннат Фатхуллиннинг “Ғунчалар” пьесаси Ўзбекистоннинг кўпгина театрларида қўйилган эди. Шу асарда персонажлардан бири гўдагини қутига ташлаб кетади. Каттакўрғон театридаги спектаклда ана шу “ташландиқ бола” Баҳодир Йўлдошев эди. У сахнага ўз оёғи билан юриб эмас, кўлда кўтариб олиб чиқилар ва шу алпозда олиб кирилар эди... Такдир деганлари шу бўлса керак-да!..

Унинг илк “режиссёрлиги” ҳам болалигида бошланган. Беш-олти ёшларида жажжи томошалар қўйганини Баҳодир аканинг ўзи ҳикоя қилган эди. Аммо унинг росмана режиссура ва актёрлик билан шуғулланиши еттинчи синфларда ўқиб юрган пайтларига тўғри келади. Каттакўрғон шаҳар Маданият уйи қошида

очилган театр студиясида илк бор Михаил Лермонтовнинг “Маскарад” шеърини драмасини кўяди. Ўспирин кўнгилни илк муҳаббат туйғулари қитқлаган паллада бундай фожеий ишқий-романтик асарларга мурожаат этилиши табиий ҳол. Аммо аксарият қалб тугёнларига малҳам каби суртадиган бундай асарларни ўқиб ўта таъсирланса, ёдлаб кифояланади. Баҳодир эса уни ҳаваскорлик саҳнасига олиб чиқиб, тирик қиёфаларда жонлантириш орқали ўз ҳиссиётлар пўртанасини намойиш этади. Санъаткорга ижодий етукроқ даврида бадиий ифода имкониятларини аён этиши мумкин бўлган бу тажриба гарчи ўспирин ва ҳаваскор паллада бўлса ҳам Баҳодирга журъат бағишлаган экан, демак айтиш мумкинки, уни келгусида ўзбек театрининг, ўзбек театр режиссёрлигининг дарғасига айлантирган бу куч-қудрат ҳаками олий пешонасига ибтидодаёқ битган қисмат эди. Ўша кезлар Баҳодирнинг “Маскарад”дан кейин фикр-хаёлини банд этган ва сўнгра бутун умри давоми тарк этмаган асар бу Шекспирнинг “Ҳамлет” трагедияси бўлди. Орадан чамаси қирқ йилча вақт ўтиб, ўспирин Баҳодир соқоллари мош-гуручга айла-ниб, Баҳодир Йўлдошев бўлган бир паллада “Ҳамлет”га садоқатини шундай ифода этган эди: “Ҳамлет – менинг дўстим. Мен ҳар тонг унинг ёди билан уйғонаман, у билан бирга дунёдан нафратланаман ва у билан бирга шу дунёни севаман” (“Дунё нахот шунчалар

гўзал”. Н.Каримов билан суҳбат. “Тафаккур”
журнали. 1995 й. №1 62-б.)

Ширин Мелиева табиатан ҳукмфармо,
иродали, мустақил аёл эди. Каттакўрғонда
ўз ўрни, ўз сўзи бор раҳбарлардан эди.
Театрда эса қаҳри билан ҳам, меҳри билан
ҳам бутун жамоани бир сафда ушлаган
“генерал” эди. Табиийки, “генерал”нинг ягона
ўғли шаҳарчининг ҳам яғонаси – саркаш,
бўйсунмас шахзодасидек юарди. Ақлининг
тийраклиги, билим-дунёқарашининг теранлиги,
мушоҳадаларининг, хаёлотининг қамрови ўспи-
рин йигитчага ғурур бағишлаган эди. Чамаси
у Шекспирнинг даниялик шахзодаси билан
шу жиҳатдан ҳам яқин, ҳам руҳан муштарак
ҳолатда эди. Бироқ... бироқ ҳар қанча абадий
дўст бўлмасин, бу дўстликни ҳадик ҳам бир
умр тарк этмай келди. Баҳодир умр бўйи
“Ҳамлет”ни сахналаштиришни орзу қилди,
аммо унга ҳар сафар яқинлашганида, ўша
ҳадик, хавотир уни тутиб қолаверди. У ўз
шахзодалигидан йироқлашгани сари, Дания
шахзодаси ҳам ундан узоқлашиб борди. Бора-
бора юрак тафти сўниб, армонга айланди.
Армон эса таскин истайди. Таскин “ақлли”
баҳоналардан тувилади... Бу ҳақда кейинроқ
яна сўз айтилар.

Алалхусус, Ҳамлет ва шу каби мураккаб
образлар дунёсида ўзлигини излаётган
йигитча мактабни тугатиб, Тошкентга келади.
Театр ва рассомлик институтига ўқишга

киради. Ўзбекистон халқ артисти Тошхўжа Хўжаевнинг кўлида беш йил сабоқ олади. Ўқиш билан бирга режиссёр ёрдамчиси бўлиб Хамза номидаги академик театр (ҳозирги Миллий академик театр)да ҳам ишлай бошлайди. Устозларининг “Олтин девор” (Т.Хўжаев), “Бухоро” (А.Гинзбург) спектаклларига ассистентлик қилади. 1970 йили ўқишни битиргач, тўлақонли режиссёр бўлиб фаолият юритади. Шу кезлар академик театрнинг бош режиссёри бўлган А.О.Гинзбург “Сенинг завқу ғайратга тўлиқ ёшлигинг менинг тажрибаларим билан кўшилса, театр учун фойдали нимадир чиқар” деган ишонч билан унга мустақил ишлаш учун имконият яратади. Бундай бағри кенгликдан қувватланиб ёш режиссёр кетма-кет “Тарих тилга кирди” (Н.Сафаров, Зиё Саид), “Нил минораси” (А.Дюма), “Ой тугилган тунда” (М.Карим), “Абу Райхон Беруний” (Уйғун), “Оқшомдан тушгача” (В.Розов) каби спектакллارни сахналаштириб, аста-секин эътироф топа бошлайди. Унинг дадиллиги, билим ва салоҳиятини сезиб, 1974 йили не-не улуғлар ишлаган ва ишлаб турган отахон театрга бош режиссёр этиб тайинлайдилар. Бу катта ишонч эди. Аммо ҳалол меҳнат ва юксак истеъдод намоёиши билан қозонилган ишонч эди. Унинг дастлабки самараси Фридрих Шиллернинг “Қароқчилар” пьесаси асосидаги спектакль бўлди.

Бу спектакль хақида ўз даврида жуда кўп ёзилган, ҳозиргача мутахассис ва ҳатто мутахассис бўлмаган кишилар ҳам эслаб туришади. Чунки бу айна ўтган асрнинг 60-йиллар адоғи – 70-йиллар бошларида театрга кириб келган ниҳоятда умидли ва ғоят талантли бутун бир авлоднинг дастурий спектакли эди.

Ноҳақлик дунёсига қарши исён кўтарган бош қаҳрамон Карл Моор озод бир мамлакат барпо этишни орзу қилади. Бироқ юксак ниятларни номарғуб йўллар билан, талон-тарож, қароқчилик усуллари билан амалга ошириб бўлмайди. Ўз гуноҳларини инсоний хатти-ҳаракатлари билан ювмоққа чоғланган қаҳрамон охир-оқибат фожиага юз тутуди.

Ўша йиллари – Шўролар салтанати бутун дунёга таҳдид солиб, эрк ва озодлик ғояларини бўғиб турган замонда исён руҳини эрксеварлик ғояларини тарғиб этиш бу катта жасорат эди. Инчунун, кечагина бош режиссёр бўлган Баходир Йўлдошев ёки Республиканинг бош театрига қабул қилинган унга маслакдош ёш актёрлар учун бундай жасорат кечирилмаслиги ҳам мумкин эди. Ахир, ўтган аср бошларида, қизил империя истиқлол ғояларини қонга кўмиб турганида, ўз юртининг озодлиги учун, истибдод ҳукмронлигини афдариб ташлаш учун “Португалия инқилоби”, “Чин севиш”, “Ҳинд ихтилолчилари” каби рамзий маънодаги асарлари билан халқни уйғотмоққа чоғланган Абдулла Авлоний, Абдурауф Фитрат ва бошқа

миллатпарвар аждодларимизнинг маънавий ва жисмоний тазйиқларга учраб, маҳв этилгани сир эмас эди-ку! Мана шундай ижтимоий вазиятда “Қароқчилар”нинг саҳналаштирилиши бу катта ходиса эди. Қолаверса, Ёдгор Саъдиев, Эркин Комилов, Римма Аҳмедова, Ҳожиакбар Нурматов, Саидкомил Умаров, Дилбар Икромова каби қатор янги номлар илк бор шу спектаклда тўлақонли намоён бўлаётган, ўзларининг нурли истикболи учун умид уйғотган эдилар.

“Қароқчилар”дан сўнг Баҳодир Йўлдошев ўн йил давомида Ҳамза театри ва хориж театр саҳналарида ўтгизга яқин спектакллар қўйди. “Комиссия” (Ў.Умарбеков), “Мен Чилига ишонаман” (В.Чичиков), “Қалби олов” (Н.Мирошниченко), “Ғариблар” (В.Дельмар), “Сахро тор” (А.Мухтор), “Ганг қизи” (Р.Тагор), “Тирик мурда” (А.Толстой), “Томоша давом этади” (З.Фатхуллин), “Истеҳком” (И.Султон), “Нодирабегим” (Туроб Тўла), “Абу Али ибн Сино” (Уйғун), “13-раис” (О.Абдуллин), “Гурунг” (М.Бобоев), “Бой ила хизматчи” (Ҳамза), “Юлдузли тунлар” (П.Қодиров), “Зебинисо” (Уйғун) қабилар узун рўйхатнинг бир қисми. Бу асарлар ўз вақтида турлича талқин ва баҳоларга сабаб бўлди. Эътироф этилди, инкор қилинди. Олқиш ва тазйиқларга учради. Бироқ нима бўлганда ҳам ўзбек театр санъатининг, бош академик миллий театримизнинг мавқеи ва нуфузини сақлади. Бошқа театрлар учун ибрат

ва ижодий маёқ вазифасини ўтади. Буларнинг ичида Б.Васильев асари асосидаги “Рўйхатларда йўқ” ва Саид Аҳмаднинг “Келинлар қўзғолони” пьесаси асосидаги спектаклларни алоҳида таъкидламоқ лозим.

Ҳозирда Ўзбекистон халқ артисти Элёр Носировнинг актёр сифатида кашф этилиши ва эътироф топишида “Рўйхатларда йўқ” спектаклининг ўрни бўлакча. Оригинал режиссёрлик талқини ва ижронинг пухталиги билан алоҳида эътибор топгаи бу спектакль учун Б.Йўлдошев атоқли режиссёр А.Попов номидаги мукофотга сазовор бўлган эди.

“Келинлар қўзғолони” спектакли энг “жанжал”ли, бир-бирига зид талқинлари билан қанча муҳокама-мунозараларга сабаб бўлиб, охир-оқибат халқимизнинг беқиёс муҳаббат ва олқишларини қозонди, ўзбек театри тарихидан мустаҳкам ўрин эгаллади, десак муболаға эмас. Баҳодир Йўлдошевнинг ўз ибораси билан айтганда, унинг “беозор безорилиги” бўлган бу спектакль миллий театр ҳаётида янги саҳифа очди. Беғубор кулги, қуйма миллий образ ва топилмалар, бири биридан жонли ва пухта мизансаҳналар, бир нафас ҳам томошабинни бефарқ қолдирмайдиган ҳаракат ҳамда актёрлар ижросининг узлуксиз динамикаси “Келинлар қўзғолони” спектаклининг асосий фазилатлари эди. Ва яна энг муҳими, барча иштирокчи актёрларнинг юксак ижро маҳорати ҳамда энг

аввало, буюк актриса Зайнаб Садриеванинг сахнадаги беназир етакчилик салоҳияти спектакль муваффақиятининг бош омили эди...

Афсуски, бу энди фақат тарих бўлиб, кишилар хотирасида ва видеотасмаларда қолди, холос.

Собиқ тузум даврида санъат мафкуравий қурол сифатида олий раҳбариятнинг доимий назари ва исканжасида эди. Цензура ё ҳаёт, ё мамот масаласини ҳал этгувчи нозир ва яна бир отряд қўғирчоқ “мутахассислар” – соғлом фикр ва ёруғ интилишларни бўғишга фатво тўқиб бергувчи ҳакамлар бўларди. Баҳодир ўн бир йил академик театрга бош режиссёрлик қилиб, не-не қалтис вазиятларга тушмади, кимлар билан олишиб-талашиб, ўз ҳақиқатларига ишонтирмоқчи бўлди. Гоҳи келишиб, ён беришга мажбур бўлди, гоҳи масала ўта принципиал нуқталарга кўтарилганда, ҳеч нарсанинг мулоҳазасига бормаё курашди. Унинг ҳар бир спектакли ўзига хос маънавий муҳорабалар учун мавзу эди. 1983 йили Пиримқул Қодировнинг “Юлдузли тунлар” романи асосида шу номда спектакль қўйганида, темурийзода Заҳириддин Бобур сиймосини сахнага олиб чиққани учун Марказқўм котибасининг қанчалар жазавага тушиб, спектаклни тақиқлагани ва бу асар Баҳодирнинг отахон театр сахнасидаги сўнги спектаклларида бўлиб қолгани балки бугун кўпчиликка олис тарихдир. Марказқўм “сопини

ҳам ўзидан чиқариш”га одатланган эди. Ҳадеб Баҳодир аканинг ўзи бир издиҳомда таъкидлаганидек, “60 кишилик театр труппасида доим 15 киши фаол ишлайди. Балого қоладиган ҳам шулар”. Қолганлари эса кузатувчи. Вақт ўтган сари кузатувчилик аламга айлана боради. Ана шунақа аламзадаларга озгина туртки берилса бас – ғийбат билан бошланган норозилик даҳанаки жанг, фитна ва оммавий хатбозликлар билан авж нуқтасига кўтарилади. “Юқори”га ҳам бўйсунмас, саркаш бош режиссёрдан қутулиш учун шунинг ўзи кифоя. Дарҳол расмий-сиёсий тус бериб, масалани фирқа йиғилишига қўйиб, ҳал қилиб ташлайди. Мамлакат санъати тақдири билан боғлиқ масала шу қадар жўн ва ақлсизлик билан ҳал этилаётганини ўйлаб ўтириш йўқ. Дарҳақиқат, шундай бўлди ҳам. Труппадаги тинимсиз зиддиятлар авжланиб, маънавий муҳит кескин бузилган, ғийбату фитна-фасод республика матбуотига чиқиб театр юзидан парда кўтарилган бир вазиятда Б.Йўлдошевга театрни тарк этишдан бошқа имконият берилмади. Ва у фирқа мажлисига тупурганича, театрнинг марказий дарвозаларини ланг очдириб, маҳобат билан театрдан чиқиб кетди. Бу кетиш ўзбек санъати тарихидаги энг узоқ кетишлардан бўлди. Қарийб чорак асрлик узилиш эди бу...

Қизик, мана шу қисмат учун ҳам Баҳодир масъулиятни ўз зиммасига олади. Ўз-ўзини айбдор ҳис қилади: “Бош режиссёр бу – емиш,

парча гўшт. У ўз актёрларини ё енгиб яшаши керак, ё емиш бўлиб қолиши керак.

Вақт ўтиб билапман – Ҳамза театрида мен айбдор эдим. Охиригача бош режиссёр бўлиб қололмадим. Кесмадим. Бош режиссёрнинг оддий режиссёрдан фарқи – у шафқатсиз бўлиши керак экан”.

Баҳодир бош режиссёрлик рутбаси ва масъулиятини теранроқ англаб, шу мавқеда янгитдан иш бошлаганида, яна не-не фитна ва хиёнатларга дуч келишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Аммо энди бу бўлак бир тарих...

2

Баҳодир Йўлдошев 1984 йили Ҳамза номидаги академик театрининг аввалги биносида фаолият юритаётган Ёшлар театрига бош режиссёр этиб тайинланганида, қарийб йигирма йиллик тарихга эга, ўз йўли ва ўз йўналишини белгилаб олган, дурустгина режиссёрларни кўрган ва айни чоғда ёш умидли Наби Абдурахмонов режиссёрлик қилаётган, Ширин Азизова, Мурод Ражабов, Ноила Тошкенбоева, Тожибой Норматов, Азиза Бегматова, Фарход Аминов, Доно Бобохонова, Мадина Усмонова, Муҳаббат Абдуллаева, Ғайбулла Ҳожиёв, Рустам Каримов, Малика Иброҳимова каби бақувват актёрлар гуруҳи йиғилган жамоага етакчи бўлаётганини яхши билар эди. Билар эди-ю, аммо бу унинг театри

эмас эканини ҳам қалбининг туб-тубида хис қилар, “Нима қилмоқ керак?” деган абадий машъум савол яна кўндаланг бўлишини тушунар эди. Бироқ не бўлмасин, ҳар қандай театрнинг бор-йўқлигини, ҳар қанча кувфинга учраган режиссёрнинг ҳақлигини исботлаш воситаси бу аввало ва асосан спектаклдир. У шуни яхши анлагани учун ҳам парда орти “ўйинлари”га қўл силтаб, бирин-кетин А.Иброҳимовнинг “Чакана савдо”, А.Гельманнинг “Зенуля”, “Саркофаг” пьесаларини, Ҳ.Ҳакимзоданинг “Майсаранинг иши” асарини завқу шавқ билан сахналаштирди. Унинг янги театрға ўтиб, ўзини тўлақонли намоён этган илк спектакли “Майсаранинг иши” бўлди десак хато бўлмас. Чунки бу спектаклнинг ижодий тақдири ҳам том маънода “Баҳодирона” кечган эди.

Режиссёр халқ театри анъаналарини Оврўпоча профессионал театр талаблари билан узвий уйғунлаштириб, томоша санъатининг янгидан ҳаёт касб этиши учун, ўзбек театр эстетикасининг яна бир янги йўналиш кашф этиб, бойиши ва ривожланиши учун замин ҳозирлаган эди. Аслида “Келинлар кўзғолони” спектаклида илк бор бўй кўрсатган бу тажриба “Майсаранинг иши”да тўлақонли намоён бўлди. Ҳар қандай янгиликнинг ҳаётда ўз ўрнини топиб, яшаб кетиши осон кечмаганидек, “Майсаранинг иши” спектакли ҳам яна расмий доираларнинг тазйиқига, таъқиб-таъналарига дучор бўлди. Спектакль майдон томошалари каби халқ ичида,

томошабинни фаол иштирокчига айлантирган ҳолда бошланади. Халқона куй-қўшиқлар асносида, миллий удумларимизга кўра, ҳар хил бало-қазо, ёмон кўзлардан асрасин дея исириқ тутатилади. Сўнг Майсаранинг қувноқ саргузаштларига ўтилади. Ва томоша бир нафасда, шодон қаҳқаҳа ва тинимсиз олқишлар билан давом этади. Томошабинни қамраб олган дастлабки кайфият охиригача сақланиб қолади. Режиссёрнинг мукамал композицион қурилмаси, актёрларнинг импровизацияга бой ижролари, томошабиннинг фаоллиги – бари омухталиқда спектаклнинг фавқулодда муваффақиятини таъмин этади. Ана шуни кўролмаган ва Баҳодир Йўлдошевни академик театрдан қувғин қилиб синдиролмаган амалдорлар жўяли асос топа олмагач, исириқни баҳона қилиб, режиссёрни “диний сарқитларни тарғиб қиляпти”, деган ваз-карсонлар билан айблашга уринадилар. Бироқ шукрки, жамиятда батамом янги қарашлар ва ўзгаришлар шабадаси эса бошланган эди.

Шу кезлари Олмаота шаҳрида Ўрта Осиё ва Қозоғистон театрларининг анча нуфузга эга бўлган “Наврўз” фестивали ўтказиладиган бўлиб, мустақил экспертлар гуруҳи фестивалга Ўзбекистондан айнан “Майсаранинг иши” спектаклини танлаб тавсия этадилар. Фестиваль ташкилотчилари спектаклнинг услуби ва йўналишини тўғри англаб, Мухтор Аvezов номидаги Қозоқ Академик театри биноси

олдидаги майдонга декорацияларни қуришни таклиф этадилар. Ва натижа кутилгандан ҳам кўра аълороқ чиқади. Спектакль росмана майдон томошаси сифатида, замонавий режиссура санъатининг янги изланишлари намойиши сифатида томошабинларнинг ҳам, хакамлар хайъатининг ҳам якдил эътирофига сазовор бўлади. Минтақа профессионал театрлари орасида энг изланувчан жамоа сифатида Ёшлар театрининг “Майсаранинг иши” спектакли фестивалнинг бош соврини билан тақдирланади. Ана шу муваффақиятдан кейингина спектакль атрофидаги “икир-чикир” гаплар барҳам топади. Баҳодир Йўлдошев замонавий ўзбек театр режиссурасининг дарғаси, театрнинг росмана етакчиси сифатида тан олинади. Худди шу кезлари Хамза номидаги академик театрнинг Б.Йўлдошевга маслакдош 25 актёри ёшлар театрига ўтиб, бу театр энди буюк актёр номи билан юритила бошлайди. Ҳар жиҳатдан қувватланиб, кучайган ижодий жамоа XX аср ўзбек театрининг тарихига кирган қатор спектакллари яратади. “Келинлар қўзғолони” (янгитдан тикланган вариант), “Қора камар”, “Фармонбиби аразлади”, “Зиёфат”, “Паранжи сирлари”, “Искандар”, “Маъмура кампир”, “Малика”, “Фаридун”, “Алвидо ҳаёт”, “Бир эшак ҳангомаси”, “Қитмир”, “Бухорои Шариф” кабилар фикримизнинг ёрқин исботидир. Бу спектакллар театрни ҳам, Баҳодир Йўлдошевни ҳам шон-шухратга кўмди. Турли мукофот ва

ёрлиқларга сазовор қилди. Шукур Холмирзаевнинг “Қора камар” пьесаси асосидаги спектакль учун Б.Йўлдошев бошчилигидаги бир гуруҳ иштирокчилар Республика Давлат мукофоти билан тақдирландилар. Дарҳақиқат, бу спектакль шундай юксак эътиборга арзигулик жиддий ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида намоён бўлган эди.

Собиқ шўролар даврида босмачилик ҳаракати ҳақида бесаноқ китоблар ёзилгани ва уларнинг бари бу ҳаракатнинг “ёвуз моҳияти”ни очиб, батамом қоралашга урингани барчага яхши маълум. Бироқ бу ҳаракат оддийгина қароқчилик ё зўравонлик бўлса, нега шу қадар кенг миқёс касб этиб, ўн-ўн беш йил яшади дея шубҳага борувчи олим ё адиб чиқмади. Бу савол ижтимоий ҳаётимизда биринчи бўлиб, бор мураккаблиги ва залвори билан “Қора камар” спектаклида кўтарилди десак ҳақиқатни айтган бўламиз. Мана шу асар ҳам сабаб бўлиб ўз тарихимизга янгича, ҳаққоний ёндошмоғимиз лозимлигини ҳис эта бошладик. Халқ тарихи ортида инсонлар-шахслар тарихи ётганини, демакки, ўтмиш аждодларимизнинг ҳар бир вакили қисматига, тақдирига алоҳида эътибор қилмоғимиз зарурлигини англай бошладик. Шунинг учун ҳам “Қора камар” спектакли нафақат маданий ҳаётимизда, айни чоғда ижтимоий ҳаётимизда ҳам жиддий воқеа бўлиб қолди.

Ўтган асрнинг 90-йиллари жамиятимиздаги буюк ўзгаришлар, Ўзбекистоннинг мустақиллиги эълон қилиниб, тамомила янги сиёсий тузум барпо этиш учун курашлар даври бўлди. Инсониятнинг маданий тарихидан маълумки, буюк ўзгаришлар замонида санъат ва адабиётда ҳам улкан ҳодисалар рўй бериб, юксак санъат намуналари яратилади. Ҳеч шубҳасиз Баходир Йўлдошевнинг рассом Георгий Брим билан бирга 90-йилларда яратган спектакллари ва майдон томошаларини шу сирага киритиш мумкин. “Паранжи сирлари”, “Искандар”, “Фаридун”, “Малика”, “Бир эшак хангомаси”, “Нодирабегим” спектакллари, Мирзо Улуғбек, Амир Темур юбилей саналари муносабати билан ҳамда “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивали доирасидаги “Буюк ипак йўли”, “Шашмақом” номли қадимий Самарқанднинг улуғвор Регистон майдонида қўйилган оммавий майдон томошалари юқоридаги фикрнинг тасдиғидир.

“Хамса” асари ҳазрат Алишер Навоий даҳосининг ўлмас обидаси, улуғ мутафаккир ижтимоий-сиёсий ва фалсафий қарашларининг юксак бадиий ифодасидир. “Ҳайрат ул-аброр” достонида дастлаб адабий эскизлар сифатида учрайдиган воқеа-ҳодисалар, ўй-мушоҳадалар “Фарход ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун”, “Сабъаи сайёр” дostonларида батафсил бадиий таҳлил ва бағоят теран талқинлар билан ҳикоя қилина бориб, сўнгги “Садди Искандарий”

достонида бадий-фалсафий умумлашмалар асносида мужассамлашади ва яхлитлик касб этади. Шу боис ҳам “Хамса” беш дostonдан иборат ягона ва яхлит асардир. Мана шу кўпчилик дархол илғайвермайдиган ҳақиқат “Искандар” спектаклида ўзининг ажиб рамзий ва ҳаётий ифодаларини топади. Тахтнинг тобутга айланиши, ҳукмдорлик рутбасининг моҳиятан жаллод ва ниҳояси абадият сари бўм-бўш кўллар билан рихлат қилиш экани фавқулодда таъсирчан лавҳалар ва мизансаҳналарда, сокин ва соҳир оҳанглар жўрлигида, чексиз коинот остида мужассам бўлган будда ва насроний ибодатхоналар, пештоқиға “Қуръон” оятлари битилган масжидлар тасвирлари фонида намойиш этилади. Ҳазрат Навоий бугунги томошабин кўз ўнгида ҳам инсон, ҳам умумбашарий бир сиймо сифатида намоён бўлади. Қадим мумтоз мақомлар билан Иоганн Себастьян Бах орган мусиқа оҳанглари узвийлигида томошабини илоҳий туйғулар оғушиға чорлайдиган сирли маънавий муҳит пайдо қилинади. Бир ярим соат давомида ана шу муҳит муқим сақланади. Бирор кимса томоша залини бетаъсир, ҳиссиз, фикрсиз тарк этолмайди.

Ўзбек томошабини Аброр Ҳидоятлов, сўнг Олим Ҳўжаев ва Раззоқ Ҳамроевлар талқинида Алишер Навоий сиймосини етиб бўлмас юксакликда, гўёки бир ҳайкал мисол маънавий бисотига сингдирган эди. Баҳодир Йўлдошев актёр Афзал Рафиқовни ҳар бир инсон юра-

гида кечадиган туйғулар, изтироблар ҳамда ўй-мушоҳадаларга бегона бўлмаган, қалбан яқин Алишер Навоий образида жонлантириб, анъанавий тасаввурларни бузади. Ҳазратни замона оқилларига ошно этиб, замондошимизга айлантиради. Мана бу миллий санъатимиздаги том маънодаги янгилик ва катта муваффақият эди. Айни чоғда “Искандар” спектаклининг миллий кадриятларимиз тикланаётганининг намойиши ўлароқ кенг байрам қилинаётган Наврўз байрами куни – 21 мартда томошабинга илк бора кўрсатилиши ва бу ҳодисанинг орадан беш ой ўтиб энг улуг-энг азиз воқеа – Мустақиллик эълон қилинажак 1991 йилда рўй бериши ҳам ажиб бир рамзийлик, табиий муштараклик касб этган эди.

1994 йилнинг бошларида Франция элчи-хонасининг ташаббуси билан Ўзбекистонга француз театр актёри Франсуа Шато ташриф буюради. Мақсад – ўзбек театри билан ҳамкорлик қилиш. Бу ҳамкорлик “Искандар” спектакли мисолида ўзининг гўзал ва бетакрор самарасини берди. Франсуа Шато фаранг тилида Алишер Навоий ва Арасту сиймосини, ўзбек актёрлари эса ўз она тилларида Искандар ва бошқа ролларни ижро этдилар. Баҳодир фаранг актёри билан ҳижжалаб, устоз-шо-гирддек ишлагани йўқ. У актёрни Алишер Навоий даври, асарлари билан таништирди. Навоийшунос олимлар билан учраштирди. Қисқаси уни Навоий дунёсига олиб кирди.

Инсоният бадий тафаккурининг энг баланд чўққиси Шекспир деб юрган актёр Навоий даҳосини англаб, асарларини ўзлаштира боргани сари, қарашлари ислоҳ топа бошлади. Ва ана шундай тушунчалар билан роль ижросига киришди. Пировардида томошабинни хайратларга эш қилган яна бир кашфиёт рўй берди. Тил тўсиқларини тамомила унутиб, Навоий сиймосидаги актёрнинг пурвиқор киёфаси, дониш акс этган кўзлари, эҳтиросли ижроси ва сахна маданияти барчани маҳлиё этди. Баҳодир Франсуанинг юксак профессионал актёр эканини, спектаклда актёрлар ансамблига етакчилик қила биладиган салоҳияти борлигини дастлабки танишув ва суҳбатларидаёқ англаган эди. Шундан келиб чиқиб у актёрга асосан интеллектуал юк ва тўла ижодий эркинлик берган эди. Натижа кутилгандан аълороқ бўлди. Бу яна бир карра Баҳодир Йўлдошев режессурасининг улкан имкониятларини намоён этди.

Баҳодир Йўлдошев Ўзбек Давлат драма театрида сахналаштирган ҳар бир спектакль ўзига хос воқеа бўлиб қолди. Театр санъати ривожига, янги изланиш ва тажрибаларга йўл очди. Олимжон Салимов, Наби Абдурахмонов каби режиссёрларнинг эътироф ва шуҳрат топган қатор спектакллари яратилишига ижодий туртки берди. Шу билан бирга мамлакатимиз ва хориждаги театр жамоаларининг ҳамкорлик қилиш ҳақидаги таклиф ва даъватлари учун ҳам сабаб бўлди.

Б.Йўлдошев Америка Қўшма Штатларида, Лаосда, Францияда, Тожикистонда спектакллар қўйди. Ўз юртимиздаги турли йўналишдаги театрларда, жумладан, Алишер Навоий номидаги академик катта опера ва балет театрида “Алишер Навоий” операсини, Давлат академик рус драма ва А.Мажидий номли Каттақўрғон театрларида “Келинлар қўзғолони” спектакллари, Олим Хўжаев номидаги Сирдарё давлат театрида “Дардимни кимга айтай?”, “Маъмура кампир” спектакллари сахналаштирди. Айниқса, унинг Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқий театрида қўйган “Нодирабегим” спектакли ҳамкорликнинг сара намуналаридан бўлиб қолди.

Тарихимизнинг энг кир ва қора даврлари – XIX асрнинг ўрталарида Туркистон ўлкасида воқе бўлган хонликлар орасидаги ўзаро зиддиятлар, майда гина-кудурат ва ер талашишлар оқибатида жаҳолат голиб келиб, эзгулик гонат этилаётган бир пайтда шоираи даврон, Қўқон маликаси Нодирабегимнинг мамлакат бирлиги ва давлат мустақамлиги учун курашлари акс этган спектакль мусикали театр ҳаётида муҳим ҳодиса бўлди. Ўзбекистон халқ артисти Зулайхо Бойхонова талқинида Нодирабегим мамлакат маликаси, демакки, юрт онаси сифатида халқ дарди билан яшаётган, гоҳи ҳукмдор ўғлининг нодўст аъёнлари таъсирига берилиб, хатоларга йўл қўяётганидан безовталаниб изтироб чекаётган, эл-улуснинг

тинчи ва равнақи ҳақида ўйлаётган оқила бир аёл. Фарзандини хатолардан ва хатарлардан асрайман деб сиёсат ўйинларида ташаббус кўрсатишга мажбур бўлган Нодирабегим, дунё ишларидан бешиб чарчаганида, суюкли ёри Амир Умархон хотирасидан қувват олади, нафосат мажлислари, назм-мушоираларидан таскин топади. Спектаклда ана шу ҳолатлар мумтоз мусиқа ва хореографик композициялар билан йўғрилган рамзий-хаёлий, гўзал мизансаҳналарда ўз ифодасини топади. Томошабин давлат юки билан оналик туйғулари ўртасида, сиёсат билан нафосат орасида мувозанат тополмаётган, жафокаш аёлнинг ёзғириш ва азобларидан мутаассир бўлади. Спектакль сўнгидаги қатл саҳнасида режиссёр топган рамзий фожеий лавҳадан ларзага тушади. Ўзига хос катарсис – фориғланиш, тозариш ҳиссини туяди. Бу ҳам ўз навбатида, Баҳодир Йўлдошев режиссурасининг мусиқий театр йўналишидаги катта муваффақияти эди. Таъкидлаш жоизки, Баҳодир Йўлдошев томонидан миллатимизнинг атоқли тарихий шахслари ҳақида қўйилган спектаклларда, жумладан, “Юлдузли тунлар”, “Зебуннисо”, кейинроқ “Алишер Навоий” спектаклларида ва ниҳоят “Нодирабегим”да яққол намоён бўлган шартли-мажозий кўтаринки услуб режиссёрнинг кейинги ижодий фаолиятида устувор хусусият бўлиб қолди.

Баҳодир бир вақтлар устози Тошхўжа Хўжаев суйиб бот-бот тинглаган бир кўшиқни эслаб, хиргойи қилиб юрарди. Бобораҳим Машраб газали билан Толибжон Бадинов қиёмига келтириб айтган бу кўшиқ кейинроқ бора-бора унинг ҳам севимли кўшиғига айланиб қолди:

Хеч кима маълум эмас холи паришоним мени,
Осмонни пора қилди оху афғоним мени.

Ўтган асрнинг 80–90-йиллари Б.Йўлдошев режиссёрлик санъатининг чўққиси, Ўзбек Давлат драма театрининг юксалиш йиллари бўлди. Расмий, норасмий эътирофлар, унвону нишонлар, хориж сафарлари, хуллас, бир инсон орзу қилса, арзигулик қисмат. Аммо бу ютуқлар қанчадан-қанча ички ва ташқи курашлар, зиддиятлар, баҳсу мунозаралар, гап-сўз, гинакудурат, ғийбат-маломатлар билан кечгани фақат унинг ўзигаю атрофидаги яқинларига аён. Театрда “ман-ман”лик муайян ролда маромига келтириб ўйналса, ёмон эмас, бироқ “мен зўр, сен пачоқ, мен буюк, сен ўртамиёна” қабилидаги калондимоғлик, ўзига алоҳида рутба ва мавқеталаблик авж олса, мана бу фожиа. “Санъатдаги ўзингни эмас, ўзингдаги санъатни сев”, деган эди улуф Станиславский. “Мен учун фалон спектаклни қўйиши керак, мен фалон қахрамонлар ролини ўйнашим керак, чунки шуни деб академик театрдан кетдим”, дея ўз “жасорат”ини писанда қилган актёр –

шахс эмас. Ўз ҳаётини ақидалари, ўз “мен”и бўлмаган актёр бу фақат тақлидчи-муқаллид, холос. Баҳодирнинг ўзи айтгандек: “Артистлар бу – доим бировларнинг гапини, бегона матнларни гапирувчилардир”. Дарҳақиқат субтуппасизлик, беқарорлик инсонни ҳам, ҳар қандай жамоани ҳам путурдан кетказди. Шу маънода бош режиссёр Баҳодир Йўлдошев ниҳоятда қатъиятли ва бешафқат раҳбар. У ўз труппасидан кимгадир меҳрибонроқ, кимгадир эътиборсизроқ бўлиши, хизмат ва вазифа тақозоси билан кимгадир мурувватлироқ, кимгадир аччиқроқ гапириши мумкин. Аммо театрдаги интизомга риоя қилмаса, репетиция ёки спектаклларга кечикиб келса, тамом, ўша кун ва дақиқадан ўша актёр Баҳодир учун бегона, у театрдан кетиши шарт. Ишини, репетиция жараёнини муқаддас деб билмаган актёрни у ҳисобдан чиқаради. 2001 йилга келиб шундай бўлдики, Баҳодир жамоанинг салкам ярми билан “хайрлашиш”га мажбур бўла бошлади. Театрнинг ўзгармас қатъий Низомлари маиший манфаатлар исканжасида емирила бошлаётган эди. Баҳодир курашдан кўра ён беришни, чекинишни афзал билди. Бош режиссёрлик курсисини топширди. Зеро, санъаткорлик ақидалари, қолаверса, соғлиғи шуни тақозо этмоқда эди. У бу билан қай бир маънода, яна театрдан кетди. Бу кетиш энди ихтиёрий-мажбурий кетиш бўлди.

Истиқлол йиллари Ўзбекистонда энг ривож топган санъат турларидан бири майдон томоша санъати бўлди. Тинчлик ва бунёдкорлик бош шиори бўлган мамлакатда, шўро пайтларидек, ҳарбий қудратни англатувчи аскарлар ва ўлим ваҳшатини солувчи даҳшатли куруллар паради эмас, балки аксинча, ҳаёт, гўзаллик, яратувчилик рамзи бўлган санъат тантанасини намойиш этувчи кенг миқёсли театрлаштирилган томошалар қўйиш анъанага айланди.

Вақти келиб мутахассислар мустақилликнинг дастлабки йиллари тажрибаларини сарҳисоб этганларида, санъатнинг бошқа турларига нисбатан майдон томошаси ижтимоий воқелик тақозосига кўра ғоят тез тараққий ва такомил топганини, унда томоша санъатининг жуда кўп жанрлари синкретик бир шаклда муҷассамланганини эътироф этардилар. Бироқ шуни унутмаслик лозимки, майдон томошаси Баҳодир Йўлдошевдек режиссёрлар бадиий тафаккури маҳсули ўлароқ янги, замонавий, айни чоғда ғоятда миллий юксак эстетик жиҳатлар кашф этди. Б.Йўлдошев ўтган ўн беш йил ичида Мирзо Улуғбекнинг 600, Амир Темурнинг 660, Бухоро шаҳрининг 2500 йиллик юбилейлари, “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестиваллари, бир неча бор Наврўз ва Мустақиллик байрамлари тантаналарини сахнага қўйди. Буларнинг ҳар бири ўзича алоҳида

тадқиқот мавзуи. Чунки уларни оддий концерт ё шунчаки бир хореографик композиция, деб бўлмайди. Билъак мусиқа, рақс, кўшиқ санъати жанрлари узвийликда фаол қўлланган, бир ғоявий мақсад атрофига жамланиб, очик осмон остида ижро этилган теран фалсафий мазмундаги театрлаштирилган маҳобатли томоша санъати намунаси деб атасак ҳодиса моҳиятига яқинлашгандек бўламиз. Мазкур фикрдан келиб чиқиб, Б.Йўлдошев сахналаштирган айрим томошаларни ёдга олайлик. Даставвал 1994 йили буюк мунажжим, мутафаккир ва давлат арбоби Мирзо Улуғбек таваллудининг 600 йиллиги шарафига уюштирилган томоша бўлди. Тўғри, “Майсаранинг иши” спектаклини майдон томошаси шаклида ҳам қўйиб, муваффақият қозонган режиссёр учун бу янгилик эмас эди. Бироқ тадбирнинг нафақат маданий ҳаётимизда, шу билан бирга эндигина тетапоя бўлаётган мустақил давлатимиз сиёсий-ижтимоий ҳаётида ҳам муҳим аҳамият касб этганини, ЮНЕСКО ҳомийлигида Истиклол йилларида ўтаётган дастлабки халқаро тадбирлардан бўлганини ҳам назарда тутсак, томошани сахналаштириш масъулияти ҳам нақадар жиддий бўлганини тасаввур этиш қийин эмас. Қолаверса, улуғ аждодларимиз орасида Мирзо Улуғбек номи ва асарлари жаҳон илм-фан аҳлига бошқалардан кўра яхшироқ маълум ва машҳур эди. Ана шундай ҳолатда барчага маъқул бўладиган, нафақат маъқул, айтиш чоғда ҳайрат уйғотадиган

монументал майдон томошасини яратиш осон иш эмас эди. Баҳодир рассом Г.Брим билан бамаслаҳат ишга киришди. Улар томоша ғояси ва бадий эскизлари устида анча изландилар. Юртбошимизнинг тавсиялари билан томоша учун сахна – пурвиқор Регистон майдони белгиланди. Бу табиий сахна ҳар қандай томоша муваффақиятининг дастлабки омилидир. Бирок ана шу майдондан оқилона фойдаланиш, уни бор ҳайбати ва бетакрорлиги билан кўрсата олиш ҳам осон эмас эди. Режиссёр рассом билан бунинг уддасидан чиқди. Майдон узра ўрта асрлар Мовароуннаҳр давлатининг бор салобатини англатувчи манзара жонлантирилди. Ҳар тарафда узун залворли чўян фонуслар. Фонусларда чор атрофга шуъла ва тафт бериб, гулхан ёнади. Сахнага асъасаю дабдаба билан сарой маликалари кириб келади. Марказда гўё мурғак Улуғбекни аллалаётган бешик пайдо бўлади ва сокин-соҳир “алла” кўшиғи таралади. Қўшиқ карнаю ноғора, катта издиҳом ва йиғинларга чорлагувчи ҳайбатли литаврлар шовқинларига уланиб кетади. Сокин куйдан кейин бирдан оламни тўлдириб, шовқинли оҳангларнинг тантанавор янграши томошабин вужудини тўла қамраб олади. Уни беихтиёр воқеалар иштирокчисига айлантириб қўяди. Майдонга янги туғилган чақалоқ – набирани муборакбод этгани бобо – Соҳибқирон Амир Темур оқ от миниб кириб келади. У ҳали дубулғасини ҳам ечмаган, катта бир муҳорабадан

зафар кучиб келмоқда. Соҳибқирон набирани кўлга олиб, бир муддат термилади-да, бекларнинг беги, улуғи бўлсин дея, чақалоқнинг манглайдан ўпиб чиқиб кетади. Шўх таронатананалар янада авжланиб давом этади. Шу тахлит сахна кўринишлари алмашилиб, оммавий хореографик ҳаракатлар асносида Улуғбекнинг илм олами, шохлик шукуҳи, хорижлик элчилар билан мулоқот-муносабатлари ва ниҳоят фарзанди Абдуллатиф билан боғлиқ изтироблари, фожиаси кўрсатилади. Бу сахналар Мақсуд Шайхзоданинг “Мирзо Улуғбек” трагедиясидан беназир санъаткор Шукур Бурҳонов ижросидаги монологлар, Хуршид Даврон қаламига мансуб Убай Бурҳонов ва Афзал Рафиқов ўқиган матнлар жўрлигида томошабин қалбида ҳаяжон ва завқ, тафаккурида ҳайрат ва ибрат уйғотади. Ибратки, авлодларга ўзлигини таниш, аждодлар кечмишларидан сабоқ олиш, ким эдик-ку, ким бўлдик деган саволни қўйиш учун зарур бўлган ибрат эди бу. Яқиндагина мустақиллигини кўлга киритган мамлакатда маънавий мезонлар белгиланаётган дастлабки даврларда шундай ибрат зарур эди. Бу фикрнинг яна бир исботи ўлароқ орадан кўп вақт ўтмай, улуғ аждодимиз, соҳибқирон Амир Темур Кўрагон таваллудининг 660 йиллик санасини нишонлаш тантаналари бўлди. Бу байрамнинг ҳам асосий томошасини Баҳодир Йўлдошев сахналаштирди.

Амир Темур номи бу зот ҳақида озми-кўпми тасаввурга эга бўлган одам учун беқиёс асъасаю

дабдаба, етиб бўлмас маҳобат, даҳшатли жангу муҳорабалар, осмонўпар ложувард гумбазлари ила ажиб сир ва салобат касб этган юксак меъморий обидалар билан уйғун тушунчаларни хаёлга келтиради. Баҳодир ака Амир Темур қиёфасини бирор актёрнинг ижросида жонлантиришдан кўра, у ҳақдаги ўша хаёлий тасаввурларни гўзал бадий-хореографик томоша воситасида мустаҳкамлашга ҳаракат қилади. Соҳибқирон сиймосини имкон қадар кам кўрсатишни назарда тутиб, уни англатувчи ҳодисаларни пластик ифода йўсинида акс эттиришни асосий мақсад қилиб олади. У ҳатто кейинроқ “Хужра” деган бир спектакл қўйсам-у, унда хужрадан Соҳибқироннинг чиқишини кутиб, бошқа иштирокчилар ўз суҳбат ва хатти-ҳаракатлари билан Амир Темур деб аталган улуғвор ҳодисанинг моҳиятини очиб берсалар, қаҳрамоннинг жонли сиймоси умуман кўринмаса, деб ижодий ният қилганди. Шу ният тўла бўлмаса-да, катта томошада бўй кўрсатган эди. Бу билан Амир Темур салобатини янада юксакроқ тасаввур этиш имконияти яратилди. Айни чоғда Б.Йўлдошев режиссурасининг яна бир қирраси намоён бўлди. Оммавий томоша режиссёрлиги санъатини бойтадиган ўзига хос тажриба амалга оширилди.

Айни муносабат билан яна бир мулоҳаза хаёлга келади. Баҳодир бундан ўн йиллар муқаддам бир суҳбатида “Ҳамлет – миллат тимсоли, озодлик тимсоли... агар “Ҳамлет”ни қўядиган

бўлсам, миллатимизнинг қайси тимсоли бу ролни ижро этиши мумкин?” – деб айтган эди, аниқроғи, ўз-ўзига савол берган эди. Бироқ бу саволга жавоб йўқлиги учун оғир сўлиш олиб, мавзунини бошқа ёққа бурганди. Амир Темур сиймосинини жонлантириш масаласида ҳам у шундай савол олдида лол эди. Миллат қаҳрамонинини миллат тимсолига айланган актёр ўйнаши керак эди. Келбатига қараб бир актёрни олай деса, у тўйма-тўй юриб, ўша келбати билан нораво қилиқлар қилиб турса, овозининг ўктам жозибасига қараб сайлай деса, бу овоз қурғур ҳар кунини саҳардан тунга қадар гоҳ радио, гоҳ телевизор экранидан ҳар турлик эшиттириш ва кўрсатувларда жаранглайвериб, меъдага теккан бўлса, хўш, нима қилиш керак? Бир қараши ёки имосини билан кишинини ларзага соладиган қудратга эга Обид Жалиловдай буюк актёрлар ўтиб кетган... Албатта, бундай ҳолатда ягона чора – муайян қиёфани жонлантиришдан имкон қадар қочиш эди. У шундай йўл тутди. Соҳибқирон қиёфасинини умумий кўринишларда хиёл жонлантириб, томошабинда хаёлий тасаввурларнинг тўла сақланиб қолишига эришди...

1997 йилдан мамлакатимиз раҳбарининг ташаббуси билан “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивалини ўтказиш яхши анъанага айланиб қолди. Ҳозирга қадар ўн маротаба шундай фестиваль ўтказилди. Икки йилда бир бўладиган бу мусиқа байрамининг очилиш маросимида улугвор Регистон майдонида театр-

лаштирилган катта оммавий томоша қўйиш ҳам урф бўлиб, уни сахналаштиришга етакчилик қилиш муттасил Баҳодир Йўлдошев зиммасига юкланмоқда. Бу маросимлар шунчаки очилиш тантаналари эмас. Хар сафарги томоша – бу алоҳида, бири-бирини такрорламайдиган, бир-биридан рангин, мустақил маҳобатли спектакллардир. Фикрни таъкидлаган ҳолда ана шу спектакллардан иккитасини алоҳида ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Улардан бири 2001 йили сахналаштирилган “Буюк ипак йўли” томошаси. Кейингиси эса 2003 йилги “Шашмақом” шартли номи остидаги бадиий хореографик композиция.

Буюк ипак йўли қадим-қадимдан Шарқ Фарбни бир-бирига боғлаган, моддий неъматлар билан бир қаторда маънавий бойиш, юксалиш учун ҳам ўз даврида беқиёс хизмат қилган ҳаёт йўлидир. Унинг аҳамияти ва тарихини бутун дунё эътироф этади, ўрганеди, илмий-амалий анжуманлар, адабий-бадиий тадбирлар ўтказилади. Хуллас, томоша учун бир дунё манба ва адоқсиз мавзулар...

Баҳодир Йўлдошев мана шу манба ва мавзуларни бир тартибга солиш, ижодий тажрибадан ўтказиш мақсадида дастлаб унинг бадиий эскизини театр сахнасида тайёрлаб олади. Энг муҳим ўқ – бош ғояни топади: “Дунё турфа ранг ва мазмундан иборат ягона бир маскан. Инсоният турли тилларда сўзлашса-да, турли ақида ва одатларга суянса-да, бир ота

ва онанинг фарзанди, қалби, ўю интилишлари муштарак”. Ана шу ғоянинг инкишофи ўлароқ Буюк ипак йўли бўйлаб кетаётган карвон шартли-мажозий образи жонланиб, у гўёки йўлидаги мамлакатларга қўниб ўтади. Шу аснода турли мамлакатларнинг урф-одати, кийим-безаклари, куй-қўшиқлари акс этган алоҳида хореографик лавҳалар намойиш этиб борилади ва у охи-роқибат ягона композицион бутунликда кўзда тутилган бош ғояни ифода этади. Томошабин гоҳ Оврўпо майин-муסיқий оҳанглари оғушида, гоҳ “Кармен” операси учун ёзилган эҳтиросли испан куйлари шиддатида, гоҳ ҳинд сето ва таблалари жаранглаган нафосат оламида, қозок, тожик, туркман, корейс ва хитой куй-садолари янграган давраларда тўлқинланиб, сурурланиб ўтиради. Айниқса, ўзбек миллий куй ва рақслари, “Шашмақом”нинг сокин ва сеҳрли наволари таралгач, гўёки узоқ сафардан сўнг ўз юртига кириб келган карвоннинг шодлиги ҳаволарни туттади. Барчанинг қалбига, онгига куй ва ранг завқи, ҳаётбахш фалсафаси муҳрланади. Тирикликнинг, яшамоқнинг нақадар улур неъмат эканига, дунёнинг шунчалар инжа ва гўзаллигига юракларда алёр янграйди, ҳайратлар уммонида руҳ юксалади. Шундай туйғуларни бағишлаган ижодкорларга, санъаткорларга ич-ичингиздан тасаннолар айта-сиз.

Орадан икки йил ўтиб, ана шу майдонда намойиш этилган “Шашмақом” деб шартли

номланган томоша аввалги таассуротларни қайта уйғотиб, яна чексиз ҳайратларга чулғади. Миллий қўшиқ, рақс ва либос санъатимизнинг бутун палитрасини намоён этди. “Шашмақом” – минглаб йиллар билан белгиланадиган қадим наволаримиз. Унда халқнинг дарди, орзу-умидлари, кори-касби ташвишлари, илму маърифати, урф-одати, ҳунар қадрияти, қувонч-шодликлари – бори-барчаси муҷассам. Ундан ҳаёлот қамрови даражотига қараб беадоқ мазмун ва воқеалар иншо этса бўлади. Энг муҳими, уни томошабин-тингловчи қалби ва онгига етказа билишда. Режиссёр миллийлигимиз ва қадим юксак маданиятимиз ифодаси сифатида “Шашмақом”нинг бор жозибаси, моҳият-мазмунини имкон қадар тўлароқ намоён этиш учун жонли ижро усулини танлайди. Минглаб санъаткор ва ёрдамчи техник кучлар жалб этилган, очиқ осмон остидаги маҳобатли сахнада жонли ижро усулини қўллаш катта жасорат ва журъат талаб этади. Унча-мунча эҳтиёткор амалдорларнинг кескин эътирозларига қарамай Баҳодир ака ўз фикрида қаттиқ туриб олади. Жоҳилона инжиқлик билан эмас, аксинча, топқирлик ва мантиқ билан уларни ишонтиради. Сўнг қайта-қайта такрорлаб, аниқ ҳаёлий тарҳ асосида майдоннинг марказию бор атрофини, асосий сахна ва мизансахналарни пухта ўйлаб, реаллаштира бошлайди. Абдуҳошим Исмоиловнинг мусиқий истеъдодига суяниб, “Шашмақом” тартиби,

ижро йўллари, ички динамикаси ва ижрочилар имкониятларини назарда тутиб, томошанинг хар жихатдан мутаносиб, яхлит композициясини шакллантиради. Албатта, режиссёрлик кўрими ва у тузган мукамал конструкция ижрочиларнинг маҳорати билан уйғунлашиб, тўлиқ муваффақиятга сазовор бўлиши мумкин. Шу маънода мазкур томошада икки ака-ука бола ҳофизларнинг тиниқ наволаридан то ака-ука халқ ҳофизлари Исроилжон ва Исмоилжон Ваҳобовларнинг доирага усул бериб, унга ҳамоҳанг куйлаб майдонга кириб келишларигача, Сойибжон Ниёзовнинг қалб торларини чертгувчи “Дуторим” кўшиғидан то беназир созанда Абдуҳошим Исмоиловнинг вижжақдаги “Чўли Ироқ” нолаларигача, Тоҳирнинг бухороча ўйноқи мавригисидан тортиб, ниҳоят Матлуба Дадабоеванинг “Самарқанд ушшоғи”даги бетакрор авж пардаларигача – бари Б.Йўлдошев режиссурасида бағоят табиий узвийлик касб этди. “Шашмақом” хонишларининг ўрни билан Хоразм мақоми ва “Лазги”га, қорақалпоқ қизларининг нозли ўйинлари, Бойсун фольклор кўшиқ ва рақсларига омихта этилиши томошабин руҳиятининг дардчил, тушкун ҳиссиётлардан некбин туйғуларга уланиб кетишини таъминлайди. Раққосаларнинг завқу шавққа тўлиб, маҳобатли сахнани тўлдириб хиром этишлари ёруғлик ва ҳаёт тантанасининг муқаррарлигидан мужда беради. Баҳодир ака ана шундай томошаларнинг машқ жараёнида бир

фигрни айтган эди: “Ҳар қандай қовушимсиз нарсанинг ё ижронинг жойини топиб, ўз табиий тартибида кўрсата билсанг, уни одамлар қабул қилади, керакли ё ёқимли нарсага айланади. Бу майдон томошалари режиссурасининг энг асосий хусусиятларидан”. Дарҳақиқат, уйғунликда гап кўп. “Шашмақом” майдон спектаклининг якунида яна бир мизансаҳна намоёйиш этилди. Саҳнанинг томошабинга яқин ён томонларида турли миллий хунармандчилик дов-дастгоҳлари ўрнатилди; улар шунчаки декорация эмас, балки ўз вазифасига кўра ҳар қандай солинган ашё-ускуналар эди. Қаторда бир қанча тандирлар ҳам қурилган бўлиб, томоша бошланишида уларга ўт қалаб, қизитиб турилган эди. Томоша давомида уларга росмана нонлар ёпилиб, ниҳоясида тандирдан иссиқ-иссиқ узиб, томошабин-меҳмонларга патнису ликопчаларда қанд-қурс, писта-бодом, пашмак-парварда, магизу туршак, олма-узумларга қўшиб тортиқ этилди. Бу манзара, бу ўзбекона лутфдан томоша таассуротида ҳаприқиб турган ҳалойиқ энди росмана қийқириб юборди. Олқишу алёр ҳаволарни узоқ вақт тўлдириб турди. Бу ўша Баҳодир ака назарда тутган уйғунликнинг мумтоз намунаси эди...

Баҳодир Йўлдошев ҳам жисмонан, ҳам руҳан ниҳоятда кучли шахс... “Эди” деган сўзни сира қўшгим келмаяпти. Чунки ҳамиша ёнингда, ҳамқадам, кадрдон, азиз инсон ҳақида ўтган замон феълени қўшиб айтиш жуда ёқимсиз.

Бирок шундай дейишга ҳақиқат туйғуси мажбур этади...

Бир қарашда бўй-басти, гавдаси бировлардан фарқ қилмайдиган, ҳатто навқиронроқ йигитнинг жисмонан кучлилигини тасаввур қилиш қийин. Аммо бу рост гап. Баҳодир Йўлдошев спектаклларининг репетиция жараёнларини кузатган одамлар буни яхши биладилар. Бир чойнак кўк чой ва бир пачка сигаретани столга қўйиб олиб, 15-16 соатлаб узлуксиз ишлаганини, ҳатто 40 даража ҳарорат билан уч кун давомли “Искандар” спектаклини премьерага тайёрлаганини, гоҳида ўзидан анчагина бақувват, барваста бузғунчи, нокасларни бир зарб билан қулатиб ташлаганини кўрганлар сўзларимизнинг лоф эмаслигини тасдиқлашар. Айни чоғда унинг руҳан нақадар қувватли эканини ҳам юқорида баён этилган кузатиш ва мушоҳадалар, не-не фитна ва маломатларга бас келиб, курашларда волиб бўлгани етарлича исбот этар.

Бирок Баҳодир аканинг куч-қудрати ҳақида ўтган замонда гапиришимизнинг боиси шундаки, у ёши элликдан ўтганида ҳаётининг том маънода тиргаклари бўлган энг азиз кишиларидан бирин-кетин жудо бўла бошлади. Дастлаб, Турсунбой ота, 2001 йили онаси Ширинхон Мелиева оламдан кўз юмдилар. Турсунбой ота ҳам, Ширин ая ҳам ёшларини яшаб, барча орзу-ҳавасларини кўриб, ҳатто ўғилларининг 50 йиллигини, ўзларининг 85 ва 75 йиллик қутлуғ саналари билан бирга

Каттақўрғон театрида тантанали нишонлаб, дунёи охиратга йўл олдилар. Гарчи Баҳодир ака бир-бирларига қаттиқ суяниб қолган икки қариясининг вафотини ниҳоятда оғир қабул қилган бўлса-да, табиат қонунига кўникмай ўзга иложи йўқ эди. Қизик, Турсунбой ота феъли мулойим, файласуфсифат инсон эди. Ширин ая эса, зикр этганимиздек, ҳукмфармо аёл бўлиб, сўнгги кунларигача нурурли, ўқтам феълени ҳам, қиёфасини ҳам сақлаб қолди. Баҳодир ака Каттақўрғонга тез-тез бориб, улардан хабар олиб турса-да, у ердан ҳам тез-да қайтиб келарди.

Она-бола бир тоифа, бир феъл, табиат қонунларига кўра, бир-бири билан чоғишолмайдиган ягона бир қутбдаги инсонлар сирасидан эди. Ўғил соч-соқолига қиров тушса-да, она учун фарзанд, доимий тергаб-текшириб, назоратда тутиладиган ўспириндек эди гўё. Оламшумул маънавий муаммоларнинг сахнавий инъикоси ташвишлари билан фикри-зикри банд ўғилга гоҳо бу назорат малол келар, ишдан ташқари барча нарсани номухим билиб, ҳар қандай маиший масалаларга беписанд қарар эди. Шунинг учун ҳам Баҳодир аканинг Каттақўрғон сафарлари узоқ давом этмасди. Бироқ бирор кун йўқ эдики, онасига қўнғироқ қилмаса, бирор дақиқа йўқ эдики, онаси хаёлидан ўтмаса!.. Шу боис ҳам у онаси вафотидан сўнг анчайин чўккандек бўлди. Уни кўриб-билиб юрганлар наздида улғайгансифат таассурот бера бошлади.

Йўқ, бу фақат ҳаётда шукронасини айтиб, саксон ёшида фоний дунёни тарк этган она учунгина жудолик қайғуси туфайли эмас эди. Баҳодир файласуф санъаткор сифатида фаною бақонинг нима эканини теран англаган ва уни ўз бадий кашфиётлари билан ўзгаларга ҳам англата билган шахс.

Аммо, афсуски, бундан аввалроқ жудоликнинг шу қадар аёвсиз бир зарбаси бўлган эдики, бунисига дош бериш ўта душвор эди. 1999 йили Германияда буюк мусаввир Георгий Брим – Баҳодирнинг “Юра”си вафот этди. Дунёйи дунда 65 йил яшаб, хасталик нималигин билмай, хамиша йигитлардек чаптаст, ғайратли, меҳнаткаш-заҳматкаш Брим юрт жудолигини кўтара олмади. Туркменистонда туғилиб-ўсиб, Тошкентда илдиз отган немис фарзанди қарийб 40 йил ўзбек миллий театри учун ўта ҳалол ва холис хизмат қилди. Тошхўжа Хўжаев, Александр Гинзбург ва асосан Баҳодир Йўлдошевнинг деярли барча спектакллари сахна безакларини яратди. Баҳодир Йўлдошев режиссёрлик феноменининг юзага келишида кашшофлик ва камарбасталик қилди. У миллий хусусиятларимизни идрок этиш ва рангу шаклларда ифода этишда шунчалар камол касб этган эдики, уни ҳамма ўзбекларнинг ўзбеги деб қабул қилар эди.

90-йилларнинг адоғида Брим нуроний онаси ва жондан азиз набирасининг ўз тарихий ватанига кўчиб кетишларига монелик қила ол-

май, уларнинг ортидан боришга мажбур бўлди. Чунки унинг ўзига ҳам кексалик рутубати соя ташлаётган, умр хазонини ҳамхоналарсиз ёлғизликда ўтказиш азобидан хавотирга тушаётган эди. Қанчалар овир бўлмасин, у кетди. Кетдию орадан кўп фурсат ўтмай илдизидан ажралган чинор мисол қулади. Уни соғинч, илдиз отган юрт соғинчи, дўст соғинчи қулатди. Жисмонан бакуват, бўз йигитдек ғайратли инсоннинг ногоҳ ўлими сабабларини фақат шундай изохлаш мумкин!..

Шум хабар етган кунлар кўпчилик учун қайғули бўлди, уни билган ва суйган, хурматлаган кўпчилик учун... Аммо Баҳодир ака учун бу машъум хабар ҳақиқий мотам бўлди. Аллақачонлар дунёга файласуф кўзи билан қарашга одатланган Баҳодир ака учун бу сўнгсиз армон бўлди. Шу кунлари уни кўрган яқинлари, таъзия изҳор қилиб келган дўст-ёрлари инсоннинг соқол-мўйи кўзёшларидан шунчалар нам тортиши мумкинлигига шохид бўлди... У барча имкониятини ишга солиб, олис Германияга отланди. Юртдан бир кафт тупроқ олиб, ўша мамлакатнинг қандайдир байрами туфайли кўмилишга рухсат бермай музхонада музлатиб қўйилган кадрдонининг жасадини ерга қўйиб келди. Келдию қайтиб бирор жиддийроқ ижодий иш билан шуғулланишга мажол топмади. Орадан бир-икки сана ўтиб онасини ҳам тупроққа берди... Буларни юрак кўтара олмади. Хасталикка

йўлиқди. Санъаткор юрагичалик яралангувчи ўзга юрак йўқ!.. Инсон руҳиятининг, кучқувватининг сўниши учун бундан-да ортиқроқ дард бўлмас?!

Георгий Брим Баҳодир билан Ўзбек Давлат драма театрига ўтгач, “Ҳамлет” спектакли учун декорация ишлай бошлаган эди. Назаримда, бир вақтлар Ҳамза театрига бош режиссёр этиб тайинланганидан кейин Баҳодир Йўлдошев Шиллернинг “Қароқчилар” трагедиясини кўйиб, гўёки ўз тенгдошлари, ўз авлодининг ҳаётий дастурини эълон қилганидек, ёшлар театрининг ҳам дастурий спектакли бўлиши керак, деган мулоҳазадан келиб чиққан бўлса, ажабмас. Ҳамлетнинг “Мени ёнғоқ ичига солиб кўйиб, “Сен озодсан!” десангиз, мен ўзимни бутун дунёнинг ҳоқони деб сезаман” ёки “Давр издан чиқди, уни изига солмоқ менинг зиммамга тушди” деган сўзларини Баҳодир ака бот-бот эслаб туриши ҳам шундан далолат... Декорация тайёр бўлди, Бримнинг умумбашарий микёслардан туриб чизган суратлари ақлларни лол этиб, ҳайратларга кўмди. Энди унга мос спектакль, буюк спектакль яратиш лозим эди. Таассуфки, бу спектакль яратилмади. Ҳануз яратилмаяпти...

Баҳодирнинг ўспиринлигидаёқ Ҳамлет билан дўст тутиниб, кейинроқ бу дўстлик армонга айлангани, армон таскин исташи, таскин эса “ақлли баҳоналар”дан туфилишини айтиб эдик. Ҳақ рост шундай! Баҳодир аканинг театрдан

ташқаридаги ҳаёти, фаолияти ҳар қанча зарур, зўр ва шарафли бўлмасин, катта-катта анжуман ва тадбирлардаги бадиий томошалар, майдон томошалари қанчалар куч-ғайрат, топқирлик, юрак қўри талаб этмасин ва улар унча-мунча театр спектаклларида муҳимроқ ва мураккаброқ бўлмасин, барибир, улар Баҳодир Йўлдошевнинг таскинлари, “ақлли баҳоналар”и. У “театр ҳар хил бўлиши керак – майдон, камер театри ва асосийси халқ учун доим зарур театр бўлиши керак”, деб ўз жорий кори-аъмолини бўрттириб, беҳуда умр ўтказмаётганини таъкидласа-да, барибир, умр хилқати театр эканини бир нафас бўлса-да ёдидан чиқармайди.

Театр билан ришталар узилмасин, жараённинг ичида бўлай деб маданият институтидан ўн-ўн беш шогирд олиб, Ўзбек Давлат драма театрида нималарнидир ўргатмоқчи бўлади. Улардан ё режиссёр, ё актёр тайёрлайман деган дастлабки фикридан эндиликда воз кечиб, улар ҳеч бўлмаса, яхши томошабин бўлиб шаклланишсин, дея умид қилади. Майдон томошаси қўйишга чоғи келадиган беш-олти режиссёр тарбиялаш керак деб, ҳар турлик амалдорга ўз талабларини маъқуллашиб, театр студияси, ўқув курслари каби не бир тарадудлар билан яна тақдирдан чалғиб, аниқроғи, унга чап бермоқчи бўлади. Тасалли – педагогика билан “жиддий” шуғулланиш, гўё. Аммо бир нарса аниқ – педагогика бу ҳамиша дидактика,

панду ўғит. Баҳодир Йўлдошевнинг эса феъли-
атвори ҳам, туриш-турмушию ўй-кечмиши ҳам,
ўзи яратган театр дунёси ҳам панду ўғитдан
йироқ. У ҳамиша фикрни ёндириб, тафаккур
ёлқинларини ёқиб яшаган. Ўй-мушоҳададан,
бадиият жозибасидан лаззат олган ва ўзгаларни
ҳам шунга даъват этган, ёлқинлантирган.
Унинг спектаклларида ҳеч бир томошабин
насихат эшитиб чиққан эмас. Тўлиб-тўлиб
йиғлаган, тўйиб-тўйиб кулган, изтиробланиб,
азобланиб чиққан ва барини фикратига жо
қилиб, хаёлларида ғалаён, қалбида тугён
билан томоша залини тарк этган. Алалхусус,
бугун бутун миллат тафаккури ёниқ фикрга,
мулоҳаза-мушоҳадага, ўзимизни танидикми,
ҳақу ноҳақ қаерда, тўғри не-ю эгри нима,
қаерга кетяпмиз, иймон-эътиқодимизга, диду
диёнатимизга оид оғриқли саволларга мухтож.
Бу саволларни азалу абад адабиёт ва санъат
илгари сурган. Кишиларни гўзаллик, ҳайрат
ила саодатга йўллаган... Умид улки, шояд,
Баҳодир ака Яратганнинг ўзи битган қисматида
қойим бўлса! Бир кетганга бир қайтиш ҳам
бор, дейдилар-ку машойихлар!..

2007 йил

4

Ҳа, ниҳоят қайтди... Агар буни қайтиш
деб айта олиш мумкин бўлса, унинг қайтгани
рост. Мана, етти-саккиз йилдирки, Баҳодир

Йўлдошев “Дийдор” театр-студиясининг бадиий раҳбари. Ўқув-машғулот саҳнасидек мўъжаз бир саҳнада мўъжиза яратиш иштиёқида... Йўқ, бундай баландпарвоз иддаоларни Баҳодир ака сира айтмаган, айтмайди ҳам. Аммо қай бир ҳамиятли, закий зот кўнгил орзуларини дастурхон қилибди?!

“Жаннатмакон” журналининг 2008 йил ноябрь сонида эълон қилинган суҳбатда Баҳодир Йўлдошевнинг суҳбатдоши Бертольд Брехтнинг бир шеърига фикран ишора беради:

Орта қолди тоғларни забт этмоқ машаққатлари,
Олдимизда турар энди текисликнинг зўр
заҳматлари.

Камина шеърий шаклга солишга уринган бу мисраларда айнан устоз санъаткорнинг кейинги даврлар ҳаёт аъмоли акс этганб десам иштибоҳ бўлмас...

Баҳодир Йўлдошев янги асрнинг илк йили Ўзбек давлат драма театрининг ўзи Георгий Брим билан не-не ниятларда орзулаб кенгайтирган катта саҳнасини тарк этгандан буён “ғалат” ишлар қилди. Сирдарё вилоят театрида спектакллар қўйди, анъанавий тарзда ҳар икки йилда бир “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивалининг очилиш ва ёпилиш тантаналарини саҳналаштирди, яна кўп турли майдон ва номайдон, яъниким Наврўз байрами, Халқаро хотин-қизлар куни, Конституция байрами, Устоз ва мураббийлар куни ва ҳоказо

томошаларга режиссёрлик қилди. Буларнинг ҳар бирида Баҳодирона кўрим, ечим ва маҳобат борлигини инкор этиб бўлмайди... У ҳар қанақа одамни биринчи суҳбатдаёқ ўзига тортиб, мафтун этади. Фикрларининг оҳори, кутилмаганлиги, гоҳи фавқулоддалиги билан истаган суҳбатдошини асир этади. Инчунин, спектакль ёки томошаларидаги томошавий жозиба, ҳайбат ёки ҳиссий пўртаналар билан томоша қилувчини беихтиёр ҳайратга чулғайдики, том маънода унинг мухлисига айланиб қоласиз. Бу ҳақда аввал ҳам бир неча бор сўз юритгандик. Бинобарин, бу ўринда яна фикрий такрорга боришнинг сабаби шуки, Баҳодир Йўлдошевнинг майдон ё номайдон (минг-минглаб томошабинни қамраган очиқ ё ёпиқ стадион, концерт заллари) томошаларидаги режиссёрлиги ҳозир, айтилган замонда Ўзбекистонда фоят талабгир, ўзи эса беназир ва ягона бўлиб қолди. Шунинг учун ҳам у томошадан бу томошага, у тадбирдан бошқасига тинимсиз жалб этилаверади, ишлатилаверилади. Йўқ дейишнинг эса андишаси... бошқачароқ... Гоҳида ачиниблик кетасан...

Бироқ... бироқ биласанки, у ўзганинг фикри билан иш тутавермайди ва қолаверса, андишаси ҳам шуки... бу бесаранжом замонда “кераксиз кимса”га айланиб қолишдан Худо асрасин. Оқибат туйғуси, қадрияти тобора кўтарилиб бораётган бу шафқатсиз очунда ҳаммасига қўл силтаб кетиш деярли мумкин бўлмаган ҳаракат.

Ха, мухими, кераксан, сенинг кори-юмушингга хозирча эҳтиёж ва эҳтиёжмандлар бор...

2008 йил бошларидан “Дийдор” театр-студиясида бадий раҳбар сифатида иш бошлади. Бу унинг “Дийдор” да ишга расмийлаштирилиш санаси. Аслида бундан бир йиллар аввалроқ Баҳодир ака ўша “катта амалдор” кўмагида “Дийдор” театр-студиясини ҳам моддий-ташкилий, ҳам ижодий жиҳатдан қайта қуриш ва ислоҳ қилишга киришиб кетган эди. Бу мўъжазгина маскан Баҳодир Йўлдошев наздида ўзига хос театр-томоша лабораториясига айланиши, ҳам спектакллар қўйиш, ҳам режиссура, актёрлик санъати бўйича ёшларни тайёрлаш тажриба майдони бўлиб қолиши керак эди. Унинг, мана, қарийб саккиз йиллик умри, уринишлари, ўй-ташвиши ана шу маскан – “Дийдор” режиссёрлик ва актёрлик маҳорати театр-студияси. Бу ерда жараён театр назарияси ва амалиётининг тўлиқ муштараклигида ташкил этилди. Ижодий ходимлар бир вақтнинг ўзиде ҳам ўқийди-ўрганади, ҳам профессионал асосда спектакллар қўяди, роллар ижро этади, соз чалади, қўшиқ куйлайди ва ҳоказо неки зарур бўлса, росмана бир театр одамининг тўлақонли шаклланмоғи учун барчасидан воқифу восил...

“Тоғларни забт этмоқнинг ортдаги машаққатларию текисликнинг олддаги заҳматлари” – немис классигининг барча интилувчи, яратувчи зиё аҳлига нисбат берса бўладиган бу ҳикматли

фикрида не-не буюкларнинг умру кечмишлари мужассам...

Баҳодир Йўлдошев чорак аср росмана тоғ беги бўлмоқ иштиёқида яшади, курашди, яратди. Гоҳи мағлуб, аксар ғолиб бўлиб чўққиларни забт этди. Қоя лабига етганда ноҳос туртиб-чалишлардан озурда дамлари ҳам кам бўлмади. Аммо ёшлик ғайрати-шижоатими, ўзига бўлган ишончнинг қатъияти, ўжарлигими, йиқилса-да туриб, энгил-бошини қоқиб, яна жабҳаларга кирди. Бироқ кейинчалик, ўзи айтмоқчи, “ўзини енгиш – ҳар куни, ҳар дақиқада ўзи билан олишиб яшаш” ниҳоятда оғир кураш эканини кейинроқ ҳис қилди, кейинроқ англади. Энди унинг ақидаси ҳазрат Алишер Навоий таъбирича:

Ўз вужудингга тафаккур айлагил,
Неки истарсан ўзингдан истагил.

Ана шундай бемалоллик ва ўз-ўзи билан курашда Баҳодир ака “Дийдор” студиясида бир неча спектакллар кўйди, кўпроқ “мастер класс” тарзида бадиий раҳбар бўлиб кўлидаги ёшлар номи билан ижодий тажрибалар ўтказди. “Майсаранинг иши”, “Нодирабегим”, “Ҳалима”, “Хотирам синиқлари”, “97-хона”, ҳазрат Алишер Навоий ғазалларига мусиқий-томошавий-поэтик композициялар тайёрлади ва буларни республика телевидениесининг бир неча каналлари кўзига суртиб қайта-қайта

намойиш этиб турибди. Номи қайд этилган тажриба – томошаларнинг, муסיқий-поэтик композицияларнинг бари яхши, бири-биридан яхши...

Фақат... фақат нега энди “Дийдор” студияси репертуари деярли тўлиқ таниш номлардан иборат? Баҳодир Йўлдошев забт этган табиий чўққилар эндиликда текислик узра тикланаётган сунъий тепаликлар эмасми, ишқилиб? Шу шубҳа-гумонларда “Майсаранинг иши”ни, “Нодирабегим”ни, “97-хона”ни кўрасиз. Йўқ, турфа хил. Турфалиги ижрочилар ўзга – ёш-навқирон, ашулалар, ариялар салмоғи баланд, ижроси хонаки табиий, реквизит демаса, декорация деярли йўқ, албатта, студиячилик талабларига мос ҳолда, боз устига томошабин билан актёрлар муносабати янада яққол – ҳар бир кўз қараши, нафаси, жест-мимикасини рўпарангда икки-уч қадамлик масофада кўриб, ҳис қилиб турасан. Шундоқ қулоқларинг остида Назокат Нарзиеванинг аздаҳидил гирялари жаранглаб туради. Бироқ... Айтмоқчи, шу қизгина Баҳодир аканинг сўнгги йиллардаги ўзига хос топилма – кашфиёти. Ўзбекистон консерваториясида анъанавий ижрочилик бўйича таҳсил олган хонанда – ҳофиза Майсара ва Нодирабегим ролларида театр актрисаси сифатида ҳам шаклланиб боряпти. У яна ҳазрат Навоий ғазаллари асосидаги поэтик композицияларда ҳам етакчи ижрочи ҳофиза. Ҳассос шоирамиз Зулфиянинг

“Хотирам синиқлари” достони асосида 2014 йил бошларида сахналаштирилган поэтик спектаклда ҳам она сиймосида ёдда қоларли кўринишлар қилди. Мухими, бу қизда Баҳодир Йўлдошев оҳанрабосидан (юнонлардан олиб дунё кўллаётган “мода”даги “харизма” туншунчасини ўз лисонимизга моҳиятан яқин “оҳанрабо” деб ўгирсак бўлади) маҳлиёлик ва фидойилик уфуриб туради. Ножоиз хаёллардан ўзи асрасин-у, бу ҳам Баҳодир акани узок йиллардан бери биладиганлар учун таниш ҳолат. У спектакль кўйган, ишлаган жамоаки бор, албатта уларда Баҳодир акага беқиёс ҳурмат, маҳлиёлик бўлади. Аксарияти кейин бошқа режиссёрлар билан ишлолмаё қоладилар. Ҳатто шу сабаб театрдан бўшаб кетганлар ҳам бўлганига камина гувоҳ.

“Хотирам синиқлари” Баҳодир аканинг “Дийдор”даги ҳар жихатдан оригинал иши. Аввал-бошданок поэтик театрға мойилликми ва умуман, Баҳодир Йўлдошевнинг “Шарқ театри поэтик театр бўлиши керак” деган ишончиданми, кейинги йилларда ислоҳ топган ўз қарашларини амалда исботлашға уриняпти.

Зулфия достони шоиранинг ҳолу ҳаёти сўнғларидаги поэтик тазарруси ва видоси бўлди. Унда умр бўйи бахтлиман деб ўтган инсоннинг тўкилмай, ичига ютган аламлари, армонлари бор залвори, эхтирос тошқинлари билан қоғозға кўчган. Шоиранинг ўзи айтмоқчи, “Мен оғир булутдек бир ёғиб олдим”.

Спектаклда ҳам ана шу мисрадаги фикр бош концепция бўлган. Шоира сиймосида гавдаланган актриса Гулбаҳор Йўлдошева Зулфия опанинг умр шомига яқин бор кечмишини хаёл кўзгусида жонлантириб, хиссий-фалсафий мушоҳадаларда бутун умри ўтган даврни ва ўз таржимаи ҳолини қайта идрок этади.

Тақдир, тақдир дедим, яшадим узоқ,
Тақдир пешанага ёзик дейишди.
Ёзиқни деворга урдим-у, бироқ
Мен синдим, қонимдан гиштлари пишди.

Шу аснода саҳнада гоҳ шоиранинг онаси (Назокат Нарзиева), гоҳ суюкли ёри – шоир Ҳамид Олимжон (Илём Арабов), гоҳ қатағон этилган акаси, нозирлар, қора кучлар ва хоказолар бирин-кетин лирик қаҳрамон таржимаи ҳолининг рамзий ишоралари бўлиб жонланиб туради. Бош қаҳрамон – шоиранинг ўзидан бошқа ҳеч бир персонаж сўз айтмайди, ўрни билан қўшиқ куйлайди, холос. Режиссёр биладикки, шеър, мусиқа, оҳанг фонида ҳар қандай қора сўз спектаклга путур етказди, томошабиннинг поэтик ауроадаги сомеълигини бузади. Инчунин, поэтик театрнинг бор жозибаси, ўзига хослиги бари шунда.

Баҳодир ака аслида Станиславский системасидаги, анъанавий реалистик, кечинма теат-

ридан 2000 йиллар арафаларида узоқлаша бошлаган эди. Айниқса, “Искандар” спектаклини сахналаштириш олдида ва жорий жараёнда ҳазрат Алишер Навоий шеърият оламига яқинлашиб, мунтазам кириб боргани сайин ундаги қарашлар ислоҳ топа бошлаганди. Бунга унинг ўзи юқорида зикр этилган суҳбатида шохидлик ҳам беради: “Мен ўйлайманки, ўзбекларнинг биринчи драматурги – Навоий. Алишер Навоийнинг ҳар битта шеъридан спектакль яратса бўлади. Яхши, етук, чиройли спектакль ёки фильм яратса бўлади. Ўзбек театри – поэтик театр, аслида. Бизни Европа театри билан қўшиб юборишгани, бизнинг театрда Европа театри шакллантирилганининг ўзи нотўғри бўлган. Бизнинг ўзбек театримиз – давра театри, аслида. Бизнинг театр – поэтик театр, поэтик-фалсафий театр. Алишер Навоий ижодининг ўзида ўзбек миллий актёрини тайёрлаш, тарбиялаш мумкин” .

Албатта, бу фикрлар мушоҳадага ундайди, аммо уларни қабул қилиш маҳол. Суҳбат давомида мисол тариқасида келтирилган Япониянинг “Кабуки” театри ёки Баҳодир ака назарда тутган “Шарқнинг ўз актёрлари, ўз актёрлик мактаблари, ... усуллари” уларнинг ўз ватанларида ҳозир ҳам бор, яшайпти. Лекин улар кўпроқ хорижликлар учун экзотик томоша ёки ёш авлодлар учун ўтмиш маданий мерос ва қадрият сифатида сақланиб келаётганини ҳам мулоҳаза қилайлик. Айни чоғда “Кабу-

ки” билан бир қаторда Станиславский систе-
масидаги реалистик театрлар қизгин фаолият
юритаётганини, Достоевский, айниқса, Чехов
ва XX асрнинг энг машхур барча замонавий
драматурглари тажрибалари япон театрининг
тараққиётини белгилаб бераётганини эслаг-
моқ ўринли. Бинобарин, европача театр шакл-
ланмай, ўз анъанавий театр-томоша мактаб
ва усулларидагина барқарор қолган Шарқ
мамлакатларининг аксарияти умуминсоний
тараққиётдан ҳам бир мунча ортда қолаётганини
мушоҳада қилмоқ керак. Айнан шу суҳбатнинг
ўзидаёқ Баҳодир ака “Искандар” спектаклида
фақат дoston сюжети билан чекланмай, Навоийни
бор бўй-басти билан олиб кўрсатишга ҳаракат
қилгани ҳақида берилган саволга “агар шу йўлни
тутмаганимизда, эҳтимол, спектакль чиқмасди.
Балки шунчаки чўпчак бўлиб қолармиди? Ҳамма
гап шунда эди”, дея жавоб бериб, юқоридаги
ўз фикрларини шубҳа остига қўяди. Балки
айнан ҳазрат Навоий дostonларининг, умуман,
бадий сюжетларининг фалсафий-психологик
моҳиятини, эҳтирослар тўқнашувларини, доҳи-
ёна ғоявий концепцияларини ва уларнинг
сахнавий ҳаракат учун “мана ман” деб турган
бағоят чўнг бадий-мантиқий изчиллигини
англамаганимиз, идрок этишга интилмаганимиз
ё билим-тушунча, уқувларимиз етмагани боис
уларни шу пайтгача инсоний индивидуал ке-
чинмалар майдони эмас, балки чўпчак тарзида
сахналаштириб келгандирмиз. Машхур инглиз

режиссёри Питер Брукнинг буюк ҳинд эпоси “Маҳобхорат”ни европача театр усулида сахналаштирганини ва албатта, Баҳодир Йўлдошевнинг худди ўшандай “Искандар”, Фирдавсийнинг “Шоҳнома”си сюжетларидаги “Фаридун” спектакллари бу ўринда ёрқин мисоллар сифатида ёдга олиш муҳим. Булар ҳам поэтик театр намуналари. Уларда ижтимоий-фалсафий, интеллектуал-психологик, адабий ва анъанавий халқ театрларининг идрок этилган муштарак кўринишлари намоён бўлади. Лекин барчаси замонавий Европа театри йўналиши доирасида, албатта. Айни чоғда бундай спектакллар режиссёрнинг кучли салоҳияти ва ақлий ҳам руҳий сафарбарлигини талаб этади. Бу энди шунчаки томоша эмас. Балки айнан тоғларни, чўққиларни забт этиш ҳаракати, азоб-изтироб. Бундай спектаклларни текисликда яратиб бўлмайди.

5

Жорий 2015 йилнинг май кунларида “Дийдор” режиссёрлик ва актёрлик маҳорати театр-студиясида Муқимий номидаги Ўзбек давлат мусиқий театри билан ҳамкорликда тайёрланган Нил Саймон асари асосидаги “97-хона” спектакли премьераси бўлди. Мазкур спектакль энди Европача анъанавий реалистик театр йўналишида. Тўғри, Баҳодир ака бунга ҳам поэтик театрнинг не бир унсур-деталларини

қўшибди. Мухими, томошавийлик ва фикр. Шунга хизмат этувчи барча усуллардан фойдаланишга тайёр у. Аслида ҳам шундай. Яна улуф Константин Сергеевич Станиславский айтмоқчи, “Борингки, режиссёр постановкаси ва актёрлар ижроси реалистик бўлсин, шартли, ўнгу сўл йўналишда, импрессионистик, футуристик... бўлсин, барибир эмасми, мухими, у ишонарли, яъни ҳақиқий ва ҳаққоний, чиройли, яъни бадий, юксак ва инсон руҳиятининг асл ҳаётини ифода этсин, негаки, буларсиз санъатнинг ўзи йўқ”.

“Нима учун сахна баландроқ жойлашган? Фақат томошанинг яхши кўриниши учун эмас, балки бу – сахнадаги актёр савияси, дунёқараши баландроқ бўлишининг рамзий белгиси. Ўшандагина у етакчилик қила олади”. Бу иқтибос ҳам Баҳодир аканинг сўзлари. Шу фикр-ни ўқиб туриб хотира жонланади, Миллий театрнинг Баҳодир Йўлдошев бош режиссёр бўлган даврлардаги сахнаси, кейинроқ Ўзбек давлат драма театрининг Г.Брим билан бирга қайта қурган ва ҳозирда ҳам ҳаракатдаги сахнаси баландлиги кўз олдимга келади. Уларни беихтиёр “Дийдор” театр-студияси билан киёслайман...

Айтадиларки, шоирлар башоратга мойил одамлар. Билҳақ, уларнинг эркалиги, эл бегилиги ҳам шундан. Шоирлиги билан қалбларни ўртаб, фикратларни талотўп айлаган эрка шоиримиз Усмон Азимнинг бир пайтлар дўстига

атаб ёзган сатрларида башоратнамо самимият
мужассамлигини рад этиб бўлмас:

Бир кун сахна тўхтаб қолса,
Гуноҳимиз йўқ, Баҳодир.
Лекин ўзни оқламоққа
Гувоҳимиз йўқ, Баҳодир.

Шоир зоти, эл-улус нима демасин, Баҳодир
ака ишляпти. Бирор кун театрдан, томоша
ташвишларидан узилгани йўқ. Унинг етмиш
йиллик ҳаётининг сўнгги ўн беш-йигирма йили,
айниқса, ниҳоятда тифиз, тинимсиз ҳаракатда
кечяпти. Ҳеч шубҳа ва истихоласиз такрор-
батакрор айтгимиз келадики, Миллатнинг
шундай вакиллари борлиги – бахти. Илоҳо,
бахти пойдор бўлсин!

2015 йил

МУНДАРИЖА

“Одам – театр” (“Изоҳнома”га изоҳ).....	3
Изоҳнома.....	8

I. Саҳна ҳайратлари ёхуд Баҳодир

Кумдаги режиссёр.....	24
Шахслар фожиаси	29
Фаранг “Малика”си ва ўзбек Баҳодир.....	51
Ёқимтой китмирлик.....	57

II. Қисмат

Баҳодир Йўлдошевнинг инсоний ва ижодий портретига чизгилар.....	68
--	----

Адабий-бадиий нашр

Шухрат РИЗАЕВ

**БАҲОДИР ЙЎЛДОШЕВ
ТЕАТРИ**

(Мақолалар, бадиалар, қайдлар)

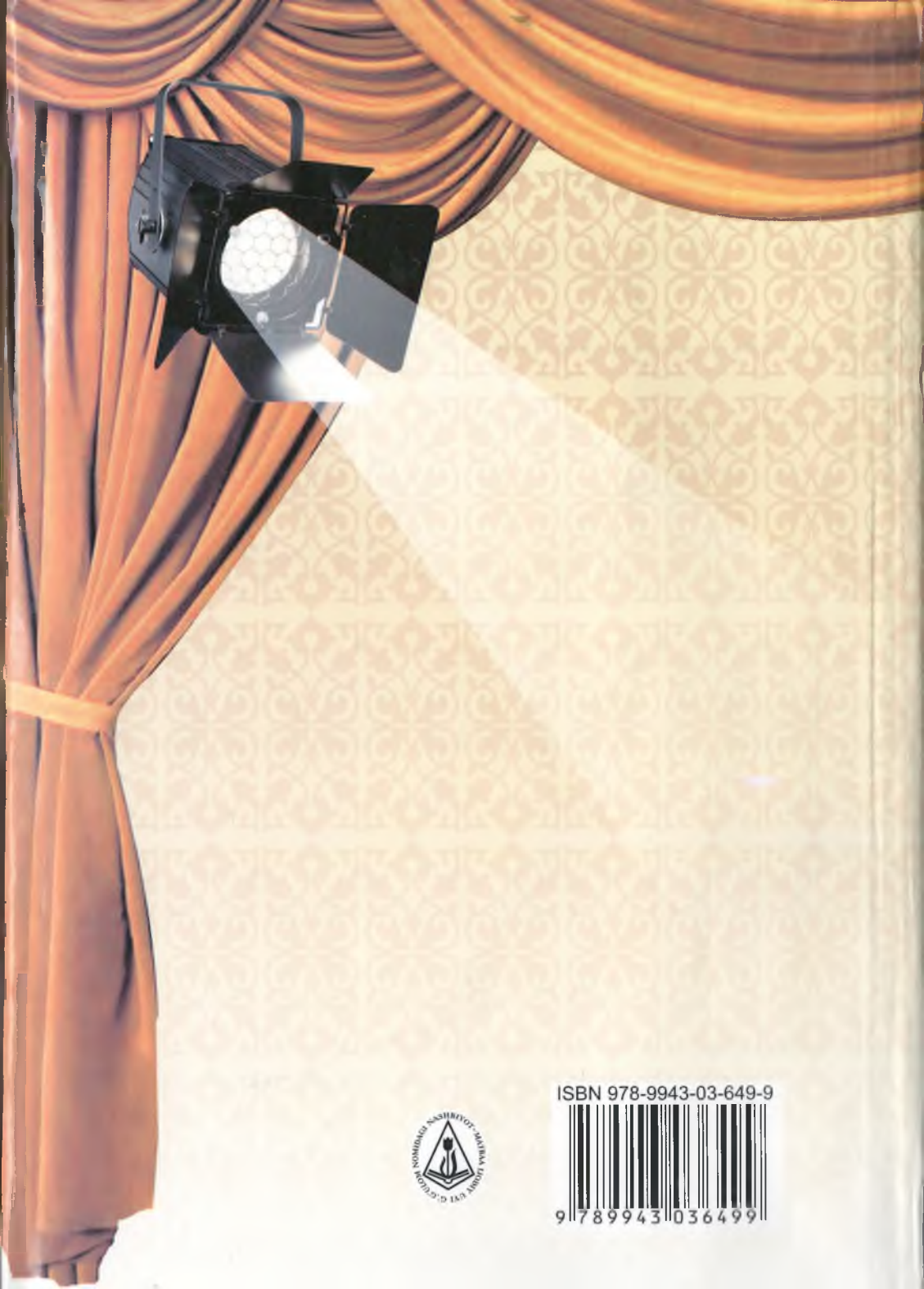
Мухаррир *Илҳом Зойиров*
Бадий муҳаррир *Шухрат Мирфаёзов*
Техник муҳаррир *Екатерина Корягина*
Мусаххих *Фотима Ортиқова*
Компьютерда саҳифаловчи *Юсуф Исломов*

Нашр. лиц. А1 № 154. 14.08.09.
Босишга 2015-йил 3 сентябрда рухсат этилди.
Бичими 60x90¹/₁₆. Офсет босма.
10,75 шартли босма тобок. 9,82 нашр тобоғи.
Адади 1000 нусха. 434 рақамли буюртма.
Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа
ижодий уйида чоп этилди.
100128 Тошкент, Лабзак кўчаси, 86.

Телефон: (371) 241-25-24, 241-48-62, 241-83-29
Факс: (371) 241-82-69

www.gglit.uz **E-mail: info@gglit.uz**

ISBN 978-9943-03-649-9

9 789943 036499